

Kokemäen linna, Aborch ja Vreghdenborch – lähteiden ja tutkimuksen uudelleenarviointi

Turun tuomiokirkon nk. Mustaankirjaan on vuosien 1474–1486 välisenä aikana kopioitu kuningas Albrekt Mecklenburgilaisen kirje, joka on vanhin tunnettu Satakunnan keskiaikaisista hallintokeskuksista säilynyt lähde. Kyseessä on kuninkaan 12.7.1367 Örehamnin (nyk. Grankullaviken) satamassa Öölannissa *Tyterico Weregis, Nicolao Kätilson ja Ernesto de Dotzom* -nimisille miehille osoittama valtuutus, jossa hän määräsi heidät purkamaan Satakunnassa olevan linnan ja perustamaan sen uudelleen kuninkaan tai kruunun maalle paikkaan, jonka he katsoisivat sopivaksi ja jossa se ei olisi haitaksi yleiselle edulle.¹ Syynä oli Satakunnan maakunnan edustajien esittämä valitus, jonka mukaan linna aiheutti asukkaille sellaisen rasituksen, etteivät he kyenneet sitä kantamaan. Kyseessä oli siis hallintokeskus, johon ympäröivän alueen verot koottiin ja jota veroa maksaneet talonpojat ylläpitivät. Sekä revittävä että uudelleen sijoitettavaa linnaa kutsutaan kirjeessä ”*varustukseksi tai linnaksi*” (*fortalicium seu castrum*) ja revittäväksi määrätyn linnan todetaan olevan uudelleen varustettu (*instauratis, ... instauratum*). Uuden varustuksen ja maakunnan puolustamiseksi valtuutetut saivat asettaa linnaan kuninkaan nimissä enintään kahdeksan aseistettua miestä.²

Kun kirjeen teksti hieman yli sata vuotta laatimisensa jälkeen kopioitiin kirkon privilegioiden, tulojen ja maaomaisuuden kopiokirjaan, linnan tiedettiin sijainneen Kokemäellä, sillä se otsikoitiin ”*Kokemäellä olevan linnan repimisestä*”. Asiakirjaa säilytettiin tuomiokirkon arkistossa, jossa se oli osa piispan maaomaisuutta ja tuloja koskevaa arkistokokonaisuutta. Kopiokirjassa kirje on sijoitettu Kokemäellä ollutta piispan omaisuutta koskevien kirjeiden ryhmään heti Lammaistenkosken kalastuksesta 1347–1348 annettujen tuomioiden, Forsbytä 1355 koskevan lahjoituskirjeen sekä piispan ja Villiön isäntien 1362 Laikon kylästä tekemän sopimuksen jälkeen. Samat kirjeet on kopioitu noin vuonna 1486 laadittuun piispan kopiokirjaan, nk. Skokloster Codex Aboensikseen, jossa linnaa koskevaa kirjettä ei kuitenkaan ole

¹ REA 202, moderni editio SDHK, brevnr. 9110 ja facsimilie CMF I, 264 (f. cxviiij a). Mustankirjan ajoituksesta Pirinen 1996, 20–23, 33.

² CMF I, 264 (f. cxviiij a) ”*fortalicium seu castrum · infra ipsorum infra ipsorum terminos instauratis ... fortalicium de loco in quo nunc instauratum est*”, Hausen on REA 202:ssa korjannut ensimmäisen sanan ”*instauratis*” sijapäänteen yksikön akkusatiiviksi ”*instauratum*”.

(ks. Ekskurssi).³ Vaikka Kokemäeltä tunnetaan kaikkiaan viisi siellä 1300-luvulla päivättyä asiakirjaa, yhtään linnassa päivättyä tekstiä ei ole säilynyt eikä 1367 siirrettäväksi määrättyä varustusta tai sen voutia mainita identifioitavalla tavalla missään muussa säilyneessä lähteessä.⁴

Kokemäen vuoden 1367 linnan ikä, asema ja suhde paikkakunnalta tunnettuihin neljään historialliseen ajan muinaisjäänökseen, Forsbyn Linnaluotoon, Kokemäenkartanon Isoluotoon ja Kistuun sekä Harolan Linnanluotoon on ollut suomalaisessa historiankirjoituksessa 1800-luvulta lähtien varteenotettava maakuntasarjan tutkimusongelma, jota historiantutkijat, arkeologit ja alan entusiastit ovat yrittäneet ratkoa vaihtelevalla menestyksellä. Oman lisänsä asiaan ovat tuoneet kaksi vuonna 1395 Satakunnan yhteydessä mainittua linnaa, Aborch ja Vreghdenborch, joiden sijainti, rakennuttaja ja suhde vuonna 1367 siirrettäväksi määrättyyn varustukseen ja Satakunnan hallintokeskuksena viimeistään 1440-luvulla toimineeseen Kokemäenkartanoon on kirvoittanut tutkijat monenlaisiin johtopäätöksiin.⁵ Toistaiseksi ainoa tunnettu lähde, jossa Aborch ja Vreghdenborch mainitaan, on Knut Bossonin (Grip) ja Jakob Abrahamssonin (Djäkn) 15.8.1395 Turussa päivätty sopimus, jolla Bo Jonssonin (Grip) voutina Länsi-Suomessa ollut Jakob luovutti hallussaan olleet linnat ja voutikunnat Bon pojalle Knutille. Sopimus koski ”*Turun linnaa ja sen voutikuntaa, Ahvenanmaan Kastelholmaa ja sen voutikuntaa, uutta Wartholman linnaa, joka sijaitsee voutikuntansa kanssa Uudellamaalla, Aborchia, joka sijaitsee voutikuntansa kanssa Satakunnassa ja Vreghdenborchin linnaa*”.⁶

Vaikka Satakunnan linnojen tutkimus sijoittuisi nykyisessä historiantutkimuksen kentässä ehkäpä luontevammin osaksi maakunnalliselle ja kansalliselle menneisyydelle 1800- ja 1900-luvuilla luotujen merkitysten analyysiä ja on perusteltua väittää, ettei linnoiksi identifioitujen kiinteiden muinaisjäänösten, kuten Forsbyn Linnaluodon käyttöhistoriasta saada uutta tietoa muutoin kuin arkeologisen tutkimuksen avulla, tarkempi silmäys lähdemateriaaliin paljastaa, ettei historiantutkimuksenkaan keinoja ole ammennettu loppuun. Tässä artikkelissa käsitelen sekä linnoja koskevia asiakirjalähteitä että niiden tutkimushistoriaa, mutta perehdyn myös lähemmin siihen, mitä vuoden 1367 linnasta sekä vuoden 1395 Aborchista ja Vreghdenborchista ja niiden valtopoliittisista konteksteista tiedetään.

³ REA, s. XIII–XIV ja CMF I, s. 20 ja 264 (f. cxvii j a) ”Super Castro in Kwmo demoliendo”; Salminen 2007a, 176–180, 315–322. Mustankirjan rakenteesta ja suhteesta kirkon arkistokokonaisuuksiin Jaakkola 1931, 45–232 ja Pirinen 1996, 24–33.

⁴ Tunnetut Kokemäellä 1300-luvulla päivätty asiakirjat ovat REA 63 (9.1.1331), REA 128 (10.2.1348), REA 129 (13.2.1348), REA 177 (27.2.1362) sekä FMU I 810 (14.4.1372).

⁵ Viime aikoina Satakunnan linnoja ja niiden oletettuja paikkoja ovat pohtineet lähinnä arkeologit, ks. Suhonen 2002a, 23–33. Muita yhteenvetoja Luoto – Pihlman 1980, 37–51, Luoto 1987, 61–64 ja Lovén 1996, 153–155.

⁶ ”dat hus tho abow mit siner voghedye Castelholm tho alande mit syner voghedye warcholm dat nye slot yn nylande lycht mit syner vogedye aborch dat yn sachagunne lycht myt syner voghedye vnd dat slot vreghdenborch”, Ordensbriefarchiv:A, nr. 21567, Staatsarchiv Königsberg, tässä on käytetty mf Viro 7, Kansallisarkisto, Helsinki. Hausenin edition FMU I 1037 pohjana on BSH I 86. Samana vuonna painettu regista LECUB IV 1744. Ks. myös SDHK, nr. 14453.

Vuoden 1367 linnan sijainti ja ikä

Koska vuoden 1367 kirjeen teksti on säilynyt vain Mustassakirjassa, varhaisimmat Kokemäen linnan sijainnista ja iästä esitetyt näkemykset perustuivat siihen, miten hyvin kopiokirjan sisältö tunnettiin. Satakunnan linnojen historiografian kannalta oireellista on, että vuoden 1367 kirje on eräs ensimmäisistä koskaan julkaistuista Mustankirjan teksteistä ja se nousi esiin osana 1720-luvulla syntynyttä maantieteellis-taloudellisten väitöskirjojen perinnettä, jolle oli luonteenomaista voimakas paikallispatrioottinen vire. Turun tuomiokapitulin arkistosta kopiokirja siirrettiin 1620-luvulla Turun hovioikeuden arkistoon, josta se 1669 lähetettiin Antikviteettikollegion kokoelmiin Tukholmaan. Upsalan ja Turun oppineiden tietoisuuteen Mustakirja vakiintui 1720- ja 1730-luvuilla, jolloin sen asiakirjoja alettiin esitellä tieteellisissä julkaisuissa ja opinnäytteissä. Julkaistut tekstit perustuivat Antikviteettikollegiossa kirjoitettuihin kopioihin, minkä vuoksi osa päätelmistä pohjautui jo keskiajalla tai 1700-luvun alussa väärin luettuihin sanoihin. Kopiokirjan tarkastelu kokonaisuutena ei ollut mahdollista, mutta lähteiden tarjoamasta kronologisesti järjestettävästä tiedosta innostunut tutkimus ei ollut sellaisesta oikeastaan edes kiinnostunut.⁷

Vuoden 1367 repimiskäskyn julkaisi ensimmäisenä Turun akatemian professori Johan Haartman, joka toimitti 1732 painosta porilaisen Petrus Gabriel Forteliuksen kesken jääneen väitöskirjan Porin kaupungin historiasta. Fortelius ehti saada teoksesta valmiiksi vain neljä sivua ja repimiskäskey sisältyy Haartmanin viimeistelemään osuuteen. Teksti perustui Antikviteettikollegion sihteerin Carl Hagelbergin laatimaan kopioon. Koska teos keskittyi erityisesti Porin ja Ulvilan kaupan historiaan, Haartman esitteli asiakirjan todisteena Kokemäenjoen alajuoksulle eri aikoina rakennetuista esteistä (*obstacula*), joiden paikasta näytti muinoin olleen vaikea päästä yksimielisyyteen. Linnan tarkempaa sijaintia hän ei pohtinut. Repimiskäskey tuli kuitenkin laajempaan tietoon niin, että sen huomioi myös Sven Lagerbring Ruotsin valtakunnan historiansa kolmannessa osassa 1776. Lagerbringin mielestä linna oli rakennettu samoihin aikoihin kun kuningas Albrekt Mecklenburgilainen 1365 vahvisti Ulvilan kaupunginoikeudet, mutta linnan varsinaisesta paikasta hän ei sanonut mitään.⁸

Olenmaisella tavalla vuoden 1367 linnan sijainnista käytyyn keskusteluun ovat vaikuttaneet Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) ja pastori Johan Adolf Lindström (1819–1874). Ensimmäisen kerran linnan sijaintia pohti tarkemmin juuri Porthan, joka 1784–1800 julkaisi laajan, 56 väitöskirjaa kattaneen selitysteoksensa Paavali Juustenin Suomen piispain kronikasta. Porthanin päälähde oli Mustakirja, johon hän oli tutustunut Kuninkaallisessa kirjastossa 1782. Sinne kopiokirja oli siirretty 1780, kun Antikviteettikollegion kokoelmat purettiin. Koska kirjaston johto ei lainannut käsikirjoitusta Turkuun, Porthan palkkasi kirjastossa työskennelleen Johan Adolph Stechaun kirjoittamaan valikoiduista kohdista kopiot, jotka tämä sitten vuosina

⁷ Pirinen 1996, 17–18, 36–37.

⁸ Fortelius 1732, 8–9; Lagerbring 1776, 511, 514.

1782–1788 toimitti useammassa erässä Porthanille. Vaikka kyseessä ei ollut yhtenäinen kopio käsikirjoituksesta, Porthan oli ensimmäinen, jolla oli käytössään lähes koko Mustankirjan teksti ja joka saattoi tehdä päätelmiä sen kokoonpanosta. Eräs työn tuloksista oli 1802–1804 julkaistu *Sylloge monumentorum ad illustrandam historiam Fennicam pertinentium*, 11 vihosta koostuva asiakirjakokoelma, joka käsitti 61 Suomen historiaa koskevaa dokumenttia, joista 43 oli peräisin Mustastakirjasta.⁹

Porthan käsitteli vuoden 1367 kirjettä ensimmäisen kerran Juustenin piispainkronikan kommentaarin 20. vihossa 1791, jossa hän nosti asiakirjasta esille sanat ”castrum”, ”fortalicium” ja ”instauratum” ja totesi, että kuningas Albrekt oli aikoinaan määrännyt palvelijansa joko repimään linnan tai siirtämään sen parempaan paikkaan. Kyseessä ei kuitenkaan voinut olla ollut suuri linna, mistä olivat todisteena Kokemäenkartanon luona vielä nähtävillä olleet jäänteet. Kokemäenkartano on Kokemäellä sijainnut Satakunnan 1400- ja 1500-lukujen hallintokeskus, joka toimi kruunun latokartanona vielä 1597–1635. Se oli vuosina 1635–1650 osa hovioikeuden presidentin Jöns Knutsson Kurjen (Kurck) palkkaa kunnes kartanon läänitykseksi saanut Arvid Forbus osti tilan 1651 perintöomaisuudekseen. Porthanin mainitsemat jäänteet tarkoittivat Kokemäenkartanon 1664 valmistuneen uuden päärakennuksen luona joessa olleella kalliolla sijainnutta kivistä tornia, ja hän oli ensimmäinen, joka yhdisti tornin vuoden 1367 käskyssä mainittuun linnaan. Se, että Suomen hallintomiesten joukossa esiintyi keskiajalla ulkomaalaisia, erityisesti saksalaisia, ei Porthanin mielestä ollut ihmeellistä. Hän epäili myös, ettei vuoden 1367 kirjeen päiväyksessä kirjoituspaikaksi mainittu ”Vøra” voinut tarkoittaa Pohjanmaan Vöyriä, vaan nimen täytyi olla kopioitaessa korruptoitunut. Samaan tulokseen päätyi 1940 Kauko Pirinen, jonka mukaan Mustankirjan ”apud portum v øra” on korruptoitunut muoto alkuperäisen kirjeen sanoista ”apud portum in øra”, joka tarkoitti Öölannin pohjoiskärjessä sijainnutta Örehamnin satamaa. Kirjeen päiväys Örehamnissa sopii myös Albrekt Mecklenburgilaisen liikkeisiin kesällä 1367.¹⁰

Porthan palasi vuoden 1367 repimiskäskyyn uudelleen *Sylloge monumentorum* -kokoelmansa 9. vihossa 1803, jossa hän julkaisi tekstin itse. Porthan oli tietoinen Haartmanin editiosta, mutta perusti tekstinsä Stechaulta saamansa kopian. Kommenteissaan hän käsitteli jälleen kahta valtuutuksen saanutta saksalaista ja *Vøra*-nimeä, mutta hän pohdiskeli myös linnojen keskiajalla väestölle aiheuttamia rasituksia. Hän toisti kantansa, että repimiskäsky liittyi raunioihin, jotka olivat nähtävillä Kokemäenkartanon päärakennuksen luona olevalla pienellä saarella, ja oli ehkä viimeistään tuolloin nähnyt paikan itse. Porthan oli vuonna 1800 perustetun Koskenperkausjohtokunnan jäsen, ja Kokemäellä tiedettiin vielä 1850-luvun lopulla hänen vierailleen paikkakunnalla useampaan otteeseen.

⁹ Pirinen 1996, 18, 37; Koskenniemi – Matinolli 1978, XXXV–XXXVI, 496–497. Kansalliskirjasto, KKK, A.I.2.

¹⁰ Porthan 1784–1800, 358 (alkup. s. 304); Kokemäenkartanon hallinnollisista vaiheista Almqvist 1919–23, del II, 424–440. Vöyriksi paikan tulkitse Reinhold Hausen, REA 202; Pirinen 1940, 36–41; Vöyrin oli jo 1935 kyseenalaistanut Engström 1935, 316. Ks. myös Thors 1948, 4–5.

Koska johtokunta teetti Kokemäellä laajoja perkaus- ja kanavatöitä 1800–1807, vierailut ajoittunevat vuosiin 1800–1803. Kokemäellä Porthan yöpyi n. 10 km Kokemäenkartanosta ylävirtaan perkaustöiden lähellä sijainneessa Vitikkalan rusthollissa, mutta säätyläiset ovat todennäköisesti vierailleet myös eversti Henrik Gustaf von Knorringin omistamassa Kokemäenkartanossa, joka sijaitsi Kokemäenjoen etelärannan yleisen maantien ja Turusta tulleen tien risteyksessä.¹¹

Kuva 1. Forsbyn Linnaluodon rauniot olivat nähtävyyks jo heinäkuussa 1807. Carl Gustav Ramsayn Katavaluodolta käsin tekemässä laveerauksessa erottuu vasemmalla vallitasanne ja keskellä heinälato. Joen pohjoisrannalla Yli-Forsbyn talo ja tuulimylly. Kuva: Museovirasto.¹²

Uuden, huomattavasti Porthania laajempaan paikallistuntemukseen perustuneen kannan vuoden 1367 linnan sijaintiin otti Kokemäellä 1859–1860 apupappina työskennellyt Johan Adolf Lindström, jonka kirjoittama Kokemäen pitäjänvaus *Kumo socken uti historisk hänseende* julkaistiin 1862. Lindström oli syntynyt Kokemäen naapurissa Kauvatsalla mutta muutti jo lapsena Turkuun, opiskeli teologiaa Helsingissä ja vihittiin 1849 papiksi. Uransa aikana hän ehti toimia yhdeksässä seurakunnassa, kunnes hänet valittiin 1864 Vampulan kappalaiseksi, missä virassa hän oli kuolemaansa saakka. Lindström oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Historial-

¹¹ Porthan 1802–4, 351–353 (alkup. s. 135–137), Lindström 1862, 200; Salminen 2007a, 71.

¹² Carl Gustav Ramsay, Matkapäiväkirja 1807. Suom. ja toim. Sampo Honkala. SKS Toimituksia 703, (Vammala 1999), s. 85-91. Museovirasto, Historian kuva-arkisto.

lisen Osakunnan (Suomen Historiallinen Seura) ja Suomen Muinaismuistoyhdistyksen jäsen ja sai jo opiskeluaikoinaan vaikutteita vertailevan kielentutkimuksen johtavalta hahmolta M. A. Castrénilta. Useimmat hänen kirjoituksistaan käsittelevät suomen, saamen ja ruotsin kielten historiallista asemaa ja kielten yhteyttä muinaiseen asutukseen Suomessa ja lähialueilla. Historiallisilta katsomuksiltaan Lindström oli romantikko, mutta eräät hänen nimistöä ja asutusta koskevista päätelmistään olivat tarkkanäköisiä ja hän osallistui aktiivisesti aikansa tieteelliseen keskusteluun.¹³

Ollessaan toukokuusta 1859 lokakuuhun 1860 Kokemäellä apupappina Lindström perehtyi innokkaasti paikkakunnan menneisyyteen ja toimitti Helsingin yliopiston kokoelmiin ainakin 24 kiviesinettä sekä lukuisia muita esihistoriallisen ajan löytöjä. Kokemäkeä koskevan pitäjänkuvauksensa hän sai valmiiksi 26.3.1861 Tenholassa, jossa hän toimi armovuoden saarnaajana. Teos on melko luettelomainen esitys eri lähteistä kerättyjä tietoja, mutta siihen sisältyy joitakin lähdetekstejä, jotka Lindström painatti kokonaisuudessaan. Niihin kuului vuoden 1367 repimiskäskey, jonka hän katsoi ilmentävän seudun varhaisia sotaisia vaiheita. Lindströmin editio perustui Porthanin editioon, mutta hän oli tutustunut myös Porthanin Turun akatemian kirjastoon tallettamaan Mustankirjan kopioon, joka pelastui Turun palosta 1827 ja jota tuolloin säilytettiin Helsingin yliopiston kirjastossa.¹⁴

Lindström hylkäsi Porthanin käsityksen Kokemäenkartanon luona olevista rannoista vuoden 1367 linnana ja piti selvänä, että ainoa mahdollinen paikka, jossa linna oli voinut sijaita, oli Kokemäenjoessa oleva Linnaluoto-niminen saari, joka kuului Forsbyn rusthollille. Lindströmin mukaan luodolla oli ”*en mans ålder tillbaka*” ollut selviä jäänteitä linnasta ja ”*ännu i dag tycker man sig se der källaren, vallar och grafvar*”. Hänelle oli myös kerrottu, että luoto oli aikoinaan ollut pohjoisesta jokeen työntynyt niemi ja osa vedestä oli virrannut Kokemäenkartanon eteläpuolella sijainneessa sittemmin kuivuneessa uomassa. Kun Kokemäenkartanon omistajalla oli ollut vaikeuksia päästä kartanolleen, hän oli kaivauttanut niemen poikki uuden uoman, jolloin joen pinta oli pudonnut ja sen kulku muuttunut niin, että vettä oli nykyisin eniten luodon pohjoispuolella. Perimätiedon luotettavuutta Lindström ei halunnut arvioida, mutta hän totesi, että luodon ja joen etelärannan välissä oli hyvin lähellä toisiaan kaivantoja. Itse linna oli todennäköisesti ollut muinoin ainakin osaksi puinen. Hän oli hyvin perillä aikansa uusimmista julkaisuista, sillä vaikka Carl Gustaf Styffe oli julkaissut vuoden 1395 sopimuksen tekstin ensimmäisen kerran vasta 1859, Lindström ehti kevättälvella 1861 valmistuneessa pitäjänkuvauksessaan esittää, että Kokemäen muinainen linna saattaisi olla myös sama kuin 1395 mainittu Aborch.¹⁵

¹³ Lindströmistä Salminen 2007b, 155 ja Salminen 2007a, 27.

¹⁴ Salminen 2007a, 80, 88; Lindström 1862, 299–300. Lindström viittaa tekstissään Porthanin editioon, mutta on painattamassaan asiakirjassa käyttänyt kahdesta sanasta muotoja ”quamiccius” ja ”valens”, jotka Porthanilla ovat muodossa ”quantocius” ja ”vtilius”. Viitteissään Lindström ilmoittaa Porthanin käyttämän lukutavan ja kertoo sen perustuvan Mustaankirjaan. Lindström mainitsee myös kirjeen alkuperäisen otsikon ja sivunumerot 351–352, jotka vastaavat Stechaun kopion sivuja, joilla asiakirja on. Kansalliskirjasto, KKK, A.1.2.

¹⁵ Lindström 1862, 299–301; BSH I 86.

Vaikka Lindströmin mielestä oli ilmeistä, että vuoden 1367 linnan oli täytynyt sijaita Forsbyn Linnaluodolla, hänkin jätti avoimeksi mahdollisuuden, että Kokemäenkartanon luona olleet rauniot olisivat liittyneet jollakin tavalla itse linnaan. Lindströmin mukaan ”*Helt nyligen fanns även qvar ett minne ifrån slottets tider*”, jolla hän tarkoitti Kokemäenkartanon päärakennuksen alapuolella pienellä luodolla sijainnutta harmaakivistä muurattua tornia. Lindström mielestä torni oli kuitenkin vankitorni, eikä hän eritellyt sen suhdetta linnaan tarkemmin. Kokemäenjoen rannalta oli löydetty suuri kasa ihmisen luita, mutta asiayhteydestä ei selviä, tarkoittiko Lindström Kokemäenkartanon rantaa vai joen rantaa yleensä. Eräs todiste linnan ajoilta saattoi hänen mielestään olla myös joen pohjoispuolella Kynsikankaan metsäalueella sijaitseva *Linnan maa* -niminen torppa. Ylävirrassa Harolan kylää vastapäätä oli *Linnanluoto* -niminen saari ja Forsbystä pohjoiseen sijaitsevalla Harjunsuolla *Linnanmäki* -niminen kallio, mutta Lindström ei ollut löytänyt kummastakaan jäänteitä muinaisista rakennuksista.¹⁶

Forsbyn Linnaluoto ja piispan curia Kumo

Jo Johan Adolf Lindström piti selvänä, että ainoa mahdollinen paikka, jossa Kokemäellä vuoden 1367 linna oli voinut sijaita, oli Forsbyn Linnaluoto, ja että Kokemäenkartanon päärakennuksen vieressä sijainneella luodolla ollut torni oli vanha vankihuone. Kokemäenkartanon alueelta tavattuja muinaisjäännöksiä käsitellään tarkemmin tuonnempana, mutta mitä Forsbyn Linnaluodosta tiedetään?

Ensimmäisen tunnetun Linnaluodon alueella sijaitsevia muinaisjäännöksiä koskevan kartan piirsi paikalla heinäkuussa 1868 vieraillut museomies, pastori Henrik August Reinholm (1819–1883), jonka papereissa on säilynyt tietoja luodosta myös syksyltä 1870 ja kesältä 1872. Luodon varhainen kartta sisältyy myös Kustaa Källisen 1877 julkaisemaan Kokemäen muinaisjäännöksiä koskevaan selvitykseen.¹⁷ Ensimmäiset ja toistaiseksi ainoat laajemmat kaivaukset luodolla teki 1886 Hjalmar Appelgren, joka avasi sen eteläkulmasta mäen päältä 2–3 metriä leveän ja 10 metriä pitkän alueen. Noin 10–50 cm syvyydestä tulivat esiin isot rautasaranat lehtineen, jäänteitä toisista samanlaisista, keihäänkärki, solki, nauvoja, pronssilevyjä, tiilisora ja hampaita. Appelgrenin kaivausalue sijaitsi linnan oletetun portin alueella vastapäätä Katavaluodon (Katajaluoto) ja Linnaluodon välistä kahlaamaa. Luodolla 1970-luvun lopulla tehdyistä koekuopista on löytynyt rautakauden lopun keramiikkaa, keskiaikaista punasavikeramiikkaa, jonka Jukka Luoto ja Aki Pihlman ovat rinnastaneet Aardenburgin keramiikasta vaikutteita saaneeseen, n. vuosiin 1250–1350 ajoitettuun tyyppiin, sekä kivilastian paloja ja tiilimurskaa.¹⁸

¹⁶ Lindström 1862, 300–301. Linnanmäki ja Linnanmaa ks. Appelgren 1891, 9 ja 12, jossa nimet ovat muodossa *Linnanmäki* ja *Linnanmaa*.

¹⁷ Reinholm 8, 42–52; Killinen 1877, 69–70 ja karttaliite.

¹⁸ Appelgren 1886, 106–108 ja KM 2499:1–17; Linnaluodon löydöt Luoto – Pihlman 1980, 40–48; Forsbyn pelosta on 1877 löytynyt rautainen keihäänkärki KM 1875:4 ja Katavaluodosta 1879 kirves KM 1993. Keramiikasta myös Suhonen 2002a, 28.

Kuva 2. Forsbyn Linnaluoto ja Katavaluoto koskenmittauskartassa 1759.
Kuva: SKRA, FHRK.

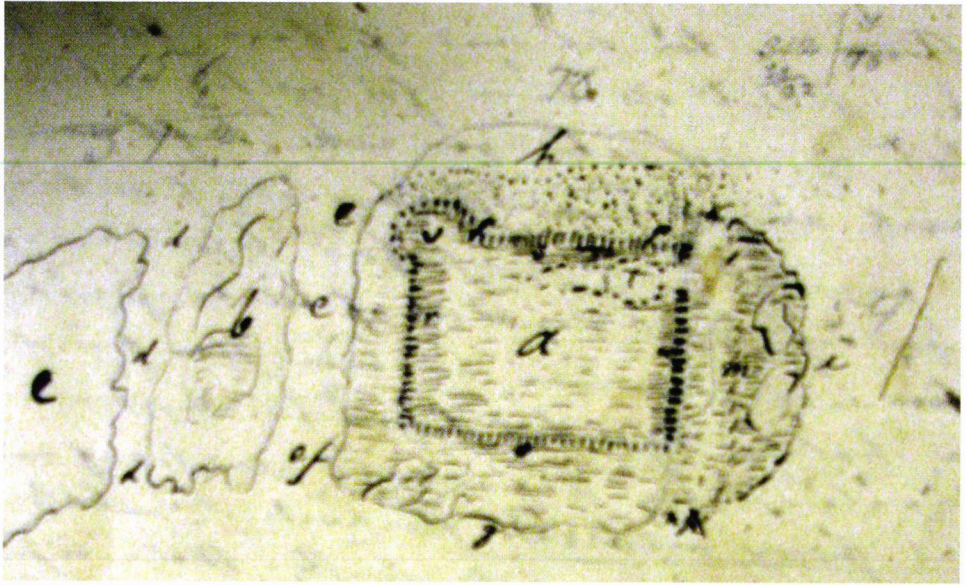
Eriaikaisten tutkimusten ja kuvausten perusteella Linnaluodon muinaisjäännös on neliönmuotoinen n. 30 x 40 metrin laajuinen tasanne, jonka pohjoissivulla on erillinen noin 25 metrin pituinen, yli 1,5 m korkea valli ja vallihauta. Vallihauta ja neliönmuotoinen tasanne on merkitty jo luodon ympäristöstä 1759 laadittuun koskenmittauskarttaan. Etelässä varsinaisen varustuksen on erottanut mantereesta Katavaluoto ja kaksi sen molemmin puolin sijainnutta kapeaa kahlaamaa. Linnaluodon ja Katavaluodon välisessä matalassa koskessa oli 1759 vesimylly ja sitä pitkin voitiin kulkea veneillä, joskin kulku oli hieman vaivalloista.¹⁹ Joen etelärannalla luodosta vain hieman alavirtaan sijaitsee merovingiajalta (n. 550/600–800 jKr.) rautakauden lopulle käytössä ollut rikas Äimälän Leikkimäen kalmisto, jonka hautaukset ovat saattaneet ulottua 1200-luvulle. Kalmiston merkittävimpiä löytöjä ovat n. 950–1000 ajoitettu hopeakoristeinen miekka sekä vaaka, siihen kuuluneet punnukset ja osia vaa’an kotelosta. Kauppiaille tai kauppaa harjoittaneille paikallisille isännille kuuluneita, viikinki- ja ristiretkiajan taitteeseen ajoittuvia vaakoja ja punnuksia on saatu Kokemäeltä talteen myös Maamieskoulun ja Köömilän Kalvomäen kalmistoista. Miekan kärjen molemmin puolin on kuvattu siunaava käsi ja piispansauva, säilän tyveen kaksi kyyhkystä ja toistaiseksi tulkitsematon kirjoitus. Miekan tyyppi on yleinen Itä-Baltiassa ja Suomessa ja sen kuvioinnin on katsottu viittaavan Gotlantiin. Miekkaa on arveltu rituaaliaseeksi ja sen symboliikka viittaa piispanvirkaan, mutta asian perusteella ei tule tehdä syvällisempiä päätelmiä miekan omistajasta Äimälässä.²⁰ Kalmisto ja sen vieressä sijainnut Äimälän kylä ovat osa laajempaa, ylävirrassa n. 1,5 km päässä sijaitsevan Kokemäenkartanon luokse ulottunutta saarta, jonka eteläpuolella olleen uoman umpeutumisajankohtaa ei tunneta. Joen pohjoispuolella Leikkimäkeä vastapäätä ja luodosta alavirtaan on viimeistään kansainvaellusajalla (n. 350/400–550/600 jKr.), mutta mahdollisesti jo nuoremman roomalaisen rautakauden lopulla (n. 175/200–350/400 jKr.) käytössä ollut Hiidenniemen kalmisto. Isojaon aikaan 1700-luvun jälkipuolella Katavaluoto ja Leikkimäen alue kuuluivat joen etelärannalla sijainneelle Äimälälle, Linnaluoto ja Hiidenniemi joen pohjoisrannalla sijainneelle Forsbylle, joka ennen jakaantumistaan 1700-luvun lopulla muodosti yhden tilan.²¹

Topografialtaan Forsbyn Linnaluoto muistuttaa useita Suomesta tunnettuja neliömäisiä, vallihaudoin varustettuja linnakumpuja, joista useimmat on ajoitettu väljästi 1200-luvun lopulta 1400-luvun alkuun. Niistä lähinnä Forsbytä sijaitsee Eurajoen Linnmaan linna, jonka keramiikkalöydöt eivät poikkea merkittävästi Forsbyn vastaavista ja jossa on ollut toimintaa useampaan otteeseen viimeistään 1200-luvun lopulla ja 1300-luvun viimeisellä kolmanneksella. Forsbystä on löydetty rautakaudelle

¹⁹ SKRA, FHRK, Portf. 45:13, Geometrisk Carta öfver Ejmilä eller Forsby Fors ... augusti månad år 1759 af O. J. Wijnblad.

²⁰ Äimälän Leikkimäki ja kyyhkysmiekka (KM 1174:1) ks. Salminen 2007a, 128–129, 137 sekä Salmo 1952, 381, Oakeshott 1991, Xa.14–16, XA. 10 ja Peirce 2002, 138–139. Äimälän käytön ulottumisesta 1200-luvulle myös Luoto – Pihlman 1980, 48. Kokemäen vaa’oista Salminen 2007a, 138.

²¹ Hiidenniemi, Äimälä ja Meinikkala Salminen 2007a, 125–126, 190–191, 303–306; TMKA, Kokemäki 62 (Äimälän ja naapurikylien kotipellot, omistusselitys 1770, *Äimälä Rusthåll ... Kataivaluoto*) sekä Kokemäki 6:1 (Haistilan-Forsbyn jakokunnan nautintaselitys 1783–1786, *Forsby Rusthåll ... Linnan luoto*).

Kuva 3. H. A. Reinholmin luonnos Linnaluodon (a) ja Katavaluodon (b) alueesta ja Linnaluodon muinaisjäännöksistä 6.7.1868. Kuva: Museoviraston kirjasto, Reinholm 8, 44.

tai varhaiseen keskiaikaan ajoittuvaa keramiikkaa, joten luodolla on ollut toimintaa jo 1200-luvulla tai sitä ennen, mutta paikan tuolloisesta funktiosta ei ole selvyyttä. Luodolta tavattu tiilimurska viittaa tiilirakenteisiin, mutta harmaakivirakenteita ei toistaiseksi tunneta. Tiilen käyttö viittaa 1300-luvun puolivälin jälkeiseen aikaan. Suurin osa Linnaluodolla 1300-luvulla olleista rakenteista on ollut todennäköisesti puisia. H. A. Reinholmin mukaan Katavaluodolla oli 1868 havaittavissa pyöreän, ympärysmitaltaan noin 10 sylin (17,8 m) tiilirakennuksen jäänteet, josta oli vielä hiljattain viety tiiltä Äimälän rakennuksiin. Rakennus lienee kuitenkin ollut myöhäinen, sillä tiilet olivat Reinholmin mukaan ”*aldeles af nutidens form*”.²²

Alueen topografian ja Lindströmin välittämän perimätiedon perusteella Juhani Rinne on esittänyt, että Linnanluodon varustus olisi rakennettu jokeen koillisesta työntyneelle niemelle siten, että niemeä ja mannerta yhdistävälle kannakselle olisi kaivettu ainakin kaksi vallihautaa. Niistä ulompi olisi pettänyt ja joki olisi muodostanut uuden uoman Linnaluodon pohjoispuolelle, minkä seurauksena Kokemäenkartanon eteläpuolitse vienyt juopa olisi kuivunut ja Katavaluodon molemmin puolin olleet uomat muuttuneet vähävetisiksi. H. A. Reinholm taas katsoi 1868, että niemi olisi suuntautunut etelästä kohti koillista ja Linnaluoto ja Katavaluoto olisi aikoinaan erotettu mantereesta räjäyttämällä, mistä olivat todisteena Katavaluodon ja Linnaluodon välisessä koskessa matalan veden aikaan nähtävillä olleet räjäytys-

²² Luoto – Pihlman 1980, 46–47, Luoto 1987, 63–77; Lehtonen – Uotila 2005, 36–39, Suhonen 2002a, 27–28; Reinholm 8, 45.

töiden merkit. Reinholmin havaitsemat louhitut kanavat lienevät kuitenkin olleet peräisin alueella 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla tai 1800-luvun alussa tehdyistä koskenperkaustöistä ja on mahdollista, että koko Lindströmille 1859–1860 kerrottu tarina Linnaluodon luona olleiden uomien kaivattamisesta liittyy perkaustöihin.²³

Forsbyn Linnaluoto on koko tunnetun historiansa kuulunut sitä vastapäätä Kokemäenjoen pohjoisrannalla sijainneeseen Forsbyn tilaan, joka on entinen Turun piispan keskiaikainen lampuotitila ja josta vuosina 1362–1372 käytetään asiakirjoissa keskustilaa merkitsevää latinankielistä termiä *curia*. Kyseessä oli etenkin 1200- ja 1300-luvuilla suurten tiluskokonaisuuksien hallinnossa käytetty järjestelmä, joka koostui keskustilasta (lat. *curia*) ja siitä tai kantakylän yhteismaasta erotetuista lampuotitiloista (lat. *coloni*, r. *torp*), jotka muodostivat paikallisen kokonaisuuden. Myöhäiskeskiajalla *curia*-tyyppisistä paikallisista keskustiloista luovuttiin, niiden maat jaettiin ympäröivien lampuotien viljeltäviksi ja useammassa pitäjässä tai kokonaisessa maakunnassa olleiden kymmenien lampuotitilojen hallinto keskitettiin yhteen keskuskartanoon.²⁴

Turun piispanpöytä omisti keskiajan lopulla Kokemäellä kaikkiaan 41 lampuotitilaa ja huomattavan osuuden nykyisessä Harjavallassa sijainneen Lammaistenkosken lohen- ja siiankalastuksesta. Varhaisin säilynyt lähde piispan maaomaisuudesta Kokemäellä on Lammaistenkosken pohjoisrannalta Pirilästä 1347, jolloin Turun piispa Hemming rakennutti koskeen uudenlaisen kalastuslaitteen, tokeen. Koska joki ja sen kalastus oli aiemmin ollut jakokuntien yhteismaata, kokemäkeläiset hajottivat kalastamon, ja Hemming vei asian kuningas Maunu Eerikinpojan ratkaistavaksi. Tämä tuomitsi asian ruotsalaisten maakuntalakien ja valmisteilla olleen yleisen maanlain mukaisesti niin, että se joka omisti koskessa rannan, omisti myös kalastuksen. Samana syksynä asiasta järjestettiin vielä kuninkaantuomiovaltaisen laamannin katselmus, jossa asia vahvistettiin.²⁵

Ainakin osa piispanpöydän ja tuomiokirkon varhaisesta maaomaisuudesta Kokemäellä on perustunut kirkon haltuun jo 1200-luvulla tulleisiin entisiin palvontapaikkoihin, joista on jälkiä Forsbyn alapuolella sijainneesta Hiidenniemestä, siitä alavirtaan sijainneesta Laikosta, Lammaistenkosken pohjoisrannalla sijainneesta Pirilästä sekä Kokemäenkartanosta ylävirtaan joen etelärannalla sijainneesta Pyhänkorvasta. Pyhänkorva oli keskiajan lopulla rälssimaata, mutta kuului vielä 1300-luvun lopulla tuomiokirkolle. Kaikkien lähettyviltä on myös merkkejä sekä jo 1300-luvulla käytössä olleista asutuksen sisäisistä nautintarajoista että rautakautisista kalmistoista, jotka olivat viimeistään 1200-luvulle tultaessa jääneet jakokuntien välisille rajoil-

²³ Rinne 1944, 31–33; Reinholm 8, 44–45; Lindström 1862, 300–301.

²⁴ Curia-järjestelmästä esim. Myrdal 2000, 125–128.

²⁵ Salminen 2007a, 145, 176–181. Lammaisten tuomiot REA 120, 126, 128, ks. myös Ekskurssi artikkelin lopussa. Laeista ja nautinnasta Suvanto 1973, 235–238. Lammaisten kalastusta koskevasta riidasta on luonnonvaroihin kohdistuneen kilpailun kannalta kirjoittanut Lahtinen 2006, 191–194. Piispan lampuotitiloista ks. myös Läntinen 1978, 149–151.

le.²⁶ Ainakin osa varhaisista kirkon omistuksista perustui paavi Gregorius IX vuoden 1229 bullaan, jolla hän antoi Suomen piispalle oikeuden ottaa kirkon omaisuudeksi ne pakanalliset lehdot ja palvontapaikat (*lucos et delubra*), jotka kristinuskoon kääntyneet vapaaehtoisesti ja omasta tahdostaan hänelle luovuttivat. Näihin kuului esimerkiksi Maskussa 1232 sijainnut *Lundo*, jonka piispa Tuomas kaksi vuotta myöhemmin luovutti kappalaiselleen Vilhelmille.²⁷

Piispanpöydän toiminta Kokemäellä voimistui erityisesti 1350-luvulla, jolloin sen hallussa ollutta maata alettiin järjestellä lampuotitiloiksi ja keskuskartano muodostettiin. Varhaisin tieto piispan lampuotisopimuksista Kokemäellä on Pirilästä 1354, kun taas ensimmäinen tieto piispan omistuksista Forsbyssä on vuodelta 1355, jolloin Ulvilan porvari Anders Vari luovutti Turun piispa Hemmingille Forsbyn kylässä sijainneen tilansa (*bona mea jn Forsby*). Piispanpöytä omisti kylässä jo vanhastaan jonkin osuuden, sillä kun Hemming sai kylän kokonaan haltuunsa, hän muodosti siitä Kokemäellä sijainneiden piispan lampuotitilojen keskuskartanon (*curia*), joka oli olemassa 1362. Tämä käy ilmi Kokemäellä helmikuussa 1362 vahvistetusta piispa Hemmingin ja Villiön kylän isäntien tekemästä maanvaihdesta, jossa piispa luovutti alempana joella Laikossa olleet tilansa Villiölle sillä ehdolla, etteivät isännät häiritsisi joen pohjoisrannalla piispankartanon ja *Lymj*-nimisen rajamerkin välissä asuvia piispan lampuoteja. Laikon kylä ja rajamerkki sijaitsivat joen pohjoisrannalla n. 3 km Forsbystä alavirtaan lähellä Köömilän Kalvomäen rikkaista viikinki- ja ristiretkiäikaista kalmistoa, jonka ruumishautaukset ovat saattaneet ulottua 1200-luvulle asti. Sekä Pirilästä että Köömilää vastapäätä joen eteläpuolella sijainneesta Purjalasta on säilynyt J. A Lindströmin 1850-luvun lopussa muistiin merkitsemiä tietoja pyhinä pidetyistä puista tai lehdoista. Pirilän alapuolella piispan omistukset rajoittuvat Lammaistenkoskesta alavirtaan sijainneella niemellä olleeseen *Kokemätyrj*-nimiseen talonpoikien väliseen sopimusrajaan, joka oli olemassa jo 1354. Siitä alavirtaan sijaitsevan Ulvilan vanha suomalaisen kymmenysoikeuden asutus kuului vielä 1200-luvulla Kokemäkeen, mutta erotettiin yhdessä rannikolle syntyneen ruotsalaiseen kymmenysoikeuteen kuuluneen kolonisaation kanssa omaksi kirkkopitäjäkseen viimeistään 1340-luvulla.²⁸

Toukokuussa 1365 piispa Hemming luovutti Forsbyn lähellä maata raivanneelle Bengt Gudvastssonille osan piispankartanon maasta lampuotitilan pohjaksi. Tilaa kutsuttiin sittemmin raivaajan mukaan Penttiläksi. Bengt Gudvastssonin lampuotisuus uudistettiin 1368 ja 1372, niin että jälkimmäisellä kerralla tilasta peruetettiin

²⁶ Salminen 2007a, 320–322, 342–344, Pyhäkorva ks. REA 314. Rautakauden asutus voidaan läntisessä Suomessa jakaa vanhemman rautakauden alkuperäisyksiköihin, jotka myöhemmin ovat usein autioituneet sekä niistä lähteneeseen primääriasutukseen, joka on ollut nuoremmalta rautakaudelta lähtien usein jatkuvasti asuttuna. Esimerkiksi Turun Vähäjokilaaksossa vanhemman rautakauden kalmistot sijaitsevat myöhempien jakokunta- tai kylänrajojen tuntumassa niin, että ne ovat tulleet jakokuntien rajalle kun autioituneen alkuperäisyksikön tontti on jaettu primääriasutuksen omistusyhteisöjen kesken, Saloranta 1994, 36–38. Samankaltainen malli on havaittavissa myös Kokemäellä, jonka osalta sitä on alustavasti pohtinut Vesa Kilpelä Vuolteen ja Forsbyn alueiden kalmistoja koskevassa julkaisemattomassa opinnäytetyössään. Vesa Kilpelän kirjeenvaihto kirjoittajan kanssa 2002.

²⁷ REA 6, 8 ja 10.

²⁸ FMU I 164, REA 159, 177; Salminen 2007a, 313–322, 173–175; Suvanto VSHT, 1445; Lindström 1862, 179.

siihen alun perin kuulunut ”*lunder*”-niminen maakappale. Kyseessä oli sittemmin Forsbyhyn kuulunut Hiidenniemi, jossa sijaitsi nuoremman roomalaisen rautakauden ja kansainvaellusajan kalmisto ja jonka nimi viittaa vanhaan palvontapaikkaan, hiiteen. Suomen hiisi-nimiä ja -paikkoja selvittänyt Mauno Koski on jo 1967 todennut, että hiisien vanhin kerrostuma on selvästi yhteydessä kalmistoihin ja että hiidet olivat paikkoja, joissa talo, kylä tai sellaisten yhteisö palvoivat vainajia. Kalmistoina käytetyille hiisille on tyypillistä, että hautaaminen päättyi usein jo 800-luvulla, minkä jälkeen niistä muodostui rautakauden lopulla käytössä olleita kulttipaikkoja. Kokemäen seudun erityispiirteenä Koski pitää lehtojen ja hiisiä koskevan perinteen yhteyttä, mikä viittaa kulttipaikalla sijainneisiin pyhiin puihin.²⁹

Viimeinen tunnettu asiakirja, jossa piispan Kokemäellä sijainnut *curia* mainitaan, on Penttilän lampuotisopimuksesta Kokemäellä 1372 annettu vahvistus. Koska lampuotitilan päivätyöt on siinä ja vuonna 1368 Köyliönkartanossa annetussa vahvistuksessa määritelty tehtäväksi sen mukaan, mitä piispan Köyliönkartanon vouti määräisi, piispan lampuotitilojen keskus oli viimeistään tuolloin Köyliönkartano. Piispan Kokemäellä sijainnut *curia* näyttääkin jääneen piispanpöydän hallinnossa lyhytaikaiseksi 1350-luvulta 1360-luvun lopulle ulottuneeksi vaiheeksi, jonka jälkeen piispan Satakunnassa sijainneen omaisuuden hallinto keskitettiin Köyliönkartanoon. Keskiajan lopulla Forsby esiintyy piispan tulojen luettelossa tavallisena, joskin huomattavan suurena lampuotitilana, jonka vuokraajia saattavat olla olleet piispan Köyliönkartanon voudit tai heidän sukulaisensa.³⁰

Turun piispojen Forsbyhyn muodostama keskuskartano on vaikuttanut vuoden 1367 linnan paikasta esitettyihin käsityksiin niin, että piispan *curian* on toisinaan katsottu sijainneen Forsbyn Linnaluodolla ja alueella 1300-luvun puolivälissä sijainnut piispan keskustila on sekoitettu 1400-luvulla voutikunnan hallintokeskukseksi olleeseen Kokemäenkartanoon.³¹ Piispan *curia* ei kuitenkaan ollut sama kuin 1367 siirrettäväksi määrätty kruunun linna tai sama kuin 1374 olemassa ollut Kokemäen kuninkaankartano, eikä piispan *curia* sijainnut Linnaluodolla, vaan sitä vastapäätä myöhemmän Ali-Forsbyn tilan luona Hiidenniemen vanhan palvontapaikan kainalossa. Tärkein todiste Linnaluodon vaiheista 1300-luvun jälkimmäisellä puoliskolla onkin juuri repimiskäsäsky, jota 1470-luvulla säilytettiin piispan ja tuomiokirkon omaisuutta koskevien asiakirjojen joukossa tuomiokirkossa. Kun kirje tuolloin kopioitiin Mustaankirjaan, linnan entinen tontti kuului piispalle ja se oli osa piispan maaomaisuutta Kokemäellä. Kirjettä säilytettiin hiippakunnan arkistossa todisteena maansaannosta, mutta se, oliko linnan entinen tontti tullut kirkolle kaupan, vaihdon tai kruunun tekemän lahjoituksen seurauksena, ei kopiokirjasta ilmene. Sen sijaan

²⁹ FMU I 735, 769, 810, SDHK, nrot 8707, 9365, 10183, ” videlicet a superiori parte limites supradicte curie excludentes quartam partem indaginis wlgariter dicte lunder”; Koski 1967, 225–226.

³⁰ FMU I 769 ja 810, Salminen 2007a, 320.

³¹ Linnaluodosta piispan curian paikkana Rinne 1944, 33–34, Luoto – Pihlman 1980, 47–48 ja Luoto 1984, 156–157. Kokemäenkartanon ja piispan kartanon sekoittaa Inkilä 1911, 18–19.

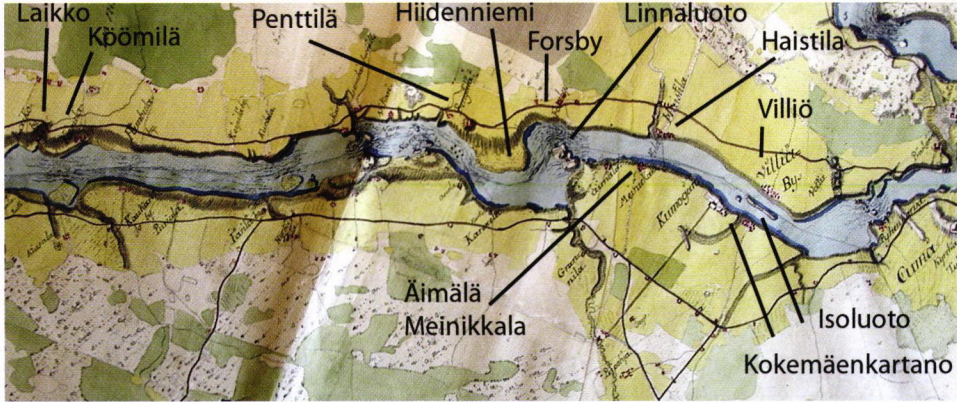
repimiskäskyn tallettaminen viittaa siihen, että vuoden 1367 linnan tontti oli tullut piispan haltuun verrattain pian Kokemäen linnaa koskevien järjestelyiden jälkeen, ja kruunu todella luopui Kokemäellä sijainneesta linnasta noihin aikoihin.

Kruunun entisen linnan tai hallintokeskuksen tontin päätyminen kirkon haltuun ei keskiajalla ollut mitenkään poikkeuksellista, sillä siitä on Mustassakirjassa säilynyt ainakin kaksi muuta esimerkkiä. Toinen on valtaneuvoston 1438 vahvista maanvaihto, jossa kruunu vaihtoi tuomiokirkolta Tukholman lähellä sijainneet Medelbyn ja Kaknäsin tilat (nyk. Tukholman Östermalmia ja siitä itään sijaitsevan Ladugårdsgärdetin aluetta) itselleen ja antoi niitä vastaan Liedon Vanhanlinnan ja Piikkiön Katavakankareen lampuotitilat Itämaassa. Vanhalinna oli entinen kruunun varustus, jonka viimeinen käyttöjakso ajoittuu rahalöytöjen perusteella 1200-luvun jälkipuolelta 1300-luvun ensimmäisen neljänneksen lopulle ja jossa oli toimintaa vielä 1360-luvulla. Viimeistään 1438 Vanhalinnan luona sijaitsi enää kruunun lampuotitila, josta tuolloin tuli yhdessä entisen varustuksen tontin kanssa piispan ja tuomiokirkon omaisuutta. Toinen Mustaankirjaan kopioitu entistä kruunun hallintokeskusta koskenut maanvaihto tehtiin 1351, jolloin kuningas Maunu Eerikinpoika luovutti Turun piispa Hemmingille piispanpöydällä jo jonkin aikaa syystä tai toisesta viljelyssä olleen Ahvenanmaan Saltvikin kruununkartanon ja antoi kruunulle uudeksi keskustilaksi Finströmissä sijainneen Grelsbyn, joka oli tullut kuninkaan omaisuudeksi murhan sovituksena.³²

Koska Kokemäen linna oli 1367 annetun käskyn mukaan siirrettävä kuninkaan tai kruunun maalle sen jälkeen, kun aikaisempi varustus oli poistettu ja sen tontti kuoletettu, piispa on saanut linnaluodon haltuunsa vasta, kun siellä sijainnut kruunun varustus oli revitty.³³ Kun kruunu luopui tontista, piispa asetti luodon Forsbyn kartanon alaisuuteen ja talletti kirjeen tuomiokirkon arkistoon. Koska piispanpöytä oli jo 1200-luvulla saanut haltuunsa Forsbyn vieressä sijainneen entisen palvontapaikan ja luoto on alun perin ollut osa Forsbyn, Hiidenniemen sekä niitä vastapäätä sijainneen Äimälän Leikkimäen muodostamaa kokonaisuutta, kyseessä on seutu, johon sekä kirkko että kruunu olivat ennen vuotta 1367 tunkeutuneet. Kirkon läsnäolo alueella on ollut kruunua vanhempi, mutta se on alun perin saattanut rajoittua vain Hiidenniemessä sijainneeseen entisen palvontapaikkaan, jota kautta kirkolla oli osuus Forsbyn kylässä. Keskiajan lopulla piispan lampuotitiloja oli kuitenkin myös luotoa vastapäätä sijainneessa Äimälässä ja siitä ylävirtaan olleessa Meinikkalassa. Äimälässä piispan lampuodit viljelivät 1540-luvulla kylän viidestä talosta kolmea

³² REA 473, CMF I, 372 (f. clxxiii a). *Mædhelby* ja *Kaknæs* REA 156–157, 161–162. Vaihtoa koskeva kirje on kopioitu Mustaankirjaan tiloja koskevan jakson loppuun. Medelbyn ja siitä erotetun Kaknäsin oli ostanut piispanpöydälle piispa Hemming, mutta ne oli sittemmin liitetty kruunulle kuuluneeseen Vädlan latokartanoon, minkä valtaneuvosto vaihdolla vahvisti. Tiloista Läntinen 1978, 108, 121 ja 165–166. Vanhanlinnan rahalöydöt Luoto 1984, 151–152, 66–67.

³³ CMF I, 264 (f. cxviiij a). “*huiusmodj fortalicium de loco in quo nunc instauratum est / quancicius remouentes et funditus amulantes ipsam alibi in bonis nostris regalibus seu corone ... de nouo restrauretis*”; Pirinen 1940, 44 on perustellut hieman omalaatuisella tavalla, että vuoden 1367 repimiskäskey olisi ollut piispan arkistossa todisteena siitä, ettei kruunulla ollut oikeutta Kokemäen piispankartanoon, kun seudulle perustettu linnakin oli kuninkaan päätöksellä määrätty revittäväksi.

Kuva 4. Villiön ja Laikon välinen seutu Kokemäestä noin vuonna 1800 laaditussa Ruotsin armeijan rekongosointikartassa. SKRA, Finska rekongosceringsverket, Serie A, Kumo socken.

niin, että yksi talo koostui sekä piispan että kruunun maasta (nk. bona commixta). Meinikkalassa piispan hallussa oli kylän viidestä talosta kaksi. Koska Äimälän ja Meinikkalan välissä ollut vainio oli 1564 molemmin puolin sarkajaossa, kun muut pellot olivat lohkoina, kylät ovat alun perin muodostaneet yhden kokonaisuuden, jossa piispan hallussa on ollut puolet kylän maasta. Koska Katavaluodon omisti isojaon aikaan 1770-luvulla Äimälän rustholli, joka oli 1600-luvulla muodostettu pääosin entisten piispan lampuotitilojen maasta, on mahdollista, että myös piispan maaomaisuus Äimälässä ja Meinikkalassa oli aikoinaan syntynyt Linnaluodolla sijainneen linnan ja siihen kuuluneen Katavaluodon tonttimaan kuolettamisen yhteydessä 1360-luvun lopulla.³⁴

Mielenkiintoinen, mutta historiallisten lähteiden ulottumattomiin jäävä kysymys on, missä suhteessa Linnaluodolla 1367 sijainneen linnan paikka on ollut Kokemäen myöhäisrautakautiseen asutukseen ja alueen kulkureitteihin. Linnaluodon kaivauksissa on löytynyt merkkejä rautakauden lopun keramiikasta, jonka potentiaalisen löytöaineiston ovat Jukka Luoto ja Aki Pihlman arvioineet luodolla huomattavasti tunnettua suuremmaksi. Vielä isojaon aikaan kaikki Kokemäellä joessa olleet saaret olivat Forsbyn linnaluotoa ja Kokemäenkartanon Isoluotoa lukuun ottamatta joko useamman jakokunnan yhteismaata tai ne omisti Kokemäen pitäjänkirkko. Koska joki ja saaret olivat alkujaan yhteisnautinnassa, kruunu on todennäköisesti ottanut Forsbyn linnaluodon haltuunsa osuutena yhteismaasta silloin, kun luodolle päätettiin rakentaa linna. Oliko paikalla varustus jo aiemmin, on epäselvää, mutta luodon strateginen sijainti oli erinomainen, sillä linnasta voitiin valvoa sekä joen molempia rantoja että sen alapuolista juoksua pitkälle alavirtaan saakka. Linnaluodon kohdalla oli jo varhain myös eräs joen harvoista ylityspaikoista, jossa H. A. Reinholmin 1868 mukaan oli ollut kahnauksia vielä Suomen sodan aikaan keväällä 1808. Seudun

³⁴ Salminen 2007a, 190–191, 303–306; TMKA, Kokemäki 62.

merkitys Kokemäenjoen ylityksessä säilyi linnan repimisen jälkeenkin, sillä luodosta vain muutama sata metriä ylävirtaan sijaitsevan Meinikkalan ja sitä vastapäätä joen pohjoisrannalla sijainneen Haistilan välillä oli viimeistään 1600-luvun alussa koko pitäjän talojen yhteisesti ylläpitämä lautta, jonka toiminta jatkui 1800-luvun alkupuolelle saakka.³⁵

Viron muinaislinnoja koskevassa tutkimuksessa on 2000-luvulla tehty lähes täydellinen uudelleenarviointi, jossa käsitykset linnojen suhteesta myöhäisen rautakauden yhteiskuntaan ovat radikaalisti muuttuneet. Aikaisemman, alueellisia suoja- ja pakolinnoja korostaneen näkemyksen sijaan on arkeologisten kaivausten perusteella voitu todeta, että viikinkiajan ja rautakauden lopun linnat ovat olleet selvässä yhteydessä paikalliseen eliittiin, joka asui linnoissa ja jonka varustettuja asumuksia ne olivat. Etenkin viikinkiajalla linnan läheisyydessä oli usein kylä ja linnan luona asui ja oleskeli valtaa pitäneen eliitin suojeluksessa olleita käsityöläisiä. Virossa myöhäisrautakautisten linnojen sekä käsityön ja kaupan keskusten (kaupunki = linn, linna = linnus) yhteys onkin kielellisesti ollut jo kauan selviö. Suomessa tämänkaltaista yhteyttä ei ole todettu, eikä muinaislinnoista tunneta selviä merkkejä käsityön keskittymisestä erityisesti linnojen läheisyydessä sijainneisiin kyliin tai itse linnoihin. Muinaislinnoilta talteen saatu esineistö on vähäistä, eikä sen ole toistaiseksi katsottu viittaavan pysyvään ylisukupolviseen oleskeluun. Huomionarvoista kuitenkin on, että Suomessakin yleisin viikinki- ja ristiretkiaikaisilta linnavuorilta tavattu esineryhmä liittyy asumuksiin ja ruokatalouteen. Myös erilaisia yleistyökaluja, kuten puukkoja, tulentekoon käytettyjä välineitä ja raudan työstämisestä kertovaa kuonaa on paljon.³⁶

Koska eräät ensimmäiset tunnetut keskusvallan tukikohtat Suomessa, kuten Liedon Vanhalinna ja mahdollisesti myös Janakkalan Hakoinen, ovat nähtävästi perustuneet rautakauden lopun paikallisiin varustuksiin,³⁷ on Forsbyn Linnaluodonkin osalta nostettava esiin mahdollisuus, että kruunun varhainen 1300-luvun läsnäolo alueella olisi perustunut aikaisemman, Kokemäenjoen myöhäisrautakautisen keskusalueen sisällä sijainneen, sen ja alavirran välistä kulkua valvoneen paikallisen varustuksen haltuunottoon. Linnaluodon yhteys alueen myöhäisrautakautiseen eliittiin on kuitenkin erittäin spekulatiivista, eikä Forsbyn Linnaluodon todellista käyttöhistoriaa 1100- tai 1200-luvuilla voida selvittää kuin arkeologisten tutkimusten avulla. Sen sijaan jonkin verran enemmän voidaan sanoa linnan mahdollisesta käytöstä 1300-luvun kahdella keskimmaisella neljänneksellä.

³⁵ Reinholm 8, 42–52; Luoto – Pihlman 1980, 47; Salminen 2007a, 11.

³⁶ Kriiska – Tvauri 2007, 172–173, 199–209; Suomen muinaislinnojen ja rautakautisen asutuksen suhdetta koskevista teorioista ks. Luoto 1984, 166–172 ja Taavitsainen 1990, 143–161; Löydöistä Taavitsainen 1990, 126–127.

³⁷ Vanhastalinnasta Luoto 1984, 151–153. Hakoisten löytöhorisontti ei näyttäisi ulottuvan 1200-luvun takaiseen aikaan, Taavitsainen 1990, 236–237.

Vuoden 1367 linna ja Satakunnan hallinto

Vuonna 1367 revittäväksi määrätyn Kokemäen linnan voudeista ei ole säilynyt tietoa, ja ajankohta, jolloin linna perustettiin, on tuntematon. Nykyisen, lähinnä Birgitta Fritzin 1970-luvun alussa vakiinnuttaman tutkimuskäsityksen mukaan linnoihin ja niiden alaisiin voutikuntiin tukeutunut hallintojärjestelmä syntyi Ruotsissa ja Suomessa 1200-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ja 1300-luvun alussa, kun verotuksen kohteeksi vakiintui maa ja sen tuotto ryhdyttiin kokoamaan kruunun linnoihin. Linnat ja niiden ylläpitoalueina toimineet voutikunnat olivat välineitä, joilla keskushallinto yritti pitää paikalliset resurssit hallinnassaan, samalla kun ne toimivat ajanmukaisten ratsujoukkojen tukipisteinä.³⁸ Suomessa ensimmäiset keskushallinnon tukikohdat, kuten Liedon Vanhalinna ja Janakkalan Hakoinen, perustuivat nähtävästi rautakauden lopun paikallisiin varustuksiin, mutta viimeistään 1300-luvun alussa kruunun toiminnan painopiste siirtyi strategisiin liikenne- ja rahtireittien solmukohtiin perustettuihin uusiin linnoihin ja rinnakkaisista tukikohdista luovuttiin tai niitä käytettiin vain tarvittaessa. Sekä Liedon Vanhassalinnassa että Janakkalan Hakoisissa hallinnollinen toiminta on rahalöytöjen perusteella päättynyt 1300-luvun toiselle neljännekselle siirryttäessä, jolloin se keskitettiin kokonaan Turun ja Hämeen linnoihin. Turun ja Hämeen linnat mainitaan ensimmäisen kerran 1308, jolloin ne yhdessä 1293 perustetun Viipurin linnan kanssa olivat ainoat Suomessa olleet keskuslinnat.³⁹

Koska järjestelmä korosti linnasta vastuussa olleen henkilön asemaa, keskushallinto pyrki edustajastaan riippumatta (kuningas, valtaneuvosto) pitämään linnat voutiensä hallinnassa tai läänittämään ne palveluksia vastaan luotetuille henkilöille. Suomessa käskyvalta annettiin 1300-luvulla usein yhdelle useampia linnoja hallinneelle käskynhaltijalle (lat. *advocatus*, *prefectus*, *capitaneus*), jonka alaisuudessa toimi paikallisia vouteja (lat. *advocatus*, r. *fogde*) ja lääninmiehiä (r. *länsman*). Ensimmäisten linnojen tukialueena oli usein maakunta tai jokin sitäkin suurempi kokonaisuus, mutta kun linnojen ja tulojen panttaaminen 1350-luvulla yleistyi, panttiläänitusten haltijat perustivat yhä pienempiä voutikuntia ja antoivat niitä klienteilleen. Seurauksena oli kruunun tulojen ja hallinnon pirstaloituminen, mitä on pidetty eräänä keskeisenä syynä 1400-luvun alun hallinnollisiin uudistuksiin Suomessa.⁴⁰

Jotta Kokemäellä vuonna 1367 sijainneen linnan ikää voitaisiin pohtia tarkemmin, on selvitettävä, mitä linnan tukialueena olleen Satakunnan maakunnan hallin-

³⁸ Fritz 1972–73, del 1, 33–59, 160–166. Ks. myös Lovén 1996, 54.

³⁹ Luoto 1984, 151–152, 66–67; Taavitsainen 1990, 239, 231. Vanhimmat Hämeen myöhäiskeskiaikaisen linnan alueelta löytyneet rahat ovat vuosiin 1027–1054 ajoittuvaa rahaa lukuun ottamatta 1320- tai 1330-luvuilla lyötyjä Magnus Erikssonin penninkejä. Turun linnan kaivauksissa on löytenyt kaksi noin vuosina 1250–1265 ja 1275 lyötyä rahaa, mutta rahalöydöt muodostavat katkeamattoman sarjan vasta 1300-luvun alusta lähtien, Drake 1993, 33; FMU I 252, SDHK, nr. 2238.

⁴⁰ Fritz 1972–73, del 1, s. 163–166, 156 och del 2, s. 118–119; Lovén 1996, 53–57; Uudistuksista esim. Suvanto 1985, 135–139.

nosta tiedetään. Kun Albrekt Mecklenburgilainen 1367 määräsi Kokemäen linnan siirrettäväksi, syynä oli Satakunnan maakunnan edustajien kuninkaalle Örehamnis-
sa esittämä valitus. Linnan voutikuntana oli maakunta (lat. *terra*, r. *land*), jonka
asukkaat suorittivat veronsa linnaan. Ruotsissa maakuntien järjestäytymismuodois-
ta on tietoja jo 1100-luvulta, jolloin hiippakunnat organisoituivat laamannikunnit-
tain maakuntakäräjillä tehtyjen sopimusten avulla. Suomessa nk. sinettimaakunnat
ilmaantuvat kirkon ja keskushallinnon kanssa tehtyjen sopimusten sopijaosapuolik-
si vasta 1200-luvun viimeisellä neljänneksellä ja 1300-luvun alussa. Maakuntien
sinettejä käytettiin koko yhteisöä koskevien sopimusten vahvistamiseen 1400-luvun
alkupuolelle saakka, minkä jälkeen kihlakunnat vähitellen syrjäyttivät ne sopijaosa-
puolina.⁴¹

Eräs 1300-luvun alun sinettimaakunnista oli Satakunta, joka esiintyy vuosina
1331–1439 erilaisten sopimusten vahvistajana sekä kruunun ja kirkon kanssa käy-
tyjen neuvotteluiden osapuolena. Kaikissa tunnetuissa vahvistuksissa vahvistus-
paikka oli Kokemäki, jossa maakunnan edustajien kokous pidettiin.⁴² Ensimmäi-
nen tunnettu Satakunnan alueen hallinnollisesta alisteisuudesta säilynyt lähde on
kuningas Birger Maununpojan Suomen käskynhaltijalle (*prefecto Finlandiae*) Nils
Anderssonille osoittama kirje, jossa hän määräsi tämän huolehtimaan, että kolme

⁴¹ REA 202, ”*nuncij ex parte tocius commvnitatis in satagundia ad nos missi*”. Sinettimaakuntien suhde aikai-
sempiin alueellisiin yhteenliittymiin on epäselvä. Koska sinettien aiheina on joko pyhimys tai muu kirkollinen
kultti, maakunnat saattavat olla olleet kirkon aloitteesta kymmenysverotusta järjestettäessä muodostettuja sopi-
jaosapuolia, jotka kirkon asiakirjakulttuurin vuoksi olivat välttämättömiä. Viimeistään 1320-luvulla niitä käytti
sopimusten välikappaleina myös kruunu. Vahvistukset annettiin maakuntakäräjillä, joissa oli edustajia kaikista
kirkkopitäjistä ja joissa käsiteltiin sekä kirkon että kruunun asioita. Vaikka maakuntakäräjät olivat 1300-luvulla
vakiintunut instituutio, on epäselvää, kokoontuivatko käräjät säännöllisesti vai kutsuttiinko ne koolle vain tarvit-
taessa. Pirinen 1947, 47–69 ja Suvanto 1985, 112, ks. myös Taavitsainen 1990, 155–62.

⁴² Säilyneistä Satakunnan maakunnan vahvistuksista kaksi varhaisinta koskee piispan maaomaisuuden järjes-
telyjä, jolloin Kokemäellä olivat loppiaisen jälkeisellä viikolla 1331 ja laskiaissunnuntaina 1362 piispan lisäksi
Turun linnan tai Satakunnan vouti ja alueen laamanni, REA 63, 177. Kaksi seuraavaa on päivätty 16.7.1374, jolloin
maakunta vahvisti Turun ja Upsalan hiippakuntien välisen rajan pohjoisessa ja todisti, että Kemin ja Iijoen kappelit
oli perustettu Turun hiippakunnan alueelle. Kokemäellä pidetyssä ”yleisessä kokouksessa” oli piispan lisäksi kir-
konmiehiä ja maallikoita, REA 224–225. Asiasta oli ehkä ollut maakuntakokous jo samana keväänä Bo Jonssonin
läsnäollessa, sillä kirjjeessään Upsalan arkkipiispalle 9.5.1374 hän mainitsee Norrbottenin, Ulvilan, Kokemäen ja
Pirkkalan vanhimpain ilmoittaneen olevansa valmiita vahvistamaan hiippakuntien rajaksi Kaakamajoen, FMU I
822. Viides vahvistus ja ainoa, jossa maakunnan sinetti on säilynyt, tehtiin pääsiäismaanantaina 1419 Kokemäellä,
jolloin ”kaikkien pitäjien läsnäollessa” vahvistettiin Turun linnan voutin Klaus Lydekessonin (Djåkn) Ulvilan Koi-
vistoa koskeva maanvaihto, jonka todistivat Satakunnan maakunta, Ulvilan kaupunki ja neljä rälssimestä, FMU
II 1570–71. Kuudes ja viimeinen vahvistus mainitaan Ylä-Satakunnan asukkaiden 9.1.1439 Lempäälässä Turun
linnan päällikölle Hans Kröpelinille antamassa vakuutuksessa, jossa 12 miestä jokaisesta pitäjistä takasi, etteivät
yläsatakuntalaiset enää nousisi kapinaan kruunua vastaan. Vakuutus tuli vahvistaa maakunnan sinetillä Kokemäen
Ylistarossa Henrikinpäivän aattona 19.1., REA 476. Satakunnan maakunta valitti etenkin 1360-luvulla aktiivisesti
asioistaan kirkolle ja kruunulle. Vuosina 1360 ja 1369 syynä oli kymmenysverotus ja 1367 linna, REA 172, 209
ja 202. Vuoden 1439 jälkeen vahvistuksia ei tunneta. Maakunta mainitaan 1415, 1418 ja 1483 osapuolena Sata-
kunnan ja Hämeen tai niiden ja Savon välisissä rajatuomioissa, mutta tuomiot vahvisti joko Turun maanoikeus tai
voudeista ja kihlakunnantuomareista koottu lautakunta, REA 352, FMU VIII 6620, FMU V 3978. Vuonna 1360
Satakunnan ja Hämeen maakuntien edustajat esittivät valituksensa Tukholmassa arkkipiispalle, 1367 Satakunnan
maakunnan lähetystö esitti asiansa Öölannissa kuninkaalle ja 1369 Turussa tarkastusta tehneelle arkkipiispalle.
Salminen 2007a, 185–188, ks. myös Suvanto 1973, 327–330.

nykyisen Merikarvian ja Närpiön rannikolla asunutta talonpoikaa saisivat haltuunsa Hämeen metsässä (*silvis in Tavastia*) sijaitsevat uudistilat, jotka entinen kuninkaan vouti Harald (*quondam ibidem advocati nostri*) oli heille antanut. Hämeen metsällä tarkoitettiin Kokemäenjoen pohjoispuolella olevaa laajaa rannikon, Hämeenkyrön ja Pohjanmaan välissä ollutta aluetta, joka kirjeen kirjoittamisajankohtana kuului Suomen käskynhaltijan alaisuuteen. Koska kuninkaan mielestä myös hänen veljensä herttua Valdemarille olisi hyödyllisempää, että tämän maata viljelisivät kykenevät henkilöt, kirje on ajoitettu vuoteen 1303, jolloin Länsi-Suomi oli ensimmäisen kerran Valdemarin herttuakuntana 1302–1304. Toisen kerran Läntinen Suomi, ts. Turun ja Hämeen linnojen alainen alue oli Valdemarin alaisuudessa 1308–1318.⁴³

Koska Haraldin sanotaan olleen kuninkaan voutina ”siellä” tai ”samassa paikassa” (*ibidem*), kirjettä on tulkittu joko niin, että osa myöhemmästä Satakunnasta oli kuulunut Hämeen voudin alaiseen alueeseen tai että Satakunnan rannikon taakse asettuneet uudisasukkaat olivat hakeneet luvan Hämeen voudilta, mikä olisi johtanut riitoihin alueen vanhan asutuksen kanssa.⁴⁴ Harald oli nähtävästi sama Harald, joka johti Tyrgils Knutssonin kesällä 1300 Nevalle tekemällä retkellä Laatokalle edennyttä osastoa ja sama kuin Suomen käskynhaltija Harald Torstensson, joka 1306 vahvisti sakkosovituksen Raisiossa. Koska Suomi oli 1302–1304 Valdemarin herttuakuntana, Haraldin aseman vaihtelut ja Satakunnan uudisasutuksen konfliktit saattoivat johtua Valdemarin hallinnosta ja epäselvää on, minkä alueen, läntisen Suomen, Satakunnan, Hämeen vai kaikkien vouti Harald lopulta 1300 oli. Koska piispan maanvaihdon vahvistivat Kokemäellä 1331 kruunun puolesta Turun linnan vouti Karl Haraldsson ja sittemmin laamannina 1340-luvulla mainittu Jakob Andrisson, Satakunta kuului viimeistään tuolloin Turun linnan alaiseen alueeseen, jota se nähtävästi oli jo 1303.⁴⁵

Ensimmäinen varma tieto Satakunnan voudeista on vasta Gereke Skytten helmikuussa 1348 Turun piispa Hemmingin läsnä ollessa Kokemäellä antamassa määräyksessä, jonka mukaan kuninkaan Satakunnassa olevien voutien ja lääninmiesten (*varom fohatom oc länsmannom i satagunnom*) oli huolehdittava, että Ulvilaan porvareiksi ryhtyneet maksaisivat sinne veronsa. Gereke eli Gerhard Skytte oli kuningas Maunu Eerikinpojan asettama Turun vouti, jonka toimivaltaan kuului 1347–1350 koko Suomi. Koska Skytten antama kirje on säilynyt ainoastaan 1500-luvulla laadittuna ruotsinkielisenä kopiona, joka saattaa olla latinasta tehty käännös, ei sen perusteella voi vahvistaa, muodostiko Satakunta 1300-luvun alku- puolella yhden vai kaksi voutikuntaa.⁴⁶ Viimeistään 1367 voutikuntia oli kuitenkin yksi niin, että koko maakunta oli linnan alainen. Maakunnan ja voutikunnan keskus

⁴³ FMU I 242, SDHK, nr. 2025. Teksti on säilynyt ainoastaan 1700-luvun alun kopiona; Fritz 1972–73, del 2, 116; Suvanto 1973, 13–14.

⁴⁴ Suvanto 1973, 13–14, 331.

⁴⁵ Harald (Torstensson) (Älg) FMU I 242, 233, REA 21, 37, FMU I 523; Fritz 1972–73, del 2, 116. Karl Haraldsson ei ollut Harald Torstenssonin poika vaan kuului nähtävästi johonkin itägöötanmaalaiseen sukuun, ÅSF I:3, 298 ja Beckman 1954, 174–175; REA 63.

⁴⁶ FMU I 543; Fritz 1972–73, del 2, 117 viite 13.

oli 1360-luvulla Kokemäki, jossa 1331 pidettiin maakuntakäräjät ja jossa sijainneeseen linnaan voutikunnan verot 1367 koottiin. Vielä tuolloin Kokemäellä sijaitsi linnan lisäksi myös talvisin väkeä kerännyt kauppapaikka, johon liittyen kuningas Maunu Eerikinpoika oli syyskuussa 1347 vahvistanut Ulvilan porvareiden (*villanis Vlsby*) oikeuden oleskella ja käydä kauppatavaroineen kauppaa Kokemäellä (*ad villam Kwma*) kahdeksannesta loppiaisen jälkeisestä päivästä pääsiäiseen saakka. Kuningas Albrekt Mecklenburgilainen vahvisti oikeuden muiden Ulvilan privilegioiden kanssa helmikuussa 1365.⁴⁷

Milloin Kokemäellä vuonna 1367 ollut linna rakennettiin? Eräs mahdollinen ajankohta on Matias Kettilmundssonin käskynhaltijakausi 1324–1325. Matias oli ruotsalainen suurylimys, joka oli 1300 ottanut osaa Nevanretkeen ja kuului herttua Erik Maununpojan lähipiiriin. Kun kuningas Birger Maununpoika vangitsi ja surmasi molemmat veljensä 1317, suurylimykset karkottivat kuninkaan ja valitsivat Matias Kettilmundssonin drotsiksi, joka oli hallinnon ja oikeudenhoidon ylin valvoja. Kun kolmevuotias Maunu Eerikinpoika valittiin 1319 Ruotsin kuninkaaksi, Matias Kettilmundssonista tuli holhoojahallituksen johtaja. Vuonna 1322 hänet kuitenkin syrjäytettiin ja hänestä tuli Suomen käskynhaltija, jonka hallussa olivat 1324–1326 Turun ja Hämeen linnat sekä koko läntinen Suomi. Matias piti Turun linnassa vaurasta hovia, harjoitti laajamittaista turkiskauppaa ja hänen palveluksessaan oli mm. palkkasoturipäällikkö, metsästyshaukkojen kouluttaja ja muurareita.⁴⁸

Käskynhaltijakaudellaan Matias joutui konfliktiin Suomenlahden kaupan terminaaliksi nousemassa olleen Tallinnan kanssa. Riita kärjistyi kesällä 1325, kun neljä hänen saksalaista asepalvelijaansa vangittiin ja teloitettiin Tallinnassa, mutta ennen kuin kiista saatiin ratkaistua, Matias kuoli helluntaina 1326. Hän oli nähtävästi pyrkinyt ohjailemaan alueidensa kauppaa ja sulkenut satamat tallinnalaisilta, sillä uusi käskynhaltija Karl Näskonungsson vahvisti 1326 Suomen voutikunnan alaisten (*advocacie Aboensis subiacentes*) Suomen, Ahvenanmaan, Uudenmaan, Hämeen ja muiden maakuntien sekä Tallinnan välisen sopimuksen tallinnalaisten vapaasta oikeudesta käydä kauppaa suomalaisissa satamissa. Satakuntaa ei mainita asiakirjassa, mutta sen on perinteisesti katsottu olleen eräs sopimuksessa ilmoitetuista muista maakunnista. Kruunun puolesta sopimuksen tekivät maakunnat, mutta sen vahvisti kaikista maakunnista vastannut Suomen vouti (*aduocatus Fillandie*).⁴⁹

Matias Kettilmundssonin testamenttiin sisältyy mielenkiintoinen määräys, jonka mukaan hänen hallussaan Kokemäellä sijainnut Magnus Bodde -nimisen miehen maaomaisuus oli palautettava sen oikeille perillisille. Seppo Suvanto on yhdistänyt nimen Kokemäeltä Forsbystä noin 5 km ylävirtaan Kaarenojan ja Hintikkalan seudulta tunnettuun Poti-nimistöön ja katsonut, että kyseessä olisi Kokemäellä maata omistanut, mahdollisesti itämerensaksalaista alkuperää ollut kauppias, jonka maa-

⁴⁷ REA 122, 191. Molemmat vahvistukset ovat säilyneet kopioina piispan kopiokirjassa Skokloster codex Aboensiksessa. Salminen 2007a, 168.

⁴⁸ Beckman 1954, 156–234; Fritz 1972–73, del 2, 117; *Matias Kettilmundinpoika*, SKB 6, 579–581.

⁴⁹ FMU I 328–331; Beckman 1954, 199–218, *Matias Kettilmundinpoika*, SKB 6, 581; Satakunnan sinettimaakunnasta 1326 esim. Suvanto 1985, 112.

omaisuus oli tullut Matias Kettilmundssonin haltuun jollakin tavalla vastoin lakia.⁵⁰ Eräs osa tätä omaisuutta on voinut olla Hintikkalan lähellä Kokemäenjoessa sijainnut Harolan linnanluoto, jonka nimi, omistus ja luonne ovat askarruttaneet tutkijoita suuresti.

Harolan Linnanluoto on alun perin Harolan ja Huivoon alueen jakokunnan tai jakokuntien yhteismaihin kuulunut saari, jossa eri aikoina tehdyissä kaivauksissa on löytynyt merkkejä rautakautisesta asutuksesta mutta ei linnaan tai varustukseen viittaavia jäänteitä. Luoto sijaitsee Forsbyn Linnaluodon tavoin rautakauden lopulla jakokuntien rajalla olleella alueella ja sen läheisyydestä on tietoja kansainvaellus- ja merovingiaikaisista (n. 350/400–800 jKr.) haudoista. Niittynä käytetyn luodon ja sen luona sijainneen kalaveden omisti viimeistään 1590-luvulla Kokemäen kirkko, joka 1691 vahvistutti asian käräjillä sen jälkeen, kun saari oli epäselvissä oloissa tullut Harolan talojen nautintaan. Kun juttua käsiteltiin, Harolan kylä väitti johdonmukaisesti saaren kuuluneen alun perin sille ja joutuneen aikoinaan kirkolle jonkinlaisen testamentin tai hyvityksen seurauksena.⁵¹

Koska Linnanluoto kuului 1590-luvulla Kokemäen kirkolle, myös sitä on epäilty aikoinaan kirkon haltuun tulleeaksi vanhaksi palvontapaikaksi. Luodon vaiheista 1600-luvulla esitetyt todistukset saavat kuitenkin epäilemään, että kirkon omistus saarella oli myöhäinen ja saaren irrottaminen kylän yhteismaasta oli liittynyt jonkinlaiseen testamenttiin tai muunlaiseen transaktioon. Koska luodon nimi oli jo 1596 *Linnan saari*, on mahdollista, että kyseessä olisi alun perin ollut Kokemäen linnalle kuulunut omistus, jonka Matias Kettilmundsson yhdessä Magnus Bodden omaisuuden kanssa takavarikoi kruunulle noin 1324–1325. Koska Bodden omaisuus oli aikoinaan tullut drotsin haltuun jollakin tavalla laittomasti, kyseessä on voinut olla perusteeton kuolemantuomio tai pakottamalla tehty testamentti, minkä Matias testamentissaan hyvitti.⁵² Eräs, joskin erittäin spekulatiivinen mahdollisuus on, että Bodde olisi ollut osana alueen hallinnossa ja Kokemäellä jo noihin aikoihin sijainneen linnan vouti. Nähtävästi saari ei kuitenkaan 1320-luvulla palautunut Bodden perillisten haltuun, vaan säilyi myöhemmän nimensä perusteella Kokemäen linnan omaisuutena. Kun linna 1367 määrättiin siirrettäväksi ja sen tontti kuoletettavaksi, kruunu luopui paitsi linnan tontista, myös osasta sen tiluksia. Harolassa sijainnut entinen linnan saari siirtyi Kokemäen kirkolle, kun taas varsinaisen linnan tontin sai Turun tuomiokirkko, jonka hallinnossa se liitettiin piispalle kuuluneeseen Forsbyhyn. Koska Harolan Linnanluoto sijaitsee keskiaikaisten jakokunta- ja neljännes-

⁵⁰ FMU I 328, SDHK, nr. 3455 ”bona Magni Boddæ in Kumu veris heredibus”, jossa ”bona” viittaa tilaan tai tiluskokonaisuuteen; Bodde- ja Poti-nimien yhteydestä Suvanto VSHT, 1324. Keskiallasaksan Bodde merkitsee tynnyriä, Söderwallin (FSLD, bodda) mukaan muinaisruotsin bodda = *öppet fat*; *särsk. det i gillesturgor befintliga skänkkärlet*. Samanniminen suku oli 1500-luvun alussa porvareina Ulvilassa, jonka erään talon isäntien lisänimenä oli 1540 Budde, Suvanto VSHT, 124–125. Matiaksen maaomaisuudesta Suomessa Beckman 1954, 182–186, 319–320.

⁵¹ Harolan Linnanluoto ks. Salminen 2007a, 361–365, 192–193; Kaivaukset Appelgren 1891, 9–12 ja Nissinaho 1985, 72–84. Yhteenveto löydöistä myös Taavitsainen 1990, 222–223.

⁵² Luotoa on epäillyt palvontapaikaksi Jukka Luoto, ks. Luoto 1984, 157–159 ja Luoto 1987, 61–62. Ks. myös Taavitsainen 1990, 223; VA mm 21:489–490, ”*fiskewatnet under Linnansaari hållma*”, Salminen 2007a, 364; Bodden maaomaisuuden laittomasta haltuunotosta myös Beckman 1954, 185.

kuntarajojen läheisyydessä ja alueelta on merkkejä keskiaikaisesta rälssimaasta, ei nykyisessä tutkimustilanteessa voi kuitenkaan täysin sulkea pois mahdollisuutta, että Harolan Linnanluoto olisi jo 1200-luvulla kirkon haltuun tullut entinen palvon-
tapaikka.⁵³ Kun saaresta ei ole koskaan löytynyt varustuksiin viittaavia jäänteitä, ainoa mahdollinen selitys jo 1596 käytössä olleelle nimelle *Linnan saari* on, että ennen Kokemäen kirkkoa sen on omistanut jokin linna.

Matias Kettilmundssonin käskynhaltijakauden ohella Kokemäen linna voidaan liittää myös toiseen, kolmisenkymmentä vuotta myöhempään tilanteeseen, jossa Satakunnan ja Kokemäen hallinto olivat osa kuningas Maunu Eerikinpojan ja Turun piispa Hemmingin välistä kiistaa alueen resurssien hallinnasta. Kuten Lammaisten kalastusta koskevat kirjeet osoittavat, piispa toimi vielä 1347 yhteistyössä kunin-
kaan kanssa, mutta sittemmin välit kiristyivät. Maunu Eerikinpoika teki kesällä 1348 Nevalle sotaretken, jonka epäonnistuttua hänen toimintansa painopiste siirtyi 1349 Inkerinmaalle. Talvella 1350–1351 kuningas oleskeli Virossa, jonka Tanskan kuningas Valdemar IV Atterdag oli 1346 myynyt Saksalaiselle ritarikunnalle ja jossa sijaitsevalle Padisten sisterssiläisluostarille Maunu lahjoitti huhtikuussa 1351 Porvoon ja sen kahden kappelin patronaattioikeudet. Kuningas vahvisti lahjoituksen toukokuussa Turussa, jolloin siihen liitettiin myös Porvoon- ja Vantaanjoen kalas-
tusoikeudet.⁵⁴

Padisille tehty lahjoitus oli osa kuninkaan kaavailuja Virossa, eikä sen kaikkia ulottuvuuksia ole kunnolla selvitetty. Suomessa eräs sen seurauksista oli kuninkaan ja piispa Hemmingin välillä syyskuussa 1352 tehty sopimus, jossa määriteltiin ne Turun hiippakunnan seurakunnat, joissa patronaattioikeus kuului kuninkaalle. Hiip-
pakunnan tavoitteena oli kuninkaan kirkon omaisuuteen ja tuloihin kohdistuneiden pyrkimysten rajaaminen, kun taas kuningas vahvisti itselleen määräysvallan niissä seurakunnissa, jotka olivat kruunun intressien kannalta ajankohtaisia. Nykyisessä tutkimuksessa onkin vakiintunut käsitys, että kaikki vuonna 1351 sovitut 10 regaalipitäjää olivat sellaisia, joiden alueella sijaitsi tai jonne suunniteltiin kruunun hal-
lintokeskusta tai jossa oli kaupunki- tai vakiintunut kauppapaikka. Satakunnassa regaaliseurakuntia olivat vuodesta 1352 Kokemäki ja Ulvila, joista Ulvilassa sijaitsi viimeistään 1340-luvun lopussa kaupunki, Kokemäellä 1367 kruunun keskuslin-
na.⁵⁵

⁵³ Alueesta tarkemmin ks. Salminen 2007a, 358–372.

⁵⁴ REA 138–140, 142–143, 152; Klockars 1960, 179–183.

⁵⁵ REA 152; Suvanto 1973, 331; Pitäjät olivat Mynämäki, Finnström (kuninkaankartano), Kokemäki (linna?), Ulvila (kaupunki), Vanaja (Hämeen linna), Porvoo ja siihen kuuluneet Sipoon ja Pernajan kappelit (kuninkaankartano ja kauppapaikka tai kaupunki?, kuuluivat Padisten lahjoitukseen), Perniö (Kuninkaankartano), Karjaa (Junkarsborgin linna?), Äyräpää (kuninkaankartano tai varustus?), Viipuri (linna, kauppapaikka tai kaupunki). Mynämäki oli kaniikinpitäjä, jonka patronaattioikeus merkitsi myös oikeutta nimittää yksi tuomiokirkon kaniikeista. Pitäjässä sijaitsi kuitenkin myös Mietoisten (Iso-)Saaren kartano, jonka Turun piispa oli saanut haltuunsa 1280-luvun lopulla. Saari oli osa kirkon haltuun jo 1200-luvun alussa tullutta Lundan ja Taipaleen tiluskokonaisuutta, joista Lunda ja Taipale olisivat Läntisen 1978, 105 mukaan tulleet tuntemattomalla tavalla kruunun haltuun viimeistään 1300-luvun alussa ja kuuluneet Maskussa sijainneen Stenbergan kartanoläiniin. Pian lahjoituksen jälkeen kuningas luovutti Turun piispanpöydälle 8.6.1351 Saltvikin kruununkartanon ja muodosti sen tilalle kruununkartanoksi haltuunsa tulleen Grelshbyn, joka sijaitsi samana syksynä regaalipitäjäksi sovitussa Finnströmin pitäjässä, REA 144. Klockars

Vuonna 1351 Maunu Eerikinpoika otti paavilta lainan, jonka takasivat valtaneuvosto ja piispat. Kun takaisinmaksu ei onnistunut, kuningas irrotti osan valtakunnasta takaajien ulottumattomiin ja muodosti alkuvuodesta 1353 Hallannista ja Suomesta herttuakunnan. Herttuaksi hän nimitti Bengt Algotssonin, joka ei kuulunut takaajiin. Herttuakunnan voudit järjestelivät ainakin Satakunnan kauppaa, sillä isänsä kanssahallitsijaksi noussut kuningas Eerik Maununpoika vapautti 1357 Ulvilan kaupungin ja siitä pohjoiseen sijainneet Närpiön, Mustasaaren ja Pietarsaaren pitäjät herttuan asettamista uusista rasiuksista. Kun herttuakunta perustettiin, Hemming oli poissa maasta. Kun piispa keväällä 1354 palasi, hänen on katsottu toimineen herttuan vastustajien puolella niin, ettei Suomea enää vuoden 1355 jälkeen mainita herttuakunnan yhteydessä. Samaan aikaan Hemming tehosti piispanpöydän toimintaa Kokemäellä ja hankki piispanpöydän haltuun loputkin Forsbyn kylästä, jonne hän muodosti keskuskartanon. Eräs piispan *curian* muodostamisen syy onkin voinut olla Maunu Eerikinpojan valtapoliittikan vastustaminen, jossa piispa pyrki säilyttämään otteensa merkittävästä Kokemäenjoen kalastuksesta tilanteessa, jolloin herttuakunnan ja kuninkaan regaali oikeuden pelättiin johtavan resurssien uusjakoon.⁵⁶ Matias Kettilmundssonin käskynhaltijakauden ohella eräs mahdollinen ajankohta Forsbyn Linnaluodolla olleen ja Kokemäellä vuonna 1367 mainitun linnan rakentamiselle onkin juuri Bengt Algotssonin herttuakunnan aika 1353–1555, jolloin Linnaluotoa vastapäätä 1355 muodostettu piispankartano olisi ollut suora vastaus linnan rakentamiselle.

Herttuakunnan tuloksena valtaneuvoston ja kuninkaan välit kärjistyivät. Vuonna 1356 suurylimykset nostivat Maunun kanssahallitsijaksi kuninkaan pojan Eerikin, joka sai valtakunnan jaossa 1357 Suomen ja suuren osan Ruotsista. Kun Eerik 1359 kuoli ruttoon, Maunusta tuli jälleen Ruotsin kuningas ja hän sai hallintaansa Turun linnan ja sen alaisen alueen, mutta ei Viipurin ja Hämeen linnoja tai Uuttamaata, jotka olivat panttina valtaneuvoston johtajalla drotsi Nils Turessonilla (Bielke). Turun hiippakunnan osalta tilanne kiristyi äärimmilleen, kun kuningas 1359 vangitsi piispa Hemmingin. Piispa oli kuninkaan vankina vielä toukokuussa 1360, jolloin Satakunnan ja Hämeen maakuntien edustajat valittivat Tukholmassa kymmenyksistään Upsalan arkkipiispalle. Tuomiovaltaansa Hemming käytti uudelleen vasta tammikuun alussa 1362, jolloin hän antoi Porvoossa Uudenmaan ruokalisää koskevan ratkaisun. Helmikuun 1362 lopussa piispa oli Kokemäellä, jossa Satakunnan maakunta ja kolme kruunun edustajaa vahvistivat piispan ja Villiön isäntien Laikosta tekemän sopimuksen.⁵⁷

Kun Tanskan kuningas Valdemar IV valloitti 1361 Skoonen, Gotlannin ja Öölannin, suurylimystö nosti kuninkaaksi Maunun pojan Norjan kuninkaan Haakonin.

1960, 184–185.

⁵⁶ Klockars 1960, 183–191; FMU I 670; Fritz 1972–73, del 2, 119 ja Suvanto 1973, 285; Lahtinen 2006, 191–194.

⁵⁷ Klockars 1960, 183–191; REA 172, 175, 177.

Vaali vahvistettiin Moran kivillä 15.2.1362, jolloin uusi kuningas nimitti Nils Turessonin Suomen laamanniksi. Haakon sopi kuitenkin isänsä kanssa, tukeutui Valdemar IV Atterdagiin ja solmi 1363 avioliiton tämän tyttären Margaretan kanssa. Marraskuussa 1363 Nils Turessonin johtamat suurylimykset valitsivat kuninkaaksi Maunun sisarenpojan Mecklenburgin herttuan Albrektin. Koska Maunu Eerikinpojan vouti, norjalainen ritari Narve Ingevaldsson kieltäytyi luovuttamasta Turun linnaa, Nils Turesson aloitti syksyllä 1364 linnan piirityksen, mutta kaatui. Piiritystä jatkoi lokakuussa 1364 Suomeen saapunut kuningas Albrekt Mecklenburgilainen, mutta linna antautui vasta juhannuksen aikoihin 1365.⁵⁸

Jo H. G. Porthan kiinnitti vuoden 1367 repimiskäskyssä huomiota sanaan *instauratum*, jonka perusteella Satakunnan rajojen sisällä sijainnut, väestölle kohtuuttomia rasituksia aiheuttanut linna oli uudelleen varustettu. Jos näin oli, paikalla oli jossain vaiheessa ennen vuotta 1367 sijainnut vanhempi linna, joka oli joko hylätty tai joutunut hyökkäyksen kohteeksi niin, että se oli hiljattain pitänyt uusia. Luonnollisin selitys on, että linnaan olisi hyökätty syksyllä 1364, jolloin kuningas Albrekt piiritti Narve Ingevaldssonin hallussa ollutta Turun linnaa. Satakunnan hallinnollisesta asemasta tai sen alisteisuudesta Turun linnan päällikölle ei tältä ajalta ole varmoja tietoja, mutta koska kuningas Albrekt antoi piirityksen aikaan 7.2.1365 leirissään viisi Ulvilan kaupungin asemaa ja oikeuksia koskenutta kirjettä, ainakin Kokemäenjoen suualue oli silloin hänen hallinnassaan. Myös satakuntalaisten Albrektille heinäkuussa 1367 linnasta tekemä valitus viittaa siihen, että alueen hallintoa oli 1364–1365 jotenkin järjestelty ja verorasitusta muutettu. Todennäköisesti kyseessä olivat savuverotusta koskevat järjestelyt, jossa muodostettuja uusia veroyksiköitä käytettiin apuverojen perusteena 1387. Eräs valituksen syy saattoivat olla myös kesällä 1367 Maunu Eerikinpojan ja Hakonin vastaisen sodan vuoksi määrätyt apuverot.⁵⁹

Vuoden 1367 linnaa koskevan osuuden lopuksi on vielä syytä palata hetkeksi sen mahdollisiin vouteihin. Kuten jo artikkelin alussa on todettu, yhtäkään linnassa päivättyä asiakirjaa tai sellaisen tekstiä ei ole säilynyt eikä linnan tai vuotta 1367 edeltäneitä Satakunnan vouteja mainita missään säilyneessä keskiaikaisessa lähteessä. Tämä ei ole poikkeuksellista, sillä kuten Karjaan Junkarsborgin löydöt osoittavat, Suomessa on ollut arkeologisen löytöprofiilinsa perusteella erittäin todennäköisesti 1300-luvulla hallintokeskuksina toimineita linnoja, joista ei ole säilynyt tietoja voutien tituluureissa tai joista ei tunneta niissä päivättyjä dokumentteja tai kirjeitä.⁶⁰

Asiakirjojen dateerauspaikkoina Suomen linnoista nousevat ennen 1300-luvun puoltaväliä esiin vain Turun (1337), Hämeen (1320) ja Viipurin (1326) linnat, kun taas kruunun ja lääninhaltijoiden alaisten voutien asema määriteltiin vielä 1300-lu-

⁵⁸ Klockars 1960, 191–197; Fritz 1972–73, del 1, 91–92 ja del 2, s. 119–121; Suvanto 1985, 104–109; REA 175–176; FMU I 670.

⁵⁹ Porthan 1784–1800, 358 (304); Fritz 1972–73, del 2, 119; Narve Ingevaldssonin edeltänyt Turun linnan vouti oli Torkel Erengislesson, jolle Maunu Eerikinpoika antoi tili- ja vastuuvapauden maaliskuussa 1363, SDHK, 8290; REA 191, FMU I 725–728; Suvanto 1973, 344.

⁶⁰ Junkarsborgin rahalöydöt käsittävät 12 vuosina 1320–1420 lyötyä rahaa, joista 2/3 on gotlantilaisia tai ruotsalaisia rahoja, jotka ajoittuvat vuosiin 1330–1390, Suhonen 2002c, 10–11.

vun lopulla lähteissä tavallisesti heidän hallinnassaan olleen voutikunnan mukaan, mikä oli vanha, jo 1200-luvulla muotoutunut käytäntö.⁶¹ Jo 1300-luvun toisella neljänneksellä tästä muodostivat poikkeuksen linnojen ja laajempien alueiden sotilaallisesta voimasta vastanneet päämiehet ja läänitystenhaltijat, joiden titulatuu-reissa alettiin käyttää alueiden ohella linnojen, etenkin Turun tai Viipurin nimiä. Alivoutien titulatuu-reihin linnat ilmaantuvat yleensä 1300-luvun viimeisellä kolmanneksella, mutta ne yleistyvät vasta 1400-luvun ensimmäisellä puoliskolla, mikä liittyy selvästi linnojen kasvaneeseen merkitykseen hallintokeskuksina ja voutien pysyvinä residensseinä.⁶² Eräs merkittävä ilmiön taustalla ollut tekijä on saattanut olla kruunun taloushallinnon muutos, kun aikaisemmasta voutikunnassa olleiden *curia*-tyyppisten kuninkaankartanoiden ja yhden tai useamman varustetun tukikohdan järjestelmistä siirryttiin linnoista johdettuun kokonaisuuteen, jossa kruunun latakartanoiksi muutettuja entisiä keskustiloja ja niiden lampuotitiloja hallinnoi keskuslinnassa tai -kartanossa pysyvästi oleskellut vouti.

Hallinnollisen terminologian muutoksen ohella toinen keskeinen varhaisten linnojen ja hallintokeskusten näkymättömyyteen vaikuttanut syy on 1300-luvulla vähitellen edennyt hallinnollis-poliittisen kommunikaation tekstualisoituminen, joka alkoi tuottaa linnoista lähetettyjä kirjallisia viestejä suuressa määrin vasta paperin yleistymisen myötä 1300-luvun viimeisellä kolmanneksella. Suurin osa vanhimmista linnoja koskevista säilyneistä lähteistä koostuu käräjillä ja kokouksissa laadituista teksteistä tai keskusvallan edustajien hallinnollis-poliittisista päätöksistä, joissa linnat mainitaan joko päätösten kohteina tai satunnaisina dokumenttien laatimispaikkoina. Varsinaiset suljetut missiivit, ts. erilaisissa ajankohtaisissa talous- tai valtopoliittisissa asioissa lähetetyt, vain vastaanottajan tietoon tarkoitetut suljetut kirjeet ovat 1300-luvun jälkipuoliskolle saakka poikkeuksia. Säilyneet kappaleet ovat tavallisesti peräisin territoriaalivallan kannalta relevanttien viestintäkumppaneiden arkistoista, kuten Tallinnasta, jossa ensimmäiset (Länsi-)Suomen ja Viipurin linnan alaisten alueiden käskynhaltijoiden ja voutien kirjeet ajoittuvat 1320-luvulle. Satakunnan lähialueista tässä materiaalissa nousee esille Turun linnan päällikön Dan Nilkissonin alainen Kalannin vouti Esgerus, jonka Tallinnassa säilynyt 24.6.1347 päivätty suosituskirje on ainoa tunnettu kirjallinen todiste siitä, että Kalannin alue muodosti 1300-luvun ensimmäisellä puoliskolla oman Varsinais-Suomesta ja Satakunnasta erillään olleen alueensa, joka on Satakunnan tavoin saattanut olla myös oma sinettimaakuntansa.⁶³

⁶¹ REA 90, ”*in castro Aboensi*”, REA 26, ”*in castro Tauastie*”, FMU I 332, ”*Viborgis*”.

⁶² Titteleistä ja terminologiasta yleensä Fritz 1972–73, del 1, 156–159. Ks. myös Anthoni 1970, 59–71, joka antaa yleiskuvan voutien titteleiden suhteesta hallinnollisiin alueisiin Suomessa 1300-luvulla. Linnanpäälliköiden ja alivoutien titteleistä 1412–48 ks. Salminen 1993a, liite 1

⁶³ Tekstualisoitumisesta yleensä ja Suomen kaupungeissa Salminen 2003, 99–120; Varhaisin tunnettu Suomesta lähetetty paperille kirjoitettu kirje on (Turun ja koko Suomen päämiehen) Gerhard Skytten Turusta Matteuksen päivän aattona noin 1350 Tallinnan raadille lähettämä italialaiselle paperille kirjoitettu kirje, joka koskee Tallinnan raadin purjehdussulkuun asettamaa kuninkaan asioissa ollutta laivaa, FMU I 576. Paperin käytöstä kirjoituslustana Salminen 2003, 105. Paperista myös Lindberg 1994, 14; ”*aduocatus ex parte Danielis Niclisson super kalandiam*”, FMU VIII 6578, ja Neovius 1912, 163. Kalannista mahdollisena maakuntana jo Voionmaa 1912, 140–141; Salo 2005, 83–84.

Mikäli vuoden 1367 repimiskäskyssä mainittuja kolmea valtuutettua ei oteta huomioon, ainoa sitä edeltäneissä tunnetuissa asiakirjoissa Satakunnan voutin kaltaisessa asemassa ollut henkilö on Kokemäellä piispa Hemmingin ja Villiön isäntien vaihdon 27.2.1362 vahvistanut Erik Karlsson, joka mainitaan asiakirjan corroboratiossa kruunun edustajista ensimmäisenä ennen Jon Andrissonia ja laamanni Jakob Kurkea. Ruotsalaiseen suurrälssiin kuulunut Erik Karlsson (Örnfot) oli Nils Turessonin sisarenpoika ja hänen testamenttinsa toimeenpanija, joka nousi Albrekt Mecklenburgilaisen kauden alussa merkittävään asemaan ja oli jo 1364 valtaneuvos ja ritari. Koska Erik ja piispa Hemming olivat Kokemäellä vain kaksitoista päivää sen jälkeen, kun valta oli vaihtunut ja Haakonin vaali vahvistettu Moran kivillä Uplannissa, Nils Turesson on saattanut lähettää sisarenpoikansa Kokemäelle etukäteen varmistamaan alueen pysymisen valtaneuvoston kontrollissa. Eräänä piispan vierailun syynä saattoivat olla myös papinmaksut, joista Satakunnan maakunta oli 1360 valittanut arkkipiispalle ja joiden suorittamista ehkä käsiteltiin laskiaissunnuntaina 1362 Kokemäellä pidetyssä maakuntakokouksessa, samalla kun piispa ja kruunun edustajat järjestelivät pitäjässä joen pohjoispuolella olleen veromaan ja piispan lampuotien suhdetta.⁶⁴

Koska Satakunta kaikesta päätellen kuului vuosina 1358–1361 Maunu Eerikinpojan alaisten Turun linnan voutien hallitsemaan alueeseen ja Erik Karlsson oli jo toukokuussa 1362 Ruotsissa, on epätodennäköistä, että hän olisi ollut Satakunnan vouti. Eräs varteenotettava ehdokas linnan voudiksi olisi tällöin samassa vahvistuksessa Eerikin jälkeen mainittu Jon Andrisson, jota on tutkimuksessa pidetty samana kuin Ulvilassa 1344 ja 1347 todistuksia antanutta Suomen (*Finlandia*) ja Itämaiden suomalaisen kymmenysoikeuden alueen (*parcium orientalium iuris finnonici*) laamannia Jakob Andrissonia. Nimen Jon ja sen Skokloster Codex Aboensiksessa esiintyvän variantin Joan (Johannes) perustella kyseessä saattaisi olla myös hänen muutoin tuntemattomaksi jäänyt veljensä, mutta koska asiakirjan teksti on säilynyt vain myöhempänä Mustankirjan kopiona, nimen kirjoitusasulle ei ole syytä laittaa liikaa painoa.⁶⁵ Sen sijaan Jakob Andrissonin suhde Kokemäellä mahdollisesti jo 1300-luvun toisen neljänneksen alussa sijainneeseen linnahan on mielenkiintoinen.

Jakob toimi Satakunnassa laamannin kaltaisessa asemassa jo 1331, jolloin hän

⁶⁴ REA 177; SDHK 8123; ÄSF I:3, 314, Erik Karlsson oli vuodesta 1367 Västmanlannin laamanni ja toimi 1366–67 Tukholman linnan voutina sekä sittemmin Öölannin ja Itä-Göötanmaan päämiehenä; Klockars 1960, 195.

⁶⁵ REA 177, CMF I, 264 (f. cxviii a) ja CMF II, 147 (f. 118r); FMU I 487, 518; Jacobin nimi on vuonna 1344 Ulvilassa annetussa asiakirjassa muodossa *Magnusson*, mutta sinetissä *Andrisson*. Stigulfin isän nimi oli hänen sinetinsä mukaan Anders, mutta Jakob ja Stigulf olivat ehkä velipuolia, koska Nikolaus (Magnusson) ja Sigvard (Magnusson) olivat Getan tilasta annetun vahvistuksen mukaan Jakobin veljen Stigulfin veljiä. Jakob Andrissonin on oletettu kuolleen ennen vuotta 1353, jolloin Bengt Aghaeson luovutti Perniön Pyhäjoen tilansa kruunulle sovituksena kolmesta rikoksesta. Niistä yksi liittyi Jakob Andrissonin nimissä perityihin sakkoäyriihin, mistä tämän poika Magnus Jacobsson syytti Bengtiä. Asiakirjan perusteella Jakob Andrisson oli ennen vuotta 1353 jakanut tuomioita suomalaisen oikeuden alueella Perniössä, mutta se ei todista, että hän olisi jo tuolloin kuollut, FMU I 629, Ahlbäck 1964, 85, Anthoni 1970, 66–67 ja Suvanto 1973, 352; Jon Andrisson saattaisi olla myös myöhempi valtaneuvos ja kuninkaantuomiovaltainen Jöns Andersson (Garp), joka mainitaan lähteissä 1373–1407 ja jonka isä Anders toimi Bo Jonssonin voutina Varsinais-Suomessa 1376, mutta ajankohta vaikuttaa hänen muuhun toimintaansa nähden huomattavan varhaiselta, ÄSF I:2, 148–149.

vahvasti Kokemäellä Satakunnan maakunnan ja Turun linnan voudin kanssa erään närpiöläisen miehen piispalle Piikkiössä tekemän panttauksen. Vaikka Jakob omisti maata Ahvenanmaan Getassa, jossa olleen tilansa hän joskus vuosien 1322–1338 välillä vaihtoi Turun piispa Bengtin hallussa Kokemäenjoen suun edustalla Ulvilassa sijainneisiin Sunniemeen ja Toukariin, hän oli nähtävästi lähtöisin jostakin läntisessä Suomessa vaikuttaneesta mahtisuvusta ja käytti yhdessä veljensä Stigulfin kanssa sinetissään lisänimeä *de Kvmv*, ”Kuumolainen” eli Kokemäkeläinen. Stigulf Andrisson oli ensimmäinen tunnettu Kokemäen kirkkoherra ja tuomiokirkon kaniikki viimeistään 1338, jolloin hän yhdessä muiden tuomiokapitulिन jäsenien kanssa valitsi Hemmingin Turun piispaksi. Stigulfin velipuoli tai veli Nikolaus Magnusson oli 1328 Ahvenanmaan vouti ja toinen veli tai velipuoli Sigvard 1353. Osa Jakobin omaisuudesta periytyi hänen vävyllään, 1362 laamannina olleelle Jakob Korkalle (Kurki).⁶⁶

Koska sekä Jakob Andrissonin veli Stigulf että tämän veljet tai velipuolet Nikolaus ja Sigvard olivat osallisia kirkon ja kruunun hallinnossa, myös Jakobin voisi laamannin asemansa vuoksi tai ohella ajatella olleen ainakin ajoittain osallisena Satakunnan hallinnosta 1300-luvun toisella kolmanneksella. Tähän voisi viitata myös hänen sinetissään käyttämänsä identifikaatio *de Kvmv*, jonka Stigulfin sinetin tavoin voidaan tulkita viittaavan joko viran kohteena olleeseen alueeseen tai kotipaikkaan eli suvun asuinkartanon sijaintiin. Molempien sinetin vaakunakuviona on hirsittäinen virta, joka yhdessä *de Kvmv* -nimen kanssa tarkoittaa Kokemäenjokea. Tunnetun lähdemateriaalin perusteella Jakobin osallisuutta Satakunnan hallinnossa ei kuitenkaan voi vahvistaa ja koko hänen läsnäolonsa Villiön ja piispa Hemmingin vuoden 1362 vahvistuksessa on kiistanalainen.

Aborch ja Vreghdenborch

Kokemäellä 1367 sijainneen linnan tavoin myös vuoden 1395 Aborchin ja Vreghdenborchin ikä, sijainti ja merkitys ovat olleet merkittävä historiallinen ja arkeologinen tutkimusongelma, joka on vaikuttanut Satakunnan keskiaikaisesta hallinnosta ja linnoiksi identifioituista muinaisjäännöksistä tehtyihin tulkintoihin. Vaikka yhtään linnoissa päivättyä asiakirjaa ei tunneta eikä Aborchin linnaa, voutikuntaa, sen voutia tai Vreghdenborchin linnaa mainita vuoden 1395 sopimusta lukuun ottamatta lähteissä, on tutkimuksessa vakiintunut käsitys, että Vreghdenborch oli vuonna 1367 revityn Kokemäen linnan tilalle perustettu linna, joka sai nimensä kuninkaan

⁶⁶ REA 28, 46, 154; Salminen 2007a, 174–175, 186; Sekä Anthoni 1970, 67, 84 että Suvanto 1973, 316 ovat pitäneet Jakob Korkea Jakob Andrissonin tyttärenpoikana, mutta luultavammin Korke oli nainut tämän tyttären ja oli hänen vävynsä, Vähäkangas 1999, 37–38; Sinetit FMU I 487 ja FMS, nr 45. Jakobin vaakunan päällä on kypäränkoristeena kolme sulkaa, Stigulfin kolme ristiä, jotka kuvaavat heidän kuulumistaan maalliseen ja hengelliseen rälssiin. Samanlaista vaakunakilpeä (vaakasuora virta) sinetissään 29.8.1386 käyttäneen varsinaissuomalaisen rälssimiehen Arvid Raf[*g*]val[d]ssonin suhde Andrissoneihin on tuntematon, FMS 103.

valtuutettuna toimineesta *Tyterico Wereggis* -nimisestä voudista ja että vuonna 1367 perustettu Vreghdenborch oli sama kuin Satakunnan rannikolla Eura- ja Lapijokien suiden välissä sijaitseva Liinmaan linnan muinaisjäännös.⁶⁷ Aborchin paikaksi on vuoden 1367 linnan tavoin ehdotettu Forsbyn Linnaluotoa, Kokemäenkartanon rannassa vielä 1800-luvun alussa sijainnutta kistua, kartanon edustalla joessa sijaitsevaa Isoluotoa, mutta myös Porin kaupungin kohdalla Kokemäenjoen suun edustalla sijainnutta saarta sekä Ulvilan Liikistöä.⁶⁸

Jotta eräitä vuoden 1395 sopimusta ja Satakunnan 1300-luvun lopun linnojen yhteydessä esiin nousseita käsityksiä voitaisiin arvioida paremmin, on syytä perehtyä lyhyesti ajan valtopoliittikkaan.

Vuonna 1364 valtaan nousseen Albrekt Mecklenburgilaisen aikana Suomesta muodostui kuninkaantekijänä toimineen Bo Jonssonin (Grip) panttiläännitys, niin että hän sai 1370 hallintaansa Viipurin ja Hämeen linnat sekä Uudenmaan ja 1374 Turun linnan ja läntisen Suomen. Vuodesta 1375 lähtien hän oli valtakunnan ylin oikeuden ja hallinnon valvoja eli drotsi ja vuodesta 1379 Suomen laamanni. Kun Bo 20.8.1386 kuoli, pantit tulivat hänen testamenttinsa toimeenpanijoiksi määrättyjen kymmenen suurylimyksen (executor) ja kahdeksan varamiehen valvontaan. Bo oli tehnyt testamenttinsa Vadstenassa huhtikuussa 1384, jolloin hänen hallussaan olivat Suomessa Turun, Viipurin, Raaseporin ja Hämeen linnat, *Cryseborch* eli Korsholma sekä niiden alaiset maakunnat, voutikunnat ja kaupungit. Turun, Viipurin ja Hämeen linnat olivat vanhoja, jo 1300-luvun ensimmäisellä neljänneksellä vakiintuneita hallintokeskuksia, Raasepori ja Korsholma Bon aloitteesta rakennettuja uusia linnoja, joista Raasepori mainitaan ensimmäisen kerran 1378 ja Korsholma 1384.⁶⁹

Bo Jonssonin testamentin tarkoitus oli, etteivät linnat tulisi kuningas Albrektin haltuun, vaan säilyisivät Bon sukulaisten ja klienttien hallinnassa. Tilanne antoi kuitenkin mahdollisuuden monenlaiseen valtapeliin ja toimeenpanijoiden ulkopuolelle jäänyt Bon vouti Jakob Abrahamsson sopi 21.7.1387 kuningas Albrektin kanssa, että hän sai pitää Turun linnan ja voutikunnan sekä Satakunnan ja Porvoon voutikunnat Bo Jonssonin lesken Margareta Dumen ja lasten puolesta, kunnes Bon velat oli maksettu. Samassa yhteydessä Jakob sai oikeuden rakentaa tornilintoja tai varustuksia (*barfridh ælla fæste*), mikäli joku Itämaan päämiehistä (ts. toimeenpanijoiden hallussa olleiden linnojen päälliköistä) tai rahvas uhkaisi häntä. Jakobin

⁶⁷ Esim. Suvanto 1973, 333, Suhonen 2002a, 25.

⁶⁸ Aborchin todennäköisestä tai mahdollisesta sijainnista Kokemäenkartanon edustalla olevalla Isoluodolla esim. Rinne 1944, 40–42, Jokipii 1973, 86–88 ja Luoto – Pihlman 1980, 48, Kokemäenjoen suun edustalla nykyisen Porin kaupungin kohdalla olleella saarella Suvanto 1973, 334 ja Salminen 2007a, 201. Lovén 1996, 154 ja 180–181, 183 katsoo, että Kokemäenkartanon edustalla sijainnut kistu on ollut liian pieni varsinaiseksi varustukseksi ja pitää vuoden 1367 varustusta ja 1395 mainittua Aborchia eri linnoina, joista jompi kumpi on sijainnut Linnaluodolla ja toinen Isoluodolla, ellei Isoluoto sitten ole ollut myöhemmin Kuninkaankartanon yhteydessä ollut varustus. Tutkimuskäsityksistä myös Suhonen 2002a, 30–31. Georg Haggrén 2004, 27–28 on Liikistön topografian ja sieltä löydettyjen varsijousen nuolenkärkien perusteella ehdottanut, että paikka olisi jossain vaiheessa voinut toimia myös varustuksena ja liittännyt sen vuosien 1367 ja 1395 linnoihin.

⁶⁹ Bo Jonssonin testamentti on säilynyt ainoastaan 1399 laadittuna vidimaationa ja 1600-luvun kopiona. SDHK, 12632, ks. myös FMU I 922. Toimeenpanijat ks. Linton 1971, 168; Fritz 1972–73, del 2, 138–139, 143–144.

asema oli vahva, sillä sekä Varsinais-Suomen maakunta, rälssi ja Turun hiippakunnan johto olivat tukeneet hänen nimittämistään Suomen laamanniksi Bo Jonssonin jälkeen syksyllä 1386.⁷⁰

Kun testamentin toimeenpanijat 1388 liittoutuivat Tanskan ja Norjan kuningattaren Margaretan kanssa ja voittivat Albrektin Åslen taistelussa 24.2.1389, Jakob onnistui pitämään alueet hallinnassaan ja tunnusti muiden valtakunnan ylimysten kanssa Margaretan Ruotsin täysivaltaiseksi rouvaksi ja valtiattareksi lokakuussa 1389. Toimeenpanijat säilyttivät Suomessa suorassa hallinnassaan vain Viipurin linnan ja sen alaisen alueen, josta vastanneilla Karl Ulfssonilla (Sparre av Tofta) ja Erengisle Nilssonilla (Hammerstaätten) oli ollut valtaa linnassa jo Bon elinaikana. Hämeen linnan voutina oli varamiehiin eli supleantteihin kuulunut Bon entinen vouti Magnus Kase, jonka toimeenpanijat määräsivät lokakuussa 1389 luovuttamaan linnan kuningattarelle. Margaretan puolesta linnan ottivat vastaan supleantteihin kuulunut Raaseporin päämies Tord Röríksson Bonde ja Jakob Abrahamsson, joista Tord jatkoi vallanvaihdon jälkeen kuningattaren päämiehenä Raaseporissa, kunnes hän 1403 sai hallittavakseen Viipurin linnan. Magnus Kase toimi Hämeen linnassa kuningattaren alaisena voutina vielä 1390.⁷¹

Vuoden 1395 sopimus merkitsi Jakob Abrahamssonin irrottautumista Margaretasta ja testamentin toimeenpanijoista. Vaikka Jakob omisti Suomessa vielä 1400-luvun alussa maata, hänen toimintansa painopiste siirtyi Tallinaan ja Lyypekkiin, eikä hänen enää tiedetä ottaneen osaa Suomen hallintoon. Knut Bossonin haltuun tulleista linnoista tuli syksyllä 1395 kuningattaren vastaisen ylimysopposition ja vitaliaaniveljiksi kutsuttujen merirosvojen tukialuetta. Vitaliaanit olivat Mecklenburgin herttuoiden 1380-luvun lopulla Margaretan ja testamentin toimeenpanijoiden vastaisessa sodassa organisoimia kaapparijoukkoja, joista osa oleskeli Lindholmennin rauhan 1395 jälkeen vapaana merivoimana Gotlannissa. Kun saksalainen ritarikunta keväällä 1398 valtasi saaren, vitaliaaniryhmiä siirtyi sekä Pohjanlahdelle että Knut Bossonin hallussa Suomessa sijainneisiin linnoihin. Osaa Pohjanlahden linnoista vitaliaanit olivat käyttäneet tukikohtinaan jo aiemmin 1390-luvulla.⁷²

Knut Bossonin ja vitaliaanien hallussa olleet linnat palautuivat keskushallinnon kontrolliin Kalmarin unionisopimuksen jälkeen 1398–1403. Lokakuussa 1398 vitaliaanien johtajat tekivät Margaretan kanssa rauhan ja luovuttivat Hälsinglandissa ja Ångermanlandissa sijainneet Faxeholmin ja Styresholmin linnat sekä Korsholman. Samoihin aikoihin syksyllä 1398 Knut Bosson sopi kuningatar Margaretan kanssa luopuvansa Turun linnasta ja sitoutui antamaan muut Itämaassa olevat puiset linnansa (*de andere holten slote in Osterlande*) kuningattarelle pääsiäiseen 1399 men-

⁷⁰ FMU I 1037, ks. alaviite 5 yllä. Barfridillä (keskialasaksan *berchhvrede*) tarkoitettiin sekä puista piiritystornia että linnan ydintornia (nykysaksan *Bergfried*), FSLD, *barfridh*. Sopimukseen liittyy myös kaksi Albrektin 23.11. antamaa vahvistusta, joissa hän Bo Jonssonin leskelle nimettynä huoltajana vahvisti sopimuksen ehdot ja antoi Jakobille ja hänen vouteilleen vastuuvapauden 21.11.1387 edeltäneestä hallinnosta. Vahvistuksissa ei eritellä sopimuksen kohteena olleita linnoja tai alueita, FMU I 962–963. Laamannius FMU I 948 ja 951.

⁷¹ Fritz 1972–73, del 2, 129–130, 134–135, 139. Korshoman voutina oli 1386–88 ja 1393 Filip Karlsson, joka ei kuulunut testamentin toimeenpanijoihin tai supleantteihin, Fritz 1972–73, del 2, 144.

⁷² *Diekn, Jakob Abrahaminpoika*, SKB 2, 382–383, Salminen 1998, 457–460. Puhle 1992, 20–29.

nessä. Margaretan puolesta Turun linnan otti vastaan ritari Abraham Brodersson viimeistään marraskuun puolivälissä 1398. Koska Abraham pyysi 18.11. Tallinnan raatia lähettämään luokseen kauppiaita ja elintarvikkeita voidakseen jatkaa työtään vitaliaaneja ja heidän tukijoitaan vastaan, ainakin osa Knut Bossonin puulinnoista oli vielä vitaliaanien hallussa. Kun jäät keväällä lähtivät, vitaliaanien pääryhmä siirtyi 1399 Pohjanmerelle, mutta osa jäi ammattisotilaiksi Suomen linnoihin, joista heitä integroitui suomalaiseen rälssiin ja kaupunkien porvaristoon. Osa entisistä vitaliaaneista vaikutti 1400-luvun alussa Viipurissa, jonne he olivat siirtyneet testamentin toimeenpanijoiden ja Bo Jonssonin perillisten linnasta huhtikuussa 1399 tekemän sopimuksen jälkeen. Viipurin linna ja sen alainen alue palautuivat kruunulle vasta elokuussa 1403, jolloin kuningatar Margareta asetti sen päämieheksi Tord Bonden ja Viipurissa vierailut unionikuningas Erik Pommerilainen vahvisti Viipurin kaupungin privilegiot.⁷³

Koska kuningatar Margaretan ja Ruotsin valtaneuvoston Nyköpingissä 1396 tekemiin päätöksiin sisältyi kohta, jonka mukaan kaikki kuningas Albrektin aikana rakennetut linnat ja varustukset piti purkaa, mikäli uusi hallinto ei pitänyt niitä tarpeellisina, vakiintunut käsitys on, että Aborch, Vreghdenborch ja Uudellamaalla sijainnut Wartholm revittiin pian pääsiäisen 1399 jälkeen ja Satakunnasta tuli hallinnollisesti Turun linnan alainen alue.⁷⁴ Kun Suomen hallintoa unioniajan alussa uudistettiin ja hallintopitäjät ja kihlakunnat muodostettiin, Satakunta jaettiin kahteen kihlakuntaan, joiden verohallinnon keskuksiksi vakiintui Kokemäenkartano. Varsinais-Suomessa hallintopitäjät ja kihlakunnat muodostettiin vuosien 1407–9 välillä, Ala- ja Ylä-Satakunnan kihlakunnat nähtävästi 1412. Satakunta (*Satagunden*) mainitaan Turun läänin jälkeen sijoitettuna, mutta erillisenä kokonaisuutena Erik Pommerilaisen vuoden 1413 verokirjasta 1680-luvulla tehdyssä otteessa.⁷⁵ Ennen Kokemäenkartanon lääniksi kutsutun hallinnollisen kokonaisuuden vakiintumista 1400-luvun lopulla Satakunta ja sen vouti kuuluivat Turun linnan alaiseen alueeseen, niin että ensimmäinen tieto Turun linnan päällikön alaisesta Satakunnan voudista on vuodelta 1441. Erillisenä, Turun linnasta läänitettyinä kokonaisuutena Satakunnan voutikunta esiintyy satunnaisesti vuodesta 1463 ja nimitys *Kumogårds län* tunnetaan lähteistä 1513.⁷⁶

⁷³ FMU I 1079 ja 1080, ”de andere holten slote in Osterlande”; Salminen 1998, 457–463, Bilaga 1. Viipurista FMU I 1087, FMU II 1171 ja 1173, ja Fritz 1972–73, del 2, 134–135. Viipurissa vielä 1420-luvulla oleskelleista entisistä vitaliaaneista esim. *Dock, Klaus*, SKB 2, 393.

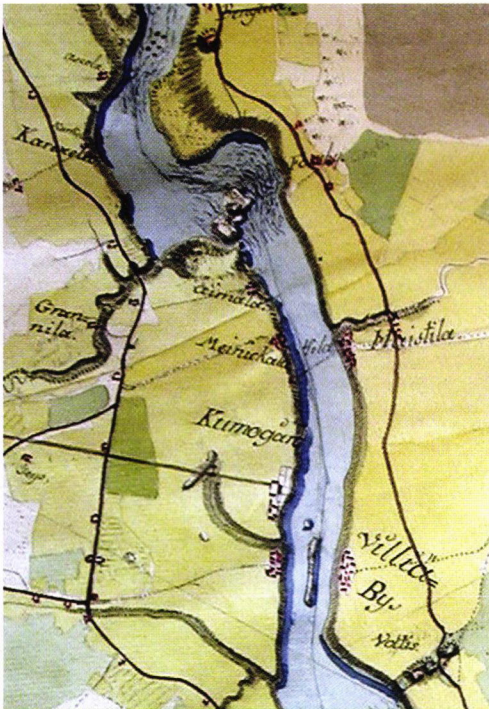
⁷⁴ ST II:2, bihang V; Fritz 1972–73, del 2, 126 ja Suvanto 1985, 135.

⁷⁵ Suvanto 1973, 340 ja Fritz 1972–73, del 2, 126, 142; Bjurling 1962, 9–13, *Satagunden*, 123 (f. 79r). Säilynyt 1680-luvun ote ei perustunut alkuperäiseen verokirjaan, vaan siitä 1546 tehtyyn kopioon. Alkuperäinen vuoden 1413 verokirja on Suomen osalta ehkä perustunut johonkin vanhempaan 1300-luvun lopun tai 1400-luvun alun verokirjaan, Suvanto 1973, 335.

⁷⁶ FMU IV 2885, Suvanto 1973, 340, 335–339; Fritz 1972–73, del 2, 142–143.

Kokemäenkartano ja sen muinaisjäännökset

Millaisessa suhteessa Kokemäenkartano oli vuoden 1395 linnoihin ja mitä kartanon muodostamisesta tiedetään? Kokemäenkartano oli jonkinlainen hallintokeskus viimeistään 10.9.1445, jolloin siellä (*i konunkx gardin*) istuttiin Kokemäen käräjät. Kruunun keskustilana kartano on kuitenkin huomattavasti vanhempi. Se oli olemassa jo ennen vuotta 1435, sillä 1451 annetun todistuksen mukaan Klaus Lydekesson (Djäkn), joka "*her fordhen fogath war*", oli vaihtanut joen pohjoispuolella sijainneelta Villiön kylältä kartanon hevoshaaksi palan rintamaata, joka kuului sarkaan, jonka Villiö omisti joen eteläpuolella Kuninkaankartanon saran ja Ylistaron kylän välissä. Sarka oli joen rannasta jakokunnan perälle ulottunut kaistale rintamaata ja raiviokelpoista metsää, josta metsä jäi Villiölle. Klaus Lydekesson (kuoli n. 1435) mainitaan lähteissä Turun linnan voutina 1411–1434. Vaihdon vahvisti kuningas Karl Knutssonin puolesta 1451 neljä kihlakunnantuomaria ja voutia, jotka sopivat Villiön jakokunnan *Oleff Naeffnissonin* kanssa, että hän ei raivaisi alueelta peltoa tai niittyä vaan että metsä kuuluisi kartanolle, mitä vastaan Olef saisi korvauksen muualta. Koska hevoshaka oli osa aluetta, joka sijaitsi Ylistaron kylän ja Kokemäenkar-

Kuva 5. Forsbyn ja Kokemäenkartanon alue armeijan rekognosointikartassa noin vuodelta 1800. SKRA, Finska rekognosceringsverket, Serie A, Kumo socken.

tanon maan välissä, kartano oli hevoshakaa vanhempi, joten Klaus Lydekesson oli vain laajentanut kruunun omistuksia alueella.⁷⁷

Erään keskiaikaisen kertomuksen mukaan onkin mahdollista, että Kokemäelle oli perustettu kruununkartano jo pian vuoden 1367 linnan repimiskäskyn jälkeen. Kun Linköpingin piispa Nils Hermanssonin (k. 1391) kanonisatiota varten kerättiin aineistoa toukokuussa 1417, silloinen piispa Knut Bosson (Natt och Dag) totesi, että drotsi Bo Jonsson oli saanut tiedon Nilsin edeltäjän piispa Gottskalkin 3.2.1374 tapahtuneesta murhasta Kokemäen kuninkaankartanoon (*in manerio regali dicto Kuma*), jossa hän oleskeli kymmenen viikon ajan kevättalvella 1374. Bo Jonssonin seurueeseen lapsena kuulunut piispa Knut (s. 1359) kertoi nähneensä murhasta syytetyn Mats Gustavssonin myöhemmin samana keväänä Turussa, jossa tämä oli valittanut Linköpingin tuomiokapitulिन toimista Bo Jonssonille.⁷⁸ Mahdollista onkin, että kun Kokemäellä sijainneesta linnasta 1367 luovuttiin ja sen tontti annettiin Turun piispanpöydän omaisuudeksi, osa kruunun Kokemäellä olleesta maaomaisuudesta järjesteltiin uudelleen kuninkaankartanoksi, jota Turun linnan vouti Klaus Lydekesson ryhtyi joskus 1400-luvun ensimmäisellä kolmanneksella laajentamaan voutikunnan keskuskartanoksi. Se, sijaitsiko Kokemäelle muodostettu uusi kuninkaankartano jo 1374 myöhemmällä paikallaan Forsbyn Linnaluodosta n. 1,5 km ylävirtaan, on kuitenkin epäselvää, samoin kuin se, missä suhteessa Kokemäenkartanon myöhempi tonttima ja sieltä tavatut Kistun ja Isoluodon muinaisjäännökset ovat vuonna 1395 Satakunnan voutikunnan keskuksena olleeseen Aborchin linnaan.

Kokemäenkartanon keskiaikainen tonttima sijaitsee Kokemäenjoen etelärannalla n. 2,5 km Kokemäen keskiaikaisesta kirkosta alavirtaan joen ja sen etelärannan suuntaisesti kulkeneen yleisen maantien välissä. Maantie yhdisti Satakunnan sisämaan rannikon satamapaikkoihin ja siitä haarautui Kokemäenkartanon luona etelään harjun yli Köyliöön, Yläneelle ja Turkuun vienyt yleinen maantie, joka sek in on vähintään keskiaikaista perua. Ainakin osaa harjulla sijainneesta tiestä kutsuttiin keskiajan lopulla Huovintieksi ja sen eräät haarat veivät harjun suuntaisesti alempana Kokemäenjoella sijainneelle Lammaistenkoskelle, joka siitä piispan hyväksi annettujen tuomioiden perusteella oli merkittävä lohen ja siiankalastuspaikka viimeistään 1340-luvulla.⁷⁹

Vanhin tunnettu kuninkaankartanon alueesta laadittu kartta on maanmittari Olof Mörtin selvitys Kokemäenkartanon omistuksista vuodelta 1690. Siinä kartanon päärakennus on piirretty joen rantaan laajahkon, jokea myötäilevän piha-alueen luoteispäähän. Päärakennuksen koillispuolella joessa on kaksi pientä luotoa, joista lähempänä olevalle on merkitty rakennus. Kartan selosteen mukaan kyseessä on ”En

⁷⁷ REA 525, FMU IV 2885. Salminen 2007a, 200–201.

⁷⁸ S. Nicolaus 1963, 107–108, Engström 1935, 188–189, Jokipii 1973, 75. Knut Bossonin isä oli Bo Jonssonin äidin veli, SBL 26, 423.

⁷⁹ Salminen 2007a, 7; Salminen 1993b, 11–20, 31–38.

klippa som Fångshuset är på bygd uti strömmen ock neder uti berget inhuggit". Kahdesta pienestä luodosta ylävirtaan on vielä kolmas pitkänomainen luoto, joka sijaitsee vastapäätä paikkaa, johon ainoa kartanon alueelle yleiseltä maantieltä johtava tie saapuu. Tie eroaa yleisestä maantiestä risteyksessä, jossa Köyliöstä tuleva yleinen maantie liittyy Kokemäenjoen etelärannan suuntaiseen tiehen.⁸⁰

Kokemäenkartanon pellot sijaitsivat vielä 1690 joen etelärannan yleisen maantien ja joen välisellä alueella, jossa ne rajoittuvat ylävirrassa jokeen laskevaan Haanojaan. Klaus Lydekesonin Villiöltä kuninkaankartanon hevosaaksi 1400-luvun alussa vaihtama rintamaa sijaitsi kartanolle johtavan tien ja Haanojan välissä, mutta se oli viimeistään 1600-luvulla kynnety pelloksi. Maakappaleesta 1451 käytetty termi rintamaa (*brysth iorden*) viittaa entiseen peltoon, joka on saattanut olla jääne Kokemäenkartanon tontilla tai sen lähellä 1300-luvulla sijainneesta kylästä. Vielä 1400-luvun alussa osan rintamaasta omisti sitä vastapäätä joen pohjoispuolella sijainnut Villiön kylä, joka oli olemassa jo 1362 ja joka 1445 muodosti yhdessä sen molemmin puolin sijainneiden Haistilan ja Vuolteen kylien kanssa yhteisen jakokunnan. Siitä alavirtaan joen pohjoisrannalla sijaitsi Forsby, joka nähtävästi ennen piispan curian perustamista kuului Villiön, Vuolteen ja Haistilan kanssa samaan jakokuntaan ja jonka raja niitä vastaan vahvistettiin 1445. Forsbytä ja Haistilaa vastapäätä joen etelärannalla sijainneissa Äimälässä ja Meinikkalassa oli keskiajalla piispan lampuotiloja ja niiden välissä ollut vainio oli molemmin puolin 1564 sarkajaossa, kun muut pellot olivat lohkoina. Kaikesta päätellen nekin olivat alun perin muodostaneet yhden kylän, josta Kokemäenkartanon muodostamisen jälkeen oli tullut oma joen etelärannalla sijaitseva jakokuntansa. Kun Kokemäen neljänneskunnat 1400-luvun alussa perustettiin, joen pohjoisrannan Haistila, Villiö ja Vuoltee luettiin etelärannan Meinikkalan ja Äimälän kanssa Kivirannan neljännekseen, joka ulottui Meinikkalasta alavirtaan Harjavallan neljänneskunnan rajalle. Neljänneskuntien ulkopuolelle jäivät Forsby ja joen pohjoisrannalla sijainnut piispan lampuotialue, mutta myös Meinikkalan ja Ylistaron neljänneksen välissä sijainneet Kokemäenkartano ja Pyhänkorva. Keskiajan lopulla neljänneskunnasta erosi omaksi kokonaisuudekseen joen pohjoisrannan Vuoltee, josta Ala-Satakunnan kihlakunnantuomareina eri jaksoissa 1420–1511 toiminut nk. Vuolteen suku muodosti vuoteen 1506 mennessä rälssin asuinkartanon.⁸¹

Koska Suomesta on todisteita siitä, että useat rälssin keskiajan lopun asuinkartanot muodostettiin Vuolteen tavoin entisistä talonpoikaiskylistä niin, että ennestään kylästä jonkin osuuden omistanut suku hankki haltuunsa loputkin sen taloista, myös Kokemäenkartano saattaa perustua paikalla 1300-luvulla sijainneeseen verokylään tai yksinäistaloon, josta kruunu Forsbyn Linnaluotoa koskevien järjestelyiden aikoihin hankki tai omisti osuuden. Omistus saattaa olla syntynyt vasta linnan repimisen

⁸⁰ Geometrisch affrijtningh öfwer Cumogård ... Anno 1690, MHA, a1b 24, Maanmittauslaitoksen arkisto, Maakirjakartat.

⁸¹ FMU IV 2885. FSLD, *brystjordh*; REA 177, 525; Salminen 2007a, 293, 223, 303–306, 312, 339–345, Suvanto VSHT, 1401–28, 1445–46; Jokipii 1973, 80–81.

jälkeen, mutta kyseessä voisi olla ollut myös entinen linnan latokartano. Kylästä tai sen nimestä ei ole säilynyt merkkejä aluetta koskevassa lähdemateriaalissa tai nimistöissä, mutta jos sellainen on ollut olemassa, se on alun perin kuulunut joen pohjoispuolella sijainneiden Vuolteen, Villiön ja Haistilan suurjakokuntaan tai ollut Villiön alainen asutus, jonka rintamaasta ja metsästä Villiö vielä Klaus Lydekessonin aikaan omisti osuuden. Muodostettiin paikalle kartano jo 1360- ja 1370-lukujen taitteessa vai vasta Klaus Lydekessonin aloitteesta, jää tavoittamattomiin. Vaikka Klausin tiedetään mielellään yhdistelleen sekä kruunun hallussa olleita että itse omistamiaan maita kartanoiksi, hänen toimintansa tarkoituksena Kokemäellä saattaa olla ollut vain kuninkaankartanon toimintaedellytysten parantaminen, johon kuului myös Ulvilan kaupunkia vastapäätä joen eteläpuolella sijainneen Koiviston kartanon muodostaminen. Mielenkiintoinen Klausin toimintaan liittyvä yksityiskohta on rintamaan vaihtaminen hevoshaksi, sillä hevosenkasvatuksella oli myöhemminkin 1500- ja 1600-luvuilla tärkeä osa kruunun taloudesta Satakunnassa.⁸²

Kokemäenkartanon Isoluodolla ja siitä alavirtaan kartanon myöhemmän päärakennuksen edustalla sijainneella kalliolla olleita muinaisjäännöksiä ei ole koskaan tutkittu arkeologisesti. Varhaisin tieto Isoluodolla olleista rakenteista on H. A. Reinholmin selostus heinäkuulta 1868, jolloin hänelle kerrottiin, että saarella oli muinoin ollut kuninkaan ”*kirstu*”. Reinholmin vierailun aikaan saari oli kylvetty täyteen perunaa ja keittiökasveja eikä siellä ollut havaittavia rakenteita lukuun ottamatta saaren yläpään muusta luodosta erottavaa kaivantoa, josta oli löydetty tiilimuurin jäänteitä. Jo tuolloin eroosio oli tuhonnut huomattavan osan kaivannon erottamasta niemekkeestä. Saaren pituus oli 358 askelta ja korkeus joesta viisi sylvä (n. 8,9 m). Kokemäellä 1870-luvun alussa opettajana olleen Kustaa Killisen mukaan tulvavesi ja jäät olivat aikoinaan paljastaneet luodon päästä tiiliä, minkä seurauksena joku Kokemäenkartanon omistaneista von Knorringeista oli kaivattanut paikan auki. Alueelta oli löytynyt parin kyynärän (n. 1,2 m) syvyydestä kuuden kyynärän (n. 3,5 m) pituinen ja kolmen kyynärän (n. 1,8 m) levyinen tiilimuraus. Rakennus, jonka tarkoituksesta ei ollut tietoa, oli jo Killisen aikaan pohjaan myöten hävinnyt.⁸³

Luodolla olleen kaivannon näki myös siellä 1885 vierailut J. R. Aspelin, jonka mukaan saari oli muinoin katkaistu kaivamalla sen poikki hauta noin 60 askelta luodon yläpäästä alavirtaan. Luodon molemmat päät olivat joen kuluttamia, mutta yläpään eteen oli noin kymmenen vuotta aiemmin kasattu kiviraunio kulumisen estämiseksi. Samassa päässä oli sortuneen töyrään luona tiiliä, joista ainakin yhden pitkiä sivuja reunusti uurre ja mitat olivat 30 x 14 cm. Tiilet ovat olleet kooltaan ja tyypiltään myöhäiskeskiaikaisia. Seinämästä eteenpäin luoto oli savimaata, jonka päällä oli multa- ja turvekerros mutta ei tiilimurskaa. Koska luodon pinta oli kivetön ja tasainen, paikalla oli Aspelinin mielestä ollut puurakennuksia, ja muurin sijainti viittasi siihen, että luoto oli aikoinaan varustettu ylävirrasta tulevia hyökkäyksiä

⁸² Koivisto FMU II 1570–1571. Klaus Lydekessonin Satakuntaan muodostettiin kartanoihin kuului Koiviston lisäksi myös Yläneen kartano, joka sijaitti Kokemäeltä Köyliön kautta Turkuun vieneen tien varrella Salminen 2007a, 222; Jokipii 1974, 230–247.

⁸³ Reinholm 8, 46–47; Killinen 1877, 68–69.

silmälläpitäen. Luodolta on löydetty kaksi keskiaikaista varsijousen nuolenkärkeä, jotka on ajoitettu väljästi 1300-luvun lopulle.⁸⁴ Kesäkuussa 2007 luodon ylävirrasa oleva pää oli pahoin joen kuluttama, eikä luodolla tai sen rantatöyräissä voinut havaita jäänteitä muuratuista, kaivetuista tai muista rakenteista. Vuodelta 1930 säilyneeseen valokuvaan verrattuna huomattava osa ylävirran puoleisesta päästä ja molemmista sivuista oli syöpynt pois, ja 1960-luvulla rakennettu voimalinjan pylväk on tuhonnut luodon sen keskeltä. Luodon leveys päältä oli kapeimmillaan alle kaksi metriä, ylävirrassa alle kuusi ja alavirran puoleisessa päässä noin kymmenen metriä.⁸⁵

Vaikka Isoluodon nykyinen leveys ja topografia on sellainen, ettei sen kumpaankaan päähän mahdu rakennuksia, Arvo Inkilä katsoi jo 1911, että Kokemäenkartanon keskiaikaisen ja 1500-luvun päärakennuksen on täytynyt sijaita Isoluodolla. Sittemmin tutkimuskirjallisuudessa yleistynyt käsitys perustuu luodolta 1800-luvulla löydettyihin jäänteisiin ja vuoden 1690 karttaan, jonka perusteella kartanon talousrakennukset sijaitsivat vastapäätä Isoluotoa joen etelärannalla paikassa, johon myös varhaisin alueelle tullut tie suuntautui.⁸⁶ Luodolla olleisiin rakennuksiin viittaavat myös 1800-luvun tiedot siellä olleista rakenteista ja alueelta löydetty keskiaikaista tyyppiä olevat tiilet, joiden perusteella ainakin osa rakennuksista tai niihin liittyneistä puolustusjärjestelmistä on ollut tiilestä muurattuja.

Kokemäenkartanon 1500-luvun rakennuskannasta on säilynyt verrattain hyvät tiedot voutintileissä, joiden perusteella alueella oli asuin-, varasto- ja talousrakennuksia. Kartanossa tehtiin 1550-luvulla huomattavia rakennustöitä niin, että edustavimmissa tiloissa oli lyijypuitteiset lasi-ikkunat sekä renessanssimuodin mukainen panelointi. Muurattuja rakenteita oli viimeistään 1560, jolloin kahdeksaan tupaan rakennettiin uudet savupiiput ja vanhoja korjailtiin. Kartanoon kuului porttirakennus, jossa oli portin yläpuolella sijaitseva puinen käytävä. Sen alueella sijaitsi 1552–1640 myös suurehko silta, jonka ylläpidosta huolehtivat ainakin Ulvilan, Huittisten ja Loimaan pitäjien talonpojat. Talonpoikien velvollisuus sillan ylläpitoon päättyi 1651, kun kartanon läänitykseksi saanut Arvid Forbus osti sen perintöomaisuudekseen. Sillan ylläpito on saattanut myös olla syynä siihen, että kartanon toiminta keskitettiin 1664 kokonaan mantereelle ja saaresta luovuttiin.⁸⁷

Funktioltaan Isoluotoa helpommin määriteltävissä oleva muinaisjäännös on kartanon myöhemmän päärakennuksen edustalla joessa olevalla kalliolla sijainnut torni, joka mainitaan vankitornina jo kartanon kartassa 1690. Kokemäellä läpikulkuvesitiekysymystä 1737 selvitelleen kauppakollegion asessori Ulrik Rudenskiöldin

⁸⁴ J.R. Aspelinin kertomus Isoluodosta 1885, Arkeologinen keskusarkisto, Topografinen arkisto; Isoluodon löydöistä Luoto 1987, 76.

⁸⁵ Kirjoittajan vierailu Isoluodolla 14.6.2007. Kesällä 2006, kun Kokemäenjoen vesi oli erityisen matalalla, luodolla vierailut kokemäkeläinen Niina Uusi-Seppä havaitsi luodon molemmissa päissä runsaasti tiilenpaloja, mitä 2007 ei veden sameuden vuoksi voinut vahvistaa. Niina Uusi-Seppä kirjoittajalle lokakuussa 2006; valokuva, ks. Salminen 2007a, 198.

⁸⁶ Inkilä 1911, 16–17; Jokipii 1973, 88–91.

⁸⁷ Rakennuksista Jokipii 1973, 92–102.

mukaan kartanon alueella sijainnut *Stenboda* oli vanha vankitorni ja jäännös entisestä kuninkaankartanosta. Osittain raunioitunut torni on kuvattu myös Johan Fredrik Weberin Kokemäenkartanosta noin 1799 tekemässä maalauksessa, jonka perusteella sen pohjakaava on ollut neliön muotoinen ja sen pohjoisseinällä oli ikkuna, jonka yläreuna oli kaareva. Tornin kohdalla oli kartanon pihasta rantaan johtava kuja.⁸⁸

Tornin myöhemmät vaiheet on dokumentoinut Johan Adolf Lindström, jonka mukaan (1861) paikalla oli ollut harmaakivinen torni, joka ”*uppgifves hafva varit ett fängelse och kallas ännu i dag kistu*”, sillä ”*uti gamla svenska betyder äfven kista fängelse, tyfkista tjuffängelse*”. Neliskulmaisen rakennuksen sivun pituus oli ollut kolme sylvä (5,34 m), korkeus kahdeksan sylvä (14,24 m) ja rannasta luodolle oli vienyt holvattu silta. Osa tornista oli revitty jo aiemmin, mutta loppu oli tuhouttu 1834, kun Kokemäenkartanon omistaja oli antanut purkaa sen pohjia myöten. Paikalle oli rakennettu viinanpolttimo, joka sekin oli nyttemmin purettu. Myös H. A. Reinholmille kerrottiin 1870-luvun alussa, että ”*kistu*” oli ollut kivinen, kahdella ikkunalla varustettu vankihuone, joka sijaitsi pienellä luodolla muutama syli joen rannasta ja että sen seinällä oli roikkunut renkaisiin kiinnitettyjä kahleita. Luotoon oli vienyt holvattu silta. Eräs 50-vuotias mies muisteli nähneensä vankihuoneen, joka sitten ”*hajoitettiin ja kivet vietiin mantereelle muiksi tarpeiksi ja kevättulva vei sitten koko luodon*”. Myös Arvo Inkilä mainitsee perimätiedon, jonka mukaan kallion ja rannan välissä oli aikoinaan holvattu silta.⁸⁹

Kuva 6. Kokemäenjoenkartanon kistu Johan Fredrik Weberin maalauksessa n. vuodelta 1799 (osasuurennos). Yksityisomistuksessa. Kuva Tapio Salminen.

⁸⁸ MHA, a1b 24, Maanmittauslaitoksen arkisto, Maakirjakartat; Rudenschöld, 98; Weberin maalaus ks. esim. Salminen 2007a, 389.

⁸⁹ Lindström 1862, 245, 301. Tornin purkanut kamariherra Carl Henrik von Knorring oli perinyt Kokemäenkartanon isänsä jälkeen 1833; Reinholm 8, 56–57.

Kokemäenkartanon torni on jo Porthanista lähtien ollut tärkeällä sijalla Satakunnan linnojen tehtävää ja sijaintia koskevissa pohdiskeluissa. Kuten Forsbyn linnaluotoa ja vuoden 1367 valtuutusta koskeva analyysi osoittaa, torni ei voi liittyä vuoden 1367 linnaan ja kaikki sitä koskevat tiedot viittaavat siihen, että kyseessä on ollut vielä 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla käytössä ollut kruunun vankitorni. Torni oli olemassa jo 1596–1597, jolloin leskikuningatar Gunillan läänitysvoutina Kokemäenkartanossa toiminut Gullbrand Olofsson sulki sinne erään varkaudesta epäillyn miehen. Episodi oli osa miltei kolmekymmentä vuotta vanhaa riitajuttua, jota käsiteltiin Eurajoen käräjillä 1623. Käräjäpöytäkirjassa vankilasta käytetään nimeä ”*Cummaåtorn*” ja sekä nimi että tornin sijainti vaikuttaa olleen yleisessä tiedossa. Erään toisen lähteen mukaan tornia käytettiin vankilana vielä 1623, jolloin Ala-Satakunnan vouti Michel Matsson vangitsi sinne Kokemäen kirkkoherran viran kaappausta yrittäneen Bartoldus Stephani -nimisen papin.⁹⁰ Se, miksi Kokemäenkartanoon olisi aikoinaan rakennettu erillinen, pelkästään vankien säilyttämistä varten tarkoitettu torni on kuitenkin arvoitus. Myöhemmistä tutkijoista sekä Mauno Jokipii että Seppo Suvanto ovat ehdottaneet, että torni olisi ollut jääne Kokemäelle 1367 tai pian sen jälkeen rakennetusta Aborchista, ja sen tehtävänä olisi ollut jokitullin kantaminen.⁹¹

Säilyneiden kuvausten ja itse paikan perusteella on selvää, että Kokemäenkartanon edustalla rannassa ollut torni on ollut aivan liian pieni ollakseen linna. Tornin yhdisti Kokemäenkartanon vuonna 1664 rakennetun päärakennuksen pihaan kivinen holvisilta ja rakennelman suhde kartanon vuotta 1664 edeltäneeseen rakennuskantaan on epäselvä. Vaikka Kokemäenjokea ei enää historiallisella ajalla tiedetä käytetyn säännöllisesti kaukoliikenteeseen, joen suuntaisella ja sen yli kulkeneella liikenteellä on paikallisesti ollut 1800-luvun lopulle saakka suuri merkitys.⁹² Tämän perusteella saattaisikin olla mahdollista, että torni ja siitä kartanon myöhemmän päärakennuksen pihaan vienyt silta olisivat alun perin olleet osa jonkinlaista joelta kartanon alueelle avautunutta varustettua laiturirakennetta. Alkuperäiseltä funktioltaan rakennelma on kuitenkin saattanut olla myös vankitorni, ja sen todellinen ikä on arvoitus.

Kistun paikalla olevalla kalliolla ei kesäkuussa 2007 ollut minkäänlaisia jäänteitä muuratuista rakenteista, mutta sitä vastapäätä joen etelärannalla ollut kartanon entisen päärakennuksen alue erottui ympäristöstään selkeänä laakeana tasanteena.⁹³ Nykyisessä tutkimustilanteessa ei ole syytä epäillä, etteikö Isoluodolla olisi ollut keskiajalla tai 1500-luvulla muurattuja rakenteita, jotka ovat saattaneet liittyä saa-

⁹⁰ VA KO a2:12–12v, Eurajoen käräjät 22.2.1623, ”... och förde Fallentijn fänghen till Cummaåtorn”. Koskinen – Nissilä 2007, 110; Gullbrand Olofsson toimi leskikuningattaren voutina Kokemäenkartanossa 1596–97, Almqvist 1919–23, IV, 63; Åbo Tidningar 8.12.1794, ”låt it ... kasta honnom i Tornet på Kumo gård”. Porthanin julkaisema tieto on peräisin Bartholduksen Turun hovioikeudelle osoittamasta, sittemmin tuhoutuneesta anomuksesta; Ensimmäinen tieto Kokemäen pitäjän yhteisestä vankihuoneesta on vuodelta 1637, jolloin sellainen määrättiin rakennettavaksi Kokemäen lisäksi ainakin Ulvilaan. Sittemmin vankihuone sijaitsi kirkon luona. Salminen 2007a, 199.

⁹¹ Suvanto 1985, s. 106 ja *Vieregge, Dietrich*, SKB 10, s. 490; Jokipii 1973, 88

⁹² Jokiliikenteestä Salminen 2007a, 10–11.

⁹³ Kirjoittajan vierailu Kokemäenkartanon alueella 14.6.2007.

rella sijainneeseen kuninkaankartanon päärakennukseen. Joen etelärannalla olleella kalliolla 1596–1597 olleen kivisen vankitornin vuoksi on kuitenkin mahdollista, että osa kartanon rakennuksista sijaitsi myöhemmän päärakennuksen paikalla jo 1500-luvulla, jonne osa kartanon toiminnasta on voitu siirtää 1550-luvun rakennus-työiden yhteydessä. Asian varmistaminen vaatisi arkeologisia tutkimuksia sekä Iso-luodolla ja kartanon entisen karjapihan paikalla että myöhemmän päärakennuksen ja kistun alueella. Vaikka tornista vuonna 1623 Eurajoella käytetty nimi ”*Cummaa-torn*” olisi houkuttelevaa yhdistää vuonna 1395 Satakunnan voutikunnan keskuksena olleesta linnasta käytettyyn nimeen Aborch, sana vaikuttaa suoralta käännökseltä suomenkielisestä sanasta Kokemäenjoen torni. Sekä vuoden 1367 linnaa että Satakunnan voutikunnan keskuksena 1395 mainittua Aborchia onkin nykyisessä tutkimustilanteessa mielestäni etsittävä muualta.

Vuoden 1395 linnat ja niiden sijainti

Koska Jakob Abrahamssonin ja kuningas Albrektin vuonna 1387 tekemässä sopimuksessa mainitaan vain Turun linna, on tutkimuksessa vakiintunut käsitys, että vuonna 1395 mainitut Wartholma ja Aborch rakennettiin vasta vuoden 1387 jälkeen, mutta Vreghdenborchin nimi perustuisi vuoden 1367 repimiskäskyssä mainitun *Tyterico Wereggis* –nimisen miehen nimeen, minkä vuoksi linna saattaisi olla muita vanhempi ja kyseessä olisi vuoden 1367 linnan tilalle rakennettu uusi linna. Wartholmin osalta asia on selvä, sillä linna oli 1395 uusi (*warcholm dat nye slot*), kun taas Aborch sijaitsi 1395 Satakunnassa ja siihen kuului voutikunta, mutta Vreghdenborchin sijainnista ei sanota mitään eikä sen yhteydessä mainita voutikuntaa lainkaan.⁹⁴

Koska vuoden 1395 sopimuksen teksti on säilynyt ainoastaan Tallinnan piispan Johanneksen ja Tallinnan komptuurin Dyderik van Wilborchin 13.4.1397 antamana keskialasaksankielisenä vidimaationa, siinä mainittujen linnojen nimet saattavat olla saksannoksia alkuperäisestä ruotsinkielisestä originaalista ja niiden alkuperäinen kirjoitusasu olla jonkin verran muuttunut.⁹⁵ Kielestä riippumatta nimien sisältö on kuitenkin ollut sama. Keskialasaksassa *Á* tarkoittaa vettä tai virtaa, joten *Aborch* (tai ruotsin *Åborg*) oli joki- tai virtalinna. Nimet *Tyterico Wereggis* ja *Vreghdenborch* rinnasti ensimmäisenä Kauko Pirinen, jonka 1940 esittämästä ajatuksesta on sittemmin tullut tutkimuksessa yleisesti hyväksytty totuus. Tulkinta ei kuitenkaan ole oikea, vaan kirjoitusasun perustella nimen *Vreghdenborch* taustalla täytyy olla jokin muu keskialasaksan sana. Saksalaisen keskialasaksantutkijan Ulrich Weberin mukaan nimi *Wereggis* on selvästi johdos keskialasaksan sanoista *vêr* (s. Vier = neljä) ja *egge* (s. Ecke = nurkka, kulma), jonka skandinaavisessa kirjoitusasussa v/f-äänne on toisinaan korvautunut kovalla w-äänneellä. Pitkän painollisen ê-vokaalin

⁹⁴ FMU I 1037, originaali ks. alaviite 6 yllä.

⁹⁵ FMU I 1037, originaali ks. alaviite 6 yllä.

vuoksi se ei ole missään tapauksessa yhdistettävissä lyhyen e-vokalin sisältämään sanaan *Vreghden*, joten linnan nimeä ei voida johtaa 1367 valtuutuksen saaneen Dietrich Viereggen nimestä. Nimen Vreghdenborch alkuosan mahdollisia selityksiä ovat Weberin mukaan ainakin verosuoritusta ja -rahtia mutta myös aitausta merkinnyt yläsaksan sana *Frechte*, tai jokin rauhaa merkinneen alasaksalaisen sanan *Vreden* johdos, jotka kaikki ovat linnan luonne (suoritukset), fyysinen ulkomuoto (”aitaus”) tai aikakauden toimijat (omaa riippumattomuuttaan 1390-luvulla korostaneet vitaliaanit) huomioon ottaen mahdollisia.⁹⁶

Kuten Birgitta Fritz on jo 1973 esittänyt, Albrekt Mecklenburgilaisen vuonna 1367 Kokemäen linnan repimisestä antama valtuutus on todennäköisesti annettu Turun linnasta vastanneen henkilön tai henkilöiden lisäksi ainakin yhdelle sellaiselle henkilölle, joka on ollut osallinen Satakunnan hallinnossa tai jolla oli siellä läänitys. Mitä valtuutuksen saaneista *Tyterico Wereggis*, *Nicolao Kætilson* ja *Ernesto de Dotzom* nimisistä miehistä ja heidän toiminnastaan Suomessa oikeastaan tiedetään?

Vuoden 1367 valtuutuksessa ensimmäisenä mainittu *Tyterico Wereggis* eli Dietrich Vieregge oli mecklenburgilaista alkuperää ollut palkkasoturipäällikkö, joka oli ollut kuningas Maunu Eerikinpojan palveluksessa 1352, mutta palasi 1357 Saksaan ja ryhtyi Holstein-Rendsburgin kreivin Henrikin palvelukseen. Henrik sai 1361 Maunu Eerikinpojalta ja Haakon Maununpojalta panttilääniytykseen Kalmarin linnan ja oli kuningas Albrekt Mecklenburgilaisen tärkein aseellinen liittolainen tämän valtaannousussa 1363–1364. Korvaukseksi tuesta Albrekt panttasi Henrikille 1364 Gotlannin, jota tämä ei kuitenkaan voinut ottaa haltuunsa, koska sen oli 1361 valloittanut Tanskan kuningas Valdemar IV. Erään noin vuonna 1448 kirjoitetun holsteinilaisen kronikan mukaan Albrekt kuitenkin panttasi Henrikille Kalmarin linnan voutikunnan sekä Suomen (*castrum Calmeren cum advocatia et terram Vinland*), minkä perusteella läntinen Suomi on voitu antaa Henrikille korvauksena Gotlannista ja Visbystä, joiden tuloja Henrik ei Valdemarin vuoksi ollut voinut saada käyttöönsä. Kuten edellä on todettu, Narve Ingevaldssonin alainen Turun linna tuli Albrektin hallintaan pitkällisen piirityksen jälkeen juuri kesällä 1365 ja Albrekt antoi piirityksen kuluessa 7.2.1365 ainakin viisi Ulvilan porvareiden kauppaa ja privilegioita koskevaa vahvistusta, joiden perusteella Kokemäenjoen suu oli viimeistään tuolloin hänen tai hänen tukijoidensa hallinnassa. Mielenkiintoinen linnojen hallintaan liittyvä tieto on myös sopimus, jonka Henrik 10.5.1366 teki kuningas Albrektin isän Mecklenburgin herttuan Albrecht II kanssa

⁹⁶ Pirinen 1940, 45–47. Nimi kopioitiin 1400-luvulla Mustaankirjaan muodossa *Wereggis*, REA 202 (CMF I, f. cxvij a). Muissa keskiaikaisissa lähteissä se on kirjoitettu w-kirjaimen sijasta myös v- tai f-kirjaimella, mutta aina niin, että konsonanttia seuraa e- tai i-kirjain eikä koskaan r, ks. esim. SDHK, 8593 ”Tidrik Feregeda”, SDHK 9115 ”ti-’dherike wereghede”; Dr. Ulrich Weberin kirje Tapio Salmiselle 17.9.2008, tekijän hallussa. *Frechte* on merkityksessä aitaus ollut käytössä myös alasaksassa; Lasch – Borchling, *â*, *vrede* (vredhe, vreyde, vride) = Befriedung, sicherheit, *vreden* = sichern, schützen, *vri* (vrig, vryg, taivutuksissa myös vrie, vrigge, vrigge, vrihe) = frei, unabhängig. Ks. Lübben, *vrêgen?* = *verêghe(n)t* = alienatus; Rinne 1944, 39 luki nimen muodossa Freydenburg. Tallinnassa mainitaan 1455 *Mertin Vredeborch*, Feyerabend 1985, 119.

Kalmarin linnasta ja voutikunnasta. Albrecht lunasti siinä Kalmarin pantin, mutta sitoutui samalla korvaamaan siitä ritari Vicke van Vitzenille ja Dietrich Viereggelle aiheutuneet vahingot, jotka Henrik oli heille velkaa. Koska varsinainen Kalmaria koskenut transaktio tapahtui vasta tammikuussa 1367, on mahdollista, että Henrik palautti hallussaan olleen Turun linnan ja sen alaisen alueen kuningas Albrektille vasta kesällä 1367. Jos näin on, Kokemäen linnan repimisestä annettu määräys ja sitä edeltänyt Satakunnan maakunnan lähetystö olivat seurausta tästä transaktiosta ja Dietrich Vieregge toimi asiassa Holsteinin kreivi Henrikin entisenä Turun linnan voutina, jonka hallinnassa olleeseen alueeseen Satakunta oli 1365–1367 kuulunut.⁹⁷

Kun kuningas Albrekt sai Turun linnan ja sen alaisen alueen haltuunsa, hän asetti Turun linnan voutiksi vuoden 1367 repimiskäskyssä viimeisenä mainitun saksalaisen Ernst van Dotzemin, joka oli ollut hänen isänsä herttua Albrecht II palveluksessa jo 1359. van Dotzem mainitaan lähteissä kuninkaan alaisena Turun linnan voutina syksystä 1367 syksyyn 1374, jolloin kuningas panttasi linnan Bo Jonssonille.

Vuoden 1367 repimiskäskyssä mainituista miehistä keskimäinen, Kustaa Vaasan isoisän isoisä Nils Kettilmundsson (Vasa) oli 1350-luvun puolivälissä ollut kuningas Maunu Eerikipojan voutina Tukholman linnassa ja kuului tämän kannattajiin vielä 1361, mutta siirtyi sitten Albrekt Mecklenburgilaisen puolelle. Nils Kettilmundsson kuului 1360-luvun jälkimmäisellä puoliskolla marski Karl Ulfssonin (Sparre af Tofta) ja vuodesta 1364 Tukholman linnan voutina toimineen Bo Jonssonin lähipiiriin, mutta ainoa tieto hänen toiminnastaan Suomessa on vuoden 1367 valtuutus. Viimeistään 1369 hän oli Ruotsissa, jossa hänen maaomaisuutensa sijaitsi. Nilsin poika Kristern Nilsson saavutti sittemmin drotsin aseman valtakunnan hallinnossa ja oli Viipurin linnan päämies vuodesta 1417 kuolemaansa asti 1441. Linnan edellinen päämies oli Kristernin lanko Tord Bonde, joka vaimo Ramborg oli Nils Kettilmundssonin tytär.⁹⁸

Jos vuoden 1367 repimiskäskyssä mainittuja kolmea valtuutettua tarkastellaan lähemmin, on selvää, että Kokemäen linnan purkamista ja siirtoa koskeva valtuutus on jollakin tavalla ollut yhteydessä Holsteinin kreivi Henrikin hallussa kesästä 1365 kevääseen 1367 olleen Turun linnan alaisen panttiläänityksen purkamiseen, niin että jokainen kolmesta valtuutetusta edusti kolmea vallansiirrosta välttämätöntä tahoa ja Satakunnan hallinnon järjestelyt olivat osa laajempaa panttiläänityksen palautumiseen liittyntä kokonaisuutta. Valtuutuksessa ensimmäisenä mainittu Dietrich Vieregge oli Henrikin Turun linnaan asettama päällikkö ja edusti entistä pantinhaltijaa, kun taas viimeisenä mainittu Ernst van Dotzem oli kuningas Albrektin Turun linnaan asettama uusi vouti. Kolmantena valtuutuksen saajana vanhan ja uuden linnanpäällikön välissä mainittu Nils Kettilmundsson edusti asiassa marski Karl Ulfssonin ja Bo Jonssonin johtaman piirin ympärille ryhmittynyttä Ruotsin valtaneuvostoa, jon-

⁹⁷ REA 202, Fritz 1972–73, del 2, 119–120, 126, Nordman 1938, 32–33, 109–110; Nyberg 1975, 101–102, 111–113; Engström 1935, 96–97, Fritz 1972–73, del 2, 120. Ulvilaa koskevat kirjeet FMU I 724–278, Kalmarin pantti SDHK, 8866.

⁹⁸ Fritz 1972–73, del 2, 120, 126, Nordman 1938, 32–33, 109–110; Gillingstam 1952, 158–169, 173, 184.

ka tehtävänä oli valvoa kruunun ja Albrektin kuninkaaksi nostaneen ylimysryhmittymän intressejä asiassa.

Kokemäen linnan repimistä ja siirtoa koskevan vuoden 1367 valtuutuksen jälkeen Satakunta mainitaan voutikuntana ensimmäisen kerran Jakob Abrahamssonin ja kuningas Albrektin sopimuksessa 1387. Koska Satakunnan vouti (*ffogde i Satakunnom*) Mårten Abrahamsson antoi 8.1.1390 rajatuomion Sastamalassa pidetyillä Ala- ja Ylä-Sastamalan (myöh. Tyrvää ja Karkku) oikaisukäräjillä, Satakunta muodosti Jakob Abrahamssonin alaisuudessa 1387 ja 1390 yhden voutikunnan, jonka voutina oli 1390 Jakobin veli Mårten. Mårten saattoi olla Satakunnan vouti vielä 1392, jolloin hän osti osuuden Varsinais-Suomen puolella Yläneellä sijainneeseen Polviniemeen.⁹⁹ Epäselvää kuitenkin on, oliko Mårten Abrahamssonin voutikuntana 1390 mainittu Satakunta sama kuin Satakunnassa 1395 sijainnut Aborchin linnan voutikunta ja onko vuoden 1395 sopimuksen sanamuoto ymmärrettävä niin, että luettelossa viimeisenä mainittu Vreghdenborch sijaitsi sekin Satakunnassa, vai oliko kyseessä jossakin Jakob Abrahamssonin hallinnassa olleella alueella sijainnut varustus, jonka ylläpitoalue ei ollut vakiintunut tai sitä ei ollut varsinaisesti määritelty.

Koska kruunun ja lääninhaltijoiden alaisten voutien asema määriteltiin lähteissä vielä 1300-luvun lopulla tavallisesti heidän hallinnassaan olleen voutikunnan mukaan ja linnojen nimien sisältyminen voutien tituluuriin oli harvinaista, Mårten Abrahamssonista 1390-luvulla käytettyjä titteleitä tai vuoden Aborchin ja Vreghdenborchin ”näkyttömyyttä” tunnetussa lähdemateriaalissa ei voi käyttää perusteluna linnojen rakentamisajankohdalle tai niiden asemalle Satakunnan 1300-luvun lopun hallinnossa. Vaikka ensimmäiset tunnetut Bo Jonssonin aloitteesta 1370- ja 1380-luvuilla perustetuissa Raaseporin, Korsholman ja Kastelholman linnoissa päivätyt dokumentit ovat vuosilta 1378 (*Rasaborgis*), 1393 (*Korsholm*) ja 1412 (*Kastelholm*), linnoissa dateeratut kirjeet ovat vielä 1300-luvun viimeisellä neljänneksellä suhteellisen harvinaisia, eikä varmasti identifioitavia dokumentteja, jotka olisi päivätty Junkarsborgissa, Kokemäen linnassa, Aborchissa, Vreghdenborchissa tai muissa Suomesta tunnetuissa 1200-luvun lopun ja 1500-luvun väliselle jaksolle ajoitetuissa varustuksissa kuten Sipoon Sibbesborgissa, Helsingin Vartiokylässä, Porvoon Linnamäellä, Liedon Vanhassalinnassa ja Maskun Stenbergassa, tunneta toistaiseksi lainkaan.¹⁰⁰ Kuten Johan Dumen Wartholmasta (*Wardholm*) Tallinnan raadille joskus vuosien 1396–98 välillä lähettämä kirje osoittaa, sellaisia on saattanut olla olemassa, mutta kirjeiden säilyminen on riippunut sekä vastaanottajan intressistä informaation tallettamiseen että heidän arkistojensa myöhemmistä vaiheista.

⁹⁹ Vuoden 1390 tuomio (FMU I 996) on säilynyt laamanni Henrik Klaussonin (Djäkn) Kokemäen kuninkaan kartanossa 1451 vahvistamana vidimaationa (FMU III 2895) jonka teksti sisältyy Ala-Satakunnan kihlakunnantoumarin Philippus Thomassonin 1483 antamaan vidimaatioon (FMU VI 3954). Vuoden 1483 vidimaation tekstin mukaan alkuperäinen kirje oli annettu vuonna mcccxi (1311), jonka Hausen tulkitsti vuodeksi mcccexj (1391). Oikea vuosi lienee kuitenkin mcccxc eli 1390. Yläneen Polviniemen (REA 274) kaksi räällsilampuutitilaa peri Mårtenin poika Etelä-Suomen laamanni Mårten Mårtensson, joka myi ne piispa Magnus Tavastille, REA 445, 483. Mårten Abrahamssonin perillisten hallussa oli 1400-luvulla tiloja Varsinais-Suomen ja Satakunnan välisen tien varressa Yläneellä ja Säkylässä, Suvanto 1973, 320–321.

¹⁰⁰ FMU 873 (SDHK, 11299 ja 11301), FMU I 1017 ja FMU II 1313, jonka ajoituksesta Salminen 1994, 634.

Huomionarvoista on myös, että vaikka Dume mainitsee kirjeessään Wartholman lähetyvillä sijainneen satamapaikan, linnan sitova identifioiminen Itä-Uudeltamaalla 1380-luvun lopulla toiminnassa olleeksi Pernajan Husholmeniksi tai joskus vuosien 1280–1330 tai 1340–1440 välillä lyhyen toimintajakson kokeneeksi Helsingin Vartiokylän linnaksi on pelkän kirjeen perusteella mahdotonta.¹⁰¹

Vaikka Märten Abrahamssonia ei lähteissä nimitetäkään Aborchin vaan Satakunnan voutiksi, on perusteltua olettaa, että hänen voutikuntansa oli sama kuin 1395 Satakunnassa sijainnut Aborchin voutikunta ja Vreghdenborch oli jossakin Jakob Abrahamssonin hallitsemalla alueella 1395 sijainnut varustus. Näistä tunnetaan ainakin Maskun Stenberga, jonka tornimaisen päärakennuksen käyttö on jakanut vähintään kahteen jaksoon ja jonka (*Steynberch*) Jakobin veli Märten ja eräs Olof Mattisson luovuttivat kolmen muun tilan kanssa Jakobin puolesta *Wybrudde Kortvmme* -nimiselle miehelle huhtikuussa 1398. Koska Vybrud sitoutui palauttamaan tilat Jakobille tai hänen perillisilleen pyydettyä, tilat olivat Jakobin henkilökohtaista omaisuutta, ja Stenbergasta esiin kaivetun 12 x 12 m muuratun rakennuksen pohja saattaa liittyä Jakobin 1387 kuningas Albrektilta saamaan lupaan rakentaa tornilinnuja (*barfridh*). Vuoden 1395 sopimuksessa mainitun Vreghdenborchin tavoin myöskään Stenbergalla ei näytä olleen minkäänlaista voutikuntaa, vaan se oli yksityinen varustus tai tila, joka oli osa muutamasta tilasta koostunutta *curia*-muotoista tiluskokonaisuutta. Kun Ruotsin valtaneuvosto syyskuussa 1438 päätti perustaa Suomeen birgittalaisluostarin, sen maanomaisuuden pohjaksi annettiin Stenberga, jonka kuningatar Margareta oli aikoinaan takavarikoinut kruunulle Jakob Abrahamssonilta ja johon kuului tiloja useammasta pitäjästä. Luostarin rakentaminen Stenbergaan ei kuitenkaan koskaan toteutunut, vaan sen lopulliseksi paikaksi vakiintui 1443 Raision Ailonen. Mahdollista on, että Stenberga oli vanhempi kruunun omistus, jonka Jakob Abrahamsson oli 1380-luvun lopulla tai 1390-luvun alussa ottanut yksityiseen hallintaan.¹⁰²

Vreghdenborch on tutkimuksessa tavallisesti yhdistetty Eura- ja Lapijokien suiden edustalla sijainneeseen Liiinmaan linnkaan, jossa viimeaikaisten arkeologisten tutkimusten perusteella on ollut toimintaa useampaan otteeseen. Liiinmaan linnakummun alapuolella olevan kivivallin alta kesällä 2004 kaivetusta hirsiperustuksesta on saatu puulustoajoitus, jonka mukaan ainakin yksi hirsistä on kaadettu 1370–90-luvuilla, kun taas linnakummun päällä olleesta kuopasta saatu radiohiiliajoitus viittaa siihen, että paikalla on ollut toimintaa jo 1200-luvun lopulla. Liiinmaan kaivauk-

¹⁰¹ Salminen 1998, bilaga 2; Vartiokylästä Heikkinen 2003, 34–42.

¹⁰² FMU I 1074, FMU III 2265 ja 2355. Stenbergassa kaivoi 1908 Juhani Rinne. Suhonen 2002b, 16–18 on ajoittanut linnan toisen käyttökauden ruodetiilien perusteella väljästi 1400-luvulle ja tarkentanut sitten ajoitukseksi 1430- ja 1440-lukujen taitteen, jolloin paikalle suunniteltiin Birgittalaisluostaria. Stenberga esiintyi Naantalın luostarin paikan kaavailuissa vain lyhyen aikaa ja on epäselvää ryhdyttiinkö rakennustöihin lainkaan. Koska kahdesta Stenbergan tiilestä tehdyn termoluminesenssijoiituksen tulos 1640 ± 50 AD viittaa huomattavasti myöhäisempään käyttöjakssoon Hiekkanen 2002, 37–38 on esittänyt, että myös Rinteen 1908 kaivama ja Suhosen 1300-luvun lopulle ajoittama muurattu tornirakenne saattaa olla peräisin myöhäisemmältä ajalta. Stenbergan alaisista tiluksista Savanto 1976, 59–66 ja Lätinen 1978, 105–106.

sisä on löydetty myös Visbyssä 1300-luvun lopussa tai 1400-luvun alussa löydyn rahan katkelma.¹⁰³

Vaikka vasta Kauko Pirinen kehittäi Vreghdenborchille etymologian, jossa hän yhdisti linnan nimen vuoden 1367 repimiskäskyssä mainittuun Dietrich Viereggeen, takautuu käsitys Liinmaan ja Vreghdenborchin yhteydestä huomattavasti varhaisempiin tutkijasukupolviin. Eurajoelta kotoisin olleen Jalmari Jaakkolan mukaan linna tunnettiin 1911 paikkakunnan perimätiedossa ”meriryöväreiden” eli ”merikaappareiden” tyyssijana. Siihen liittyy myös kansaruno tai sellaisen katkelma, jonka Kemin kirkkoherra ja lääninrovasti Erik Frosterus kirjoitti muistiin 1736 ja jonka hän ilmoitti liittyvän Rauman lähellä sijainneeseen linnaan. Sen mukaan:

*Eij silloin hyvin eletty,
Cuin oli Linna Lijnamaisa,
Cuisti Kumolan kedolla.
Silloin leipä lehmän maxoi,
Murun mullinen vasicka,
Carpion härkä Calosarvi.*

Runon julkaisi ensimmäisen kerran J. R. Aspelin 1869, jolloin hän epäili sillä tarkoitettua Kuusiston linnaa. Aspelin oli tietoinen myös Lounais-Suomessa vuonna 1395 olleesta Vreghdenborchin linnasta, mutta totesi, ettei sen tarkempaa sijaintia tunnettu.¹⁰⁴ Vreghdenborchin ja Liinmaan linnakummun yhdisti toisiinsa ensimmäisen kerran nimimerkki J.D. Sanomia Turusta -lehdessä 23.8.1872. J.D. oli kotoisin linnan lähetyviltä ja lehdessä painettu tieto noteerattiin myös Historiallisen Osakunnan (Suomen Historiallinen Seura) kokouksessa 24.9.1872, jolloin sen esitellyt Yrjö Koskinen totesi, että Aspelinin ehdottamaa Kuusistoa oli kirjeen perusteella pidettävä erehdyksenä ja että runossa mainitussa linnassa oli kyse Liinmaan linnakummusta. Koskinen ei kuitenkaan pitänyt tarpeellisena sotkea Vreghdenborchia asiaan, vaan katsoi, että Liinmaa oli jokin samanaikainen Eurajoella sijainnut linna. Varsinaisesti Liinmaan ja Vreghdenborchin yhdistikin toisiinsa vasta Jalmari Jaakkola, joka artikkelissaan 1911 piti asiaa luultavana ja myöhemmässä tuotannossaan varmana.¹⁰⁵

Jalmari Jaakkola ja Seppo Suvanto ovat perustelleet Liinmaan linnassa 1300-luvun lopulla sijainnutta hallintokeskusta Eurajoen-Lapin ja Rauman seudulla unioniajan alussa tapahtuneilla hallinnollisilla järjestelyillä, joissa aiemmin Satakuntaan kuulunut Lappi siirrettiin Turun linnan voutikuntaan, johon se kuului 1457. Lappi kuului Satakuntaan vielä siinä maakirjassa, johon Erik Pommerilaisen verokirja 1413 perustui. Molempien mielestä järjestelyn syynä oli Vreghdenborchin/Liin-

¹⁰³ Luoto – Pihlman 1980, 39–46, Luoto 1987, 71, Lehtonen – Uotila 2005, 36–38.

¹⁰⁴ Aspelin 1869, 36; Eurajoelta kotoisin ollut Jalmari Jaakkola julkaisi samasta runosta 1911 parikin tn. nuoruudessaan kuulemaansa toisintoa, Jaakkola 1911, 36–37; BSH I 86.

¹⁰⁵ Sanomia Turusta 23.8.1872. HArk IV, 24.9.1872 § 5, 154–155, Jaakkola 1911, s. 35, Jaakkola 1950, 105–106. Suvanto 1973, 334–335.

maan linnan voutikunnan purkaminen. Koska kyseessä saattavat kuitenkin olla myös Varsinais-Suomen ja Satakunnan kihlakuntien perustamisen yhteydessä 1407–1409 tai 1412 tehdyt laskennalliset järjestelyt, joihin myös alueen kaupan keskittäminen vuoden 1413 verokirjan otteessa mainitun Unajan kauppapaikan sijasta Raumalle sittemmin vaikutti, ei Lapin hallintopitäjän vaiheita voi pitää pitävänä todisteena Liinmaalla 1300-luvun lopulla sijainneen linnan yhteydessä olleesta voutikunnasta tai siitä, että Vreghdenborchin yhteyteen olisi kuulunut voutikunta, jollaista vuoden 1395 sopimuksessa ei edes mainita.¹⁰⁶

Nykyisessä tutkimustilanteessa on selvää, että Liinmaa-Vreghdenborch-Vieregge yhteys perustuu Jaakkolan ja Pirisen käsitysten perusteella syntyneeseen konstruktioon. Vaikka varsinaista estettä Liinmaan identifioimiselle Vreghdenborchiksi ei ole, Vreghdenborchin nimi ei ole yhdistettävissä vuoden 1367 repimiskäskyssä mainitun Dietrich Viereggen nimeen ja sekä sen rakentamisajankohta että sijainti on tuntematon. Koska Dietrich Viereggen toiminta Satakunnassa mitä ilmeisimmin ajoittui vain vuosiin 1365–1367 ja päättyi Kokemäen linnan repimiseen tai siirtoon, jonka jälkeen Turun linnan alainen alue siirtyi Albrektin voutina toimineelle Ernst van Dotzemille, ei ole mitään syytä olettaa, että minkään Satakuntaan vuoden 1367 jälkeen rakennetun linnan tai varustuksen nimi olisi johtunut Holsteinin kreivin Henrikin voutina toimineesta Viereggestä. Sen sijaan Jakob Abrahamssonin Knut Bossonille luovuttama Vreghdenborchin linna saattaa olla ollut jokin Jakob Abrahamssonin vuoden 1387 jälkeen käyttöön ottama varustus, joka on saattanut perustua johonkin jo aiemmin käytössä olleeseen linnoitettuun paikkaan ja jota myös vitaliaanit 1390-luvulla käyttivät. Sopivin ehdokas tällaiseksi paikaksi on toistaiseksi Liinmaan linnakumpu. Linnan nimi Vreghdenborch on todennäköisesti johdos joko suoritusta tai aitausta merkinneestä sanasta *Frechte* tai rauhaa merkinneestä sanasta *vreden*, jotka molemmat soveltuvat hyvin siihen, mitä keskiaikaisten linnojen luonteesta tai vitaliaanien ryhmätunteesta tiedetään.¹⁰⁷

Entäpä sitten Aborch? Koska linnan nimi viittaa selvästi jokeen tai virtaavaan veteen ja koska linnan yhteydessä oli 1395 oma voutikunta, se on voinut sijaita Kokemäellä, mutta yhtä hyvin Kokemäenjoen suualueella jollakin sellaisella paikalla, jonka sijainti muistutti muita 1300-luvun lopulla käytössä olleita varustuksia kuten Liinmaan linnaa, Korsholmaa tai Pernajan Husholmenia, jota on pidetty Uudellamaalla sijainneena Wartholman linnana. Kyseessä olisi voinut olla entinen joen suun edustalla olleisiin Kokemäen tai siitä erotetun Ulvilan pitäjän yhteismaihin kuulunut saari, joka 1367 otettiin kruunun haltuun ja jonne voutikunnan keskuksiksi perustettu uusi Aborch-niminen linna rakennettiin. Tällaisia jakamattomana yhteismaana olleita saaria oli Satakunnan edustalla vielä 1548, jolloin Kokemäenkartanon vouti pyysi Kuningas Kustaa Vaasalta lupaa ottaa talonpoikien jakamattomana yhteismaana ollut Olkiluoto kruunun hevossaaksi. Aikakauden muiden linnoiksi identifioitujen muinaisjäännösten sijainti huomioon ottaen onkin tutkimuksessa yhä otettava huomioon mahdollisuus, että vuoden 1395 Aborch sijaitsi Ulvilasta merelle

¹⁰⁶ Jaakkola 1950, 105–106, Suvanto 1973, 334–335; Bjurling 1962, 123 (f. 79r).

¹⁰⁷ Salminen 1996, 189–199.

johtavan väylän varrella ja oli se Porin saarella ollut vanhempi varustus, josta vuonna 1558 perustettu kaupunki sai nimensä.

Porin kaupungin nimi mainitaan ensimmäisen kerran Juhana herttuan 8.3.1558 antamassa perustamisasiakirjassa, jonka mukaan Satakunnan rannikolle perustettavalle kauppakaupungille ei ollut löytynyt sopivaa paikkaa Ulvilasta, minkä vuoksi herttua oli ”*afsedt en annan Plan wedh Biorneborgh*”, jonne kauppakaupunki olisi helppo rakentaa. Paikan nimi oli siis kaupunkia vanhempi, mikä käy ilmi myös raatimies Petrus Millin Ulvilan käräjillä kesäkuussa 1679 antamasta todistuksesta, jonka mukaan kaupunki oli saanut nimensä sen luona olleesta Porin kuninkaankartanosta.¹⁰⁸ Mitä Mill kuninkaankartanolla tarkoitti, on epäselvää, sillä 1500-luvun jälkimmäisellä puoliskolla alueen hallintokeskuksena toiminut Porin kuninkaankartano perustettiin vasta 1558 Porin paikalla olleen saaren itäreunalle, jonne sen rakennukset valmistuivat tilien mukaan 1558–1559. Juhana suunnitteli kartanon ja kaupungin välissä sijainneelle alueelle palatsilinnaa, jota varten paikalle kuljetettiin 1559–1560 suuret määrät kiviä eri puolilta Satakuntaa, mutta rakennus ei koskaan valmistunut. Palatsilinnan paikka on merkitty vielä kaupungin vuoden 1696 karttaan nimellä ”*Slotsbacken*”. Vaikka Porin kaupungin nimen alkuosan johdoksen ”Björne” etymologiaa ei ole tyydyttävästi kyetty selittämään, Juhana-herttuan kaavailemaa palatsilinnaa (slott) ei saa sekoittaa kaupungille ja kartanolle nimensä antaneeseen varustukseen (borg), jonka paikka on 1300-luvulla ollut sellainen, että siitä on voitu valvoa sekä joen suualueen läpi kulkenutta liikennettä Ulvilaan että Satakunnan rannikon suuntaista kaukoreittiä.¹⁰⁹

Eräs vanhemmassa tutkimuskirjallisuudessa toisinaan esiintyvä oletus on, että vaikka vuoden 1367 määräys koski Linnaluodolla ollutta varustusta, sitä ei olisi koskaan varsinaisesti purettu, vaan paikka olisi muutettu Bo Jonssonin aikana kartanoksi ja kyseessä olisi 1395 Satakunnassa olleen voutikunnan keskuksena mainittu Aborch. Kuten edellä vuoden 1367 linnan paikkaa koskevan analyysin yhteydessä on esitetty, repimiskäskyn tallettaminen tuomiokirkon arkistoon voidaan selittää vain, mikäli kruunu todella luopui linnan tontista käskyn seurauksena ja luoto siirrettiin Turun piispan omistaman piispan Forsbyn kartanon alaisuuteen. Sekä piispan 1372 uusima Penttilän lampuotisopimus että Bo Jonssonin yli kahden kuukauden oleskelu Kokemäellä 1374 viittaavat pitäjässä noihin aikoihin tehtyihin järjestelyihin, joihin on voinut kuulua piispan *curian* muuttaminen lampuotitilaksi, Linnaluodon lopullinen kuolettaminen piispalle, kruunun omistuksessa olleiden maiden kokoaminen kartanoksi ja Harolan Linnanluodon siirtäminen Kokemäen kirkolle. Huomionarvoista on myös, että Turun piispat perustivat Kokemäelle lampuotitiloja aktiivisesti paitsi Turun linnan piirityksen aikaan toukokuussa 1365 myös vuosi sen jälkeen, kun paikkakunnalla ollut linna oli 1367 määrätty revittäväksi. Erityisen huolen aiheena oli Forsbyn vieressä sijainneen Penttilän lampuotisopimus, joka vahvistettiin kolmeen kertaan 1365, 1368 ja 1372. Vuonna 1372, jolloin lampuotitilasta pidätettiin siihen aikaisemmin kuulunut lehto eli hiisi,

¹⁰⁸ Nygren, Privilegier, 363–365; Fortelius 1732, 16–17.

¹⁰⁹ Ruuth 1900, 38–43; Nimen etymologiasta ja vaihtoehtoisista selityksistä Waldenström 2007, 36–37; Porin Kuninkaankartanon rakennustöistä myös Seppälä 2002, 130–132.

asialle oli erikseen tuomiokapitulin suostumus.¹¹⁰ Vaikka vuonna 1367 revittäväksi määrätyn linnan on täytynyt olla sama kuin Forsbyn Linnaluodolla sijainnut varustus ja Kokemäenkartanon ydin on nähtävästi muodostettu pian linnasta luopumisen jälkeen, Kokemäenkartanon Isoluodon tai alueella viimeistään 1590-luvulla sijainneen vankitornin identifiointi Aborchiksi ei ole toistaiseksi mahdollista. Näitä muinaisjäännöksiä koskeva tarkempi analyysi voidaan tehdä vasta alueella toteutettujen arkeologisten kaivausten jälkeen, jos silloinkaan. Myös tutkimuksessa useita vuosikymmeniä vallalla olleesta Dietrich Viereggen ja Vreghdenborchin nimien yhdistämisestä on syytä luopua, eikä vuoden 1367 repimiskäskyä voida käyttää Vreghdenborchin tai siksi oletetun Liinmaan linnakummun varustamisen ajoitusperusteena.

¹¹⁰ Suvanto 1973, 334; Engström 1935, 189–191.

Ekskurssi: Mitä Mustaankirjaan kopioitu vuoden 1367 repimiskäskey ja Kokemäkeä koskevat kirjeet kertovat Turun tuomiokirkon ja Kuusiston piispanlinnan keskiaikaisista arkistoista?

Albrekt Mecklenburgilaisen Kokemäellä sijainneesta linnasta 1367 antaman repimiskäskyn teksti on sijoitettu Mustassakirjassa muita kirkon Kokemäellä omistamia maatiloja ja Kokemäenjoen kalastusta käsittelevien asiakirjojen osioon, joka on osa laajempaa kirkon Pohja- ja Etelä-Suomessa sijainnutta maaomaisuutta ja tuloja koskevaa kokonaisuutta. Jakso sisältää sekä piispanpöydälle että tuomiokirkolle kuuluneita oikeuksia ja tiloja, jotka on kopiokirjan alkuun sijoitetussa alkuperäisessä sisällysluettelossa erotettu toisistaan kirjaimilla E (*episcopi*, piispan) ja H (*Henrici*, Henrikin, ts. Tuomiokirkon). Siihen eivät sisälly alttariprebendojen omaisuus tai tulot, joita koskevat asiakirjat on kopioitu Mustaankirjaan omaksi kokonaisuudekseen piispan ja tuomiokirkon omaisuutta koskevien tietojen jälkeen.¹¹¹

Vuoden 1367 asiakirjan ja sitä ympäröivien jaksoiden osalta Mustankirjan rakenne ilmenee alla olevasta taulukosta, jossa repimiskäskyn sisältävä jakso on erotettu lihavoimalla ja jaksoiden välillä olevat tyhjät sivut sekä jaksoiden perään varsinaisen kopioinnin jälkeen interpoloidut osuudet sistentämällä. Vanha foliointi ilmoittaa Mustankirjan alkuperäisen folioinnin mukaiset sivunumerot, CMF mustavalkoisen faksimile-edition sivut.

Kuten taulukosta ilmenee, tuomiokirkon ja piispan omaisuutta koskevia asiakirjoja säilytettiin tuomiokirkon lisäksi myös Kuusiston linnassa, jossa olleiden dokumenttien tekstit kopioitiin kopiokirjaan omana ryhmänään muiden asiakirjojen jälkeen. Kuusiston linnan arkisto oli piispan arkisto, jossa säilytetyistä piispan maaomaisuutta, oikeuksia ja diplomaattista kirjeenvaihtoa koskeneista asiakirjoista laadittiin keskiajalla omia, piispanviran käyttöön tarkoitettuja kopiokirjoja, joista tunnetaan aikakin kaksi. Näistä nk. Skokloster Codex Aboensis sisältää kopioita Turun hiippakunnan privilegioista sekä piispan omaisuutta ja tuloja koskevista asiakirjoista, joista osa on samoja kuin Mustassakirjassa ja joka koottiin samoihin aikoihin Mustankirjan kanssa ennen vuotta 1486. Toinen kopiokirja koskee piispa Maunu Särkilahden kauden (1490–1499) diplomaattista kirjeenvaihtoa ja keskittyy erityisesti vuoteen 1493.¹¹²

Kun Mustankirjana tunnettua kopiokirjaa ryhdyttiin 1470-luvulla muodostamaan, asiakirjoja ja tekstejä säilytettiin tuomiokirkon arkistossa kirkon toimintaan, oikeuksiin ja omaisuuteen liittyvinä nippuina. Samaa asiaa koskevat asiakirjat, todistukset ja kirjeet oli nähtävästi sijoitettu arkistoa varten varattuihin arkkuihin tai

¹¹¹ Pirinen 1996, 31. Maantieteellinen jako Etelä- ja Pohja Suomeen perustuu Aurajokeen ja se tunnetaan ensimmäisen kerran vuonna 1435 muodostettujen laamannikuntien nimistä. Mustankirjan kopiointiprosessista Jaakkola 1931, 143–210.

¹¹² Pirinen 1996, 33–34. Skokloster Codex Aboensin luonteesta ja kopioinnista sekä sen suhteesta Codex Särkilahteen Jaakkola 1931, 231–288.

Sisältö	Vanha foliointi	CMF I
Turun tuomiokirkkoa ja hiippakuntaa koskevia anekirjeitä	f. septuagesimum b – lxxvj b	s. 171–183
Turun katedraalikoulun Rehtoreiden toimintaa koskeva statuutti vuodelta 1482, REA 680	f. lxxvij a	s. 184
Kuningas Magnus Erikssonin Padisten sisterssiläisluostarille 1351 tekemää lahjoitusta sekä sen takaisin hankkimista koskevia asiakirjoja. Lopussa myöhempi keskiaikainen merkintä eräiden peltojen ja niittyjen koosta, REA 726	f. lxxvij b – xcviij a	s. 185–224
Halisten myllyä koskeva asiakirja, REA 611	f. xcviij a – xcviij a	s. 225–226
Neljä tyhjää sivua (2 lehteä)	f. xcviij b – centesimum a	s. 227–230
”Super coloniis in norfindia”, tuomiokirkon ja piispan Pohja-Suomessa olevaa maaomaisuutta ja oikeuksia koskevia asiakirjoja	f. centesimum b – cxxviij a	s. 231–276
Kymmenen tyhjää sivua (5 folioa)	f. cxxviij a – cxxx a	s. 277–286
”In Sudherfindia”. Tuomiokirkon ja piispan Etelä-Suomessa olevaa maaomaisuutta ja oikeuksia koskevia asiakirjoja	f. cxxx b – cliij b	s. 287–333
Viisi tyhjää sivua (2 ½ folioa)	f. cliv a – clvij a	s. 334–338
Etelä-Suomessa oleva omaisuus jatkuu	f. clvij b – clxxiiii a	s. 339–372
Tyhjä lehti, jonka kääntöpuolella teksti ”Item de quacumque tribulationes”, ”Eräistä koettelemuksista (tai kiistelyistä asioista)”	f. clxxiiii b – clxxv a	s. 374–375
”Originalia istarum Copiarum sunt in Kwsto”, tuomiokirkon ja piispan omaisuutta koskevia asiakirjoja, joiden originaaleja säilytetään Kuusiston linnassa	f. clxxv b – clxxxv b	s. 375–395
13 tyhjää sivua (6 ½ folioa)	-	s. 396–408
Tuomiokirkon prebendojen maaomaisuutta ja tuloja koskevat asiakirjat, prebendoittain jaettuna	Nyare f. 168-	s. 409–

kaappeihin, joista arkiston sisältö kopioitiin kopiokirjaan nipuittain niin, että asiarhmiem väliin jätettiin mielellään tyhjiä sivuja tulevia täydennyksiä ja lisäyksiä varten. Kopiokirjaan ei kuitenkaan välttämättä kopioitu kaikkia samaan asiakokonaaisuuteen liittyviä asiakirjoja, vaan ainoastaan ne, joita pidettiin todistusvoiman kannalta olennaisimpina. Niinpä esimerkiksi Perniön Yliskylän ja Sormijärven tiloista 1463 annetun todistuksen alle on Mustaankirjaan lisätty maininta ”*require alias litteras jn libraria super sententia data jn causa predij istius*”, ”katso muita kirjastossa olevia näiden tilojen vuoksi annettujen tuomioiden asiakirjoja”.¹¹³ Kopiokirja ei siis ole täydellinen yhteenveto kaikista tuomiokirkon arkistossa 1470-luvun lopulla olleista asiakirjoista, vaan varmuuskopio, joka sisältää kunkin oikeuden tai omaisuuden osalta vain tärkeimmät, kirkon omistusoikeuden luonteen tai asian oikeudenkäyntihistorian vahvistaneet tekstit.

Mustaankirjaan ja Skokloster Codex Aboensikseen kopioituja tekstejä ja niiden keskinäistä järjestystä vertaamalla voidaan tutkia sitä, millaiseen aineistoon kopiokirjat perustuvat ja miten hiippakunnan omaisuutta koskevan informaation säilyttämisestä 1470-luvulla huolehdittiin.

Tuomiokirkon arkistossa olleet, Kokemäellä ollutta kirkon omaisuutta koskevat asiakirjat on kopioitu Mustaankirjaan niin, että ensimmäisenä ovat laamanni Björnin ja kuningas Maunu Eerikinpojan Lammaisten kalastuksesta piispan hyväksi vuosina 1347 ja 1348 antamat tuomiot (REA 126, 120, 128), sitten Andreas Varin 1355 Forsbystä piispalle tekemä lahjoitus (REA 159), piispan ja Villiön isäntien Laikosta tekemä sopimus (REA 177), kuningas Albrektin määräys Satakunnassa sijaitsevan linnan siirtämisestä (REA 202) sekä Turun maanoikeuden 1437 antama vahvistus laamanni Klaus Flemingin 1412 antamasta tuomiosta, joka koski kalastusta Lammaistenkoskesta alavirtaan sijaitsevalla Kokemäenjoella (REA 465 ja 333). Kaikissa kirjeissä on kyse piispan omaisuudesta, mikä selviää myös niiden viereen Mustankirjan sisällysluetteloon merkitystä E-kirjaimesta. Lammaisia koskevien tuomioiden osalta huomionarvoista on, että Mustassakirjassa ensimmäiseksi sijoitettu laamanni Björnin tuomio 14.10.1347 perustui kuninkaan määräämään Kokemäenjoella tehtyyn katselmukseen ja oli tuomioista se, joka todellisuudessa määritteli omistuksen koskessa, kun taas kuningas Maunu Eerikinpojan 4.9.1347 antama ratkaisu ja 10.2.1348 piispan tokeen uudelleen rakentamista koskeva määräys olivat luonteeltaan sekundäärisiä. Järjestys saattaa hyvin kuvata asiakirjojen järjestystä alkuperäisessä tuomiokirkon arkistossa olleessa asiakirjanipussa.¹¹⁴ Samat Lammaisia koskevat tuomiot 120, 126 ja 128 sisältyvät myös niistä 1453 tehtyyn vidimaatioon REA 561, jota säilytettiin Kuusiston linnassa ja jonka teksti on Mustassakirjassa kopioitu kokonaisuudessaan siellä säilytettyjä originaaleja käsittävään jaksoon. Koko jakson aloittaa vuonna 1453 annettu laamannintuomio Lammaisten kalastuksesta (REA 562) ja siihen kuuluvat muita paikkakuntia tai oikeuksia koskevien asiakirjojen seassa vuoden 1447 tuomio Villiön, Vuolteen ja Haistilan sekä

¹¹³ REA 596, CMF I, 342 (f. Clix a); Jaakkola 1931, 194–198.

¹¹⁴ CMF I, 262–265 (f. cxvij a – cxvij b), CMF I 20.

Forsbyn niittyrajasta (REA 534), vuoden 1458 laamannintuomio Köyliön Polsun ja Kokemäen Harjavallan neljänneksen rajasta (REA 584), vuoden 1445 tuomio Laikon ja Forsbyn rajoista (REA 525), edellä mainitut Lammaisia koskevat tuomiot (REA 561) sekä Turun piispa Johannes II vuoden 1368 kehoitus Satakunnan maakunnan asukkaille kymmenysten oikeasta suorittamisesta (REA 209), joiden kaikkien originaaleja siis säilytettiin Kuusiston linnassa.¹¹⁵

Samat Kokemäkeä koskevat tekstit on kopioitu myös Skokloster Codex Aboensiksena tunnettuun piispan kopiokirjaan, jossa vuoden 1367 linnaa koskevaa kirjetä ei kuitenkaan ole. Kirjeet muodostavat piispan kopiokirjassa yhtenäisen jakson, mutta Lammaisia koskevien asiakirjojen teksteistä on otettu mukaan useampia kopioita ja tekstien ryhmittely viittaa siihen, että kokonaisuus on muodostettu pelkästään Kuusiston piispanlinnassa säilytettyjen asiakirjojen ja tekstien perusteella. Kopiokirja jakautuu Mustankirjan tavoin sisältönsä perusteella ryhmiteltyihin asiakokonaisuuksiin, joista Kokemäkeä koskevia kirjeitä edeltää Maunu Eerikinpojan Padisten luostarille 1351 tekemiä Uudellamaalla sijainneita lahjoituksia ja niiden takaisin hankkimista koskeva jakso. Kokemäkeä koskevat kirjeet kuuluvat laajempaan piispan omaisuutta ja oikeuksia koskevaan osuuteen, jossa olevat tekstit on ryhmitelty Mustankirjan tavoin alueittain, mutta niin, että ensimmäisenä on Pohja-Suomea ja Satakuntaa koskevia asiakirjoja.¹¹⁶

Lammaistenkoskea ja Forsbytä koskevat kirjeet on kopioitu piispan kopiokirjaan niin, että ensimmäiseksi on sijoitettu aikajärjestyksessä vanhimmasta nuorimpaan vuosien 1347 ja 1348 tuomiot Lammaisten kalastuksesta (REA 120, 128, 126), sitten 1453 kuninkaantuomiovaltainen tuomio samasta asiasta (REA 562) ja jälleen 1347–1348 tuomiot Lammaisten kalastuksesta (REA 120, 128, 126), jotka otsikojensa perusteella on kopioitu Kuusistossa säilytetystä vuoden 1453 vidimaatiosta (REA 561). Tämän jälkeen seuraa Turun raadin 7.9.1347 antama vidimaatio (REA 124), joka koskee Maunu Eerikinpojan 1347 Lammaisten kalastuksesta antamaa ratkaisua ja jota ei Mustassakirjassa ole lainkaan. Tekstien perusteella vaikuttaa siltä, että myös ensimmäiset kolme Lammaisia koskevaa tekstiä perustuvat Kuusiston linnassa säilytettyihin kopioihin niin, että Lammaisten osalta piispan arkistossa säi-

¹¹⁵ CMF I, 389–390 (f. clxxxij b – clxxxij a), 375–376 (f. Clxxv b – clxxvi a), 385–386 (f. clxxx b – clxxx a), 390–393 (f. clxxxiii a – clxxxiii b).

¹¹⁶ Skokloster Codex Aboensiksen vanhin foliointi on tehty arabialaisin numeroin ja ajoittunee 1500-luvun ensimmäiselle tai viimeistään toiselle neljännekselle. Numeroinnissa olevien aukkojen perusteella on mahdollista, että osa koodeksin sivuista on sitemmin kadonnut, mutta asian voi varmistaa vain kopiokirjasta, jota tätä artikkelia tehdessä ei ole ollut käytettävissä. Kokemäellä olleita omistuksia koskevia kirjeitä edeltää jakso Padisten luostarin oikeuksia koskevia kopioita CMF II, 115–138 (f. 85r–96v). Sen jälkeen folioinnissa on 13 lehden aukko, jota seuraa alhaalta puoliksi leikattu lehti 139–140 (f. 110f–v), johon on tehty lyhyitä merkintöjä piispan tuloista Pohjanmaalta REA 706–707 sekä niiden välissä kopio Kannuslaista tilaa koskevasta lampuotikirjeestä REA 690. Tämän jälkeen folioinnissa on jälleen kuuden lehden aukko, jota seuraavat Kokemäkeä koskevat kirjeet sekä otteet Köyliön piispankartanon tilikirjasta 141–156 (f. 115r–126v). Tätä seuraa käräjillä 21.1.1432 annettu vahvistus piispa Maunu II Tavastin ja *Hintu i Oripää* -nimisen miehen tilusvaihdosta 158–159 (f. 125r–v), joka Mustassakirjassa on sijoitettu Kuusiston linnassa säilytettyjen kirjeiden joukkoon CMF I, 376 (f. clxxvi a), sekä Maunu II Tavastin 13.12.1432 vaihdosta antama avoin kirje, jota ei ole Mustassakirjassa ja jota ei ole julkaistu editiona 158–159 (f. 125v–126r). Kokemäkeä koskevat kirjeet mukaan lukien piispan maaomaisuutta koskevat alueittain ryhmiin jaetut kopiot ulottuvat aina sivulle 214 (f. 164v) niin, että folioinnissa on joitakin aukkoja. Ks. myös Jalmari Jaakkolan esipuhe CMF II, XIII–XV sekä Jaakkola 1931, 167–180.

lytettiin Turun raadin 1347 antaman vidimaation lisäksi originaaleina vuoden 1453 kuninkaantuomiovaltaista tuomiota ja sen yhteydessä vuosien 1347–1348 kirjeistä tehtyä todistusvoimaista vidimaatiota, kun taas vuosien 1347–1348 tuomioiden originaalit olivat Turussa, jossa niiden seurana oli 1437 annettu vahvistus vuoden 1412 Lammaisia koskevasta laamannintuomiosta. Lammaisia koskevien kirjeiden jälkeen piispan kopiokirjassa ovat kopiot Andreas Varin Forsbyttä koskevasta lahjoituksesta 1355 (REA 159), piispan ja Villiön isäntien Laikkoa koskevasta sopimuksesta (REA 177), vuoden 1447 tuomio Forsbyn niittyjen rajasta (REA 534), vuoden 1445 tuomio Forsbyn ja Villiön rajasta (REA 525). Skokloster Codex Aboensiksessa näitä seuraavat vielä 1458 tuomio Köyliön ja Harjavallan rajasta (REA 584) sekä joukko otteita Köyliön piispankartanon tilikirjasta vuosilta 1422 ja 1456–1558 (REA 399), joita ei Mustassakirjassa ole ja joiden täytyy perustua Kuusiston linnan arkistossa säilytettyyn kartanon tilikirjaan tai sen kopioon.

Tekstien tarkempi ryhmittely paljastaa, että Kokemäen linnan siirtoa koskevan kirjeen lisäksi piispan kopiokirjasta puuttuu vuoden 1458 laamannintuomio Köyliön Polsun ja Kokemäen Harjavallan neljänneksen rajasta (REA 584), joka Mustassakirjassa on ja jota sen mukaan säilytettiin Kuusiston piispanlinnassa. Piispan kopiokirjassa ei myöskään ole Lammaisten alapuolisesta kalastuksesta 1437 annettua tuomiota ja siinä ollutta vuoden 1412 tuomion vidimaatiota, joiden originaalia säilytettiin Mustankirjan perusteella tuomiokirkon arkistossa Turussa. Sen sijaan molempiin kopiokirjoihin sisältyvät kopiot Andreas Varin 1355 Forsbystä piispalle tekemästä lahjoituksesta (REA 159) sekä piispan ja Villiön isäntien Laikosta tekemästä sopimuksesta (REA 177), joiden originaalit olivat nähtävästi tuomiokirkon arkistossa. Näiden asiakirjojen tekstissä piispan kopiokirjassa olevat vähäiset erot selittynevätkin sillä, että siihen kirjoitetut tekstit ovat kolmen ensimmäisen Lammaisten kalastusta koskeneen kirjeen tavoin peräisin Kuusiston piispanlinnassa säilytetyistä keskiaikaisista kopioista, kun taas Mustankirjan tekstit perustuvat tuomiokirkon arkiston originaaleihin.

Mustassakirjassa ja piispan kopiokirjassa olevien kopioiden ryhmittely vahvistaa käsitystä, että tuomiokirkon arkistossa olleita asiakirjoja ja tekstejä säilytettiin 1470-luvulla sekä piispan ja kirkon omaisuuteen ja oikeuksiin liittyvinä yleisinä tai alueellisesti jäseneltyinä että prebendoittain koottuina kokonaisuuksina. Näistä kirjeistä kopiokirjoihin valikoitiin kuitenkin vain ne, joita omistusoikeuden osoittamisen suhteen pidettiin keskeisimpinä. Kokemäkeen liittyvien kirjeiden perusteella ainakin osa piispan tärkeimpiä oikeuksia, kuten Lammaistenkosken kalastusta, koskevasta arkistosta oli jaettu tuomiokirkossa ja Kuusiston linnassa säilytettyihin kokonaisuuksiin niin, että jos toinen tuhoutuisi, keskeinen osa asiakirjojen sisältämästä informaatiosta säilyisi. Niinpä esimerkiksi piispalle tärkeästä Lammaistenkosken kalastuksesta 1347–1348 annettujen ratkaisujen originaaleja säilytettiin tuomiokirkossa, mutta kirjeistä 1453 annettua vidimaatiota ja samana vuonna kalastuksesta annettua laamannintuomiota Kuusistossa. Kuusiston linnassa säilytettiin ainakin osaa piispan arkistosta jo 1318, jolloin se tuhoutui Novgorodin hyökkäyksessä. Linnan kaivauksista on saatu talteen paavi Urbanus V (1362–1370) aikaisen bullan lyijysinetti, joka on kuulunut piispan arkistossa

säilytettyyn asiakirjaan. Huomattava osa linnassa säilytetyistä kirkon privilegioista ja kirjeistä tuhoutui tulipalossa piispa Konrad Bitzin (piispana 1460–1489) aikana 1480-luvulla.¹¹⁷

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Helsinki

Ulkomaisten arkistojen mikrofilmit

Mikrofilmi Viro 7: Staatsarchiv Königsberg, Ordensbriefarchiv:A, nr. 21567 (nyk. Das Geheime Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin).

Tuomiokirjat

Ala-Satakunnan sekä Ala-Satakunnan ja Vehmaan tuomiokunnan tuomiokirjat 1620–1870.
[VA mm tai KOa]

Kansalliskirjasto, Helsinki

[KKK] Käsikirjoituskokoelma

Åbo domkyrk. Gamla Copie Bok, A.I.2.

Maanmittauslaitoksen arkisto, Jyväskylä

Maakirjakartat

[TMKA] Turun maanmittauskonttorin arkisto

Museoviraston arkistot, Helsinki

Arkeologinen keskusarkisto

[Appelgren 1886] Appelgren, Hj. *Kertomus Muinaistieteellisestä tutkimusretkestä Länsi-suomessa ja Hämeessä suvella 1886*. Käsikirjoitus.

Topografinen arkisto

Museoviraston kirjasto

[Reinholm 8] H.A. Reinholmin kokoelma, Finlands fornborgar, 8 Kumo vattensystem.

Krigsarkivet, Stockholm

[SKRA, FHRK] Finska handritade kartor, Åbo- och Björneborgs län, Kumo socken

¹¹⁷ Kuusistossa tuhoutuneista asiakirjoista REA 64, 18.5.1331, jonka mukaan eräs herttua Valdemarin alkupe-
räinen kirje oli ”statim eodem anno in curia episcopi Kustu cum omnibus priuilegis et clenodiis quam plurimis
ecclesie aboensis episcopi dicta littera a rutenis est combusta.” Novgorodin 1. kronikan mukaan Novgorod teki
AM 6826 (AD 1318) sotaretken meren yli ja otti ”Ljuderevin, Sum’in ruhtinaan kaupungin sekä piispan (kaupun-
gin tai linnan)”, 1. NovgChron, s. 225. Ljuderevin nimi viittaa Turun linnan päällikkönä 1315–22 toimineeseen
holsteinilaiseen Lyder van Kyreniin, Fritz 1972–73, del 2, 116; Bullan lyijysinetti löytyi 1999 Kuusiston päälinnan
pohjoisen kehämuurin viereltä hiilensekaisesta kerroksesta, Kivistö 1999, 14-15; Juusten, 64.

Painetut lähteet, sanakirjat, tietokannat ja sanomalehdet

- [Bjurling 1962] Bjurling, Oscar, *Das Steuerbuch König Eriks XIII. Versuch einer Rekonstruktion*. Skrifter utgivna av Ekonomisk-historiska föreningen i Lund, Vol. IV. Lund.
- [BSH] *Bidrag till Skandinaviens historia*, ur utländska arkiver samlade och utgivna af Carl Gustaf Styffe, I. Stockholm 1859.
- [CMF I] *Registrum Ecclesiae Aboensis*. Codices Medii aevi Finlandiae photographice edit Societas Finlandiae Historica I. Tampere 1952.
- [CMF II] *Skokloster codex Aboensis facsimilie Codex Särkilahti*, Codices Medii aevi Finlandiae photographice edit Societas Finlandiae Historica II. Tampere 1952.
- [FMS] Hausen, Reinhold, *Finlands medeltidssigill*. Helsingfors 1900.
- [FMU] *Finlands Medeltidsurkunder I–VIII*. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinhold Hausen. Helsingfors 1910–1935.
- [FSLD] Fornsvensk lexikalisk databas. <http://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>.
- [HArk IV] *Historiallisen osakunnan Pöytäkirjat Huhtikuusta 1871 – Toukokuuhun 1874*, HArk IV. Helsinki 1874.
- [Juusten] Paulus Juusten, *Catalogus et ordinaria successio episcoporum finlandensium*. Simo Heininen (Ed.), SKHS Toimituksia 143. Helsinki 1988.
- [Lasch – Borchling] Lasch, Agathe – Borchling, Conrad, *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, 1. Karl Wachholtz Verlag Neumünster 1956.
- [LECUB] *Liv-, Esth und Curländisches Urkundenbuch nebst regesten*, IV. Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge. Dorpat 1859.
- [Lübben] *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* von August Lübben, Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther, Norden und Leipzig 1888 (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. Reprograf. Nachdruck 1990).
- [Neovius 1912] *Akter och undersökningar rörande Finlands historia intill år 1401*, utgifna af A.D. Neovius. HArk 23:1.
- [1. NovgChron] *Die erste novgoroder Chronik nach ihrer ältesten Redaktion (Synodalhandschrift) 1016–1333/1352*. Edition des altrussischen Textes und Faksimile der Handschrift im Nachdruck. Hrsg. und mit einer Einleitung versehen von Joachim Dietze. München 1971.
- [Nygren, Privilegier] *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer*, Ernst Nygren (utg.), 2 delen 1523–1560. Stockholm 1932.
- [REA] *Registrum ecclesiae aboensis eller Åbo domkyrkans svartbok med tillägg ur Skoklosters codex Aboensis*. I tryck utgifven af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1890.
- [Rudenschöld] *Ulrik Rudenschöldin kertomus taloudellisista y.m. oloista Suomessa 1738–1741*. Todistuskappaleita Suomen historiaan VI. Helsinki 1899.
- [S. Nicolaus 1963] *Sankt Nicolaus' av Linköping kanonisations-process – Processus canonizacionis beati Lincopensis*. Efter en handskrift i Florenz utg. med inledning, översättning och register av Tryggve Lundén, Acta academiae catholicae Suecanae 4. Stockholm.

Sanomia Turusta 1872

[SBL] *Svenskt biografiskt lexikon*, del 26. Stockholm 1987–89.

Knut Bosson (Natt och Dag), Herman Schück

[SDHK] *Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev* (<http://www.sta-tensarkiv.se/>).

[SKB] *Suomen Kansallisbiografia* 1–10. Helsinki 2003–2007.

Diekn, Jakob Abrahaminpoika, Seppo Suvanto

Dock, Klaus, Tapio Salminen

Matias Kettimundinpoika, Seppo Suvanto

Vierегge, Dietrich, Seppo Suvanto

[ST] *Sveriges Traktater med främmande magter jämte andra dit hörande handlingar* utg. af O.S. Rydberg, I–III. Stockholm 1877–1895.

[Suvanto VSHT] Suvanto, Seppo, Vanhan Satakunnan henkilötiedosto 1303–1571. (<http://www.narc.fi/suvanto/>). Toijalassa 15.5.2001.

[ÄSF] *Äldre Svenska frälsesläkter* I:1–3. Stockholm 1957–1989

Garp, Eric Anthoni

Ulv, Pontus Möller – Hans Gillingstam

Örnfot, Hans Gillingstam

Åbo Tidningar 1794

Kirjallisuus

Ahlbäck, Olav 1964. *Legifer iuris finnonici*, Historisk Tidskrift för Finland 49.

Almqvist, Johan Axel 1919–23. *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630, I–IV*, Meddelanden från Svenska Riksarkivet, Ny följd II:6. Stockholm.

Anthoni, Eric 1970. *Finlands medeltida Frälse och 1500-tals Adel*. SSLF 442. Helsingfors.

Appelgren, Hjalmar 1891. *Suomen muinaislinnat*. SMYA XII. Helsinki.

Aspelin, J. R. 1869. *Korsholman linna ja lääni keskiajalla*. Helsinki.

Beckman, Bjarne 1954. *Matts Kättimundsson och hans tid II*. KVAAH Handlingar 84:II. Stockholm.

Drake, Knut 1993. *Die Baugeschichte der Burg Turku vor 1400*. Castella Maris baltici 1, Archaeologia Medii Aevi Finlandiae I. Ekenäs.

Engström, Sten 1935. *Bo Jonsson I, till 1375*. Uppsala.

Feyerabend, Liselotte, 1985. *Die rigaer und revaler Familiennamen im 14. und 15. Jahrhundert*. Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte 7. Köln–Wien.

Fortelius, Petrus Gabriel 1732. *De primis initiis Biorneburgi*. Aboae 1732.

Fritz, Birgitta. *Hus, Land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434, I–2*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History, 16. Stockholm 1972–73.

Gillingstam, Hans 1952. *Ätternä Oxenstierna och Vasa under medeltiden*. Stockholm.

Haggrén, Georg, 2004, *Liikistö – Ulvilan linna*. SKAS 2004:4.

Heikkinen, Markku 2003. *Helsingin Vartiokylän linna osoittautui keskiaikaiseksi*. SKAS 2003:2.

- Hiekkanen, Markus 2002. *Maskun Stenbergin ja Sipoon Sibbesborgin pikkulinnat – muutamia lisähuomioita*. SKAS 2002:3.
- Inkilä, Arvo 1911. *Kokemäenlinna ja Kokemäenkartano keskiaikana*. Satakunta II.
- Jaakkola, Jalmari 1911. *Lounais-Satakunnan entisistä kulkureiteistä*, Satakunta II.
- Jaakkola, Jalmari 1931. *Vanhimmat historialliset kopiokirjamme. Tutkimuksia kirkollisen renessanssimme lähde-, kopionti- ja kulttuurihistoriassa*. SKHS Toimituksia XXX. Helsinki.
- Jaakkola, Jalmari 1950. *Suomen myöhäiskeskiaika I*, Suomen historia V. Porvoo.
- Jokipii, Mauno 1973. *Kokemäenkartano satakuntalaisten rakennettavana*. Suomen Museo 80.
- Jokipii, Mauno 1974. *Satakunnan historia IV*. Satakunnan Kirjateollisuus OY.
- Killinen, Kustaa 1877. *Kiinteitä muinaisjäännöksiä Loimijoen kihlakunnassa*. SMYA II. Helsinki.
- Kivistö, Markus 1999. *Kuusiston linnanraunioiden sinettilöytö*. SKAS 1999:3.
- Klockars, Birgit 1960. *Biskop Hemming av Åbo*. SSLF 379. Vasa.
- Koskenniemi, Heikki – Matinolli, Eero 1978. *Inledning*. Henrici Gabrielis Porthan Opera Omnia VI, Edidit Porthan-seura. Turku.
- Koski, Mauno 1967. *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue*. Turun yliopiston julkaisu- ja, C:5. Turku.
- Koskinen, Ulla – Nissilä, Virpi 2007. *Lavilan suvun naiset käräjillä*, Genos 78.
- Kriiska, Aivar – Tvauri, Anders 2007. *Viron esihistoria*. SKS Toimituksia 1105. Jyväskylä.
- Lagerbring, Sven 1776. *Svea rikes historia III*. Stockholm.
- Lahtinen, Anu 2006. *Frontier and borderland. The use of natural resources in Medieval Finland from an environmental history point of view*. Outi Merisalo and Päivi Pahlta (eds.) *Frontiers in the Middle Ages*. FIDEM Textes et études du moyen âge, 35. Louvain-la-Neuve.
- Lehtonen, Hannele – Uotila, Kari 2005. *Eurajoen Liinmaan linnan tutkimukset kesällä 2004*. SKAS 2005:1.
- Lindberg, N. J. 1994. *Paper comes to the North. Sources and Trade Routes of Paper in the Baltic Sea Region 1350-1700*. Vantaa: International Association of Paper Historians.
- Lindström, Johan Adolf 1862. *Kumo socken uti historisk hänseende*. Suomi 20 (1860). Helsingfors.
- Linton, Michael 1971. *Drottning Margareta. Fullmäktig fru och rätt husbonde. Studier i kalmarunionens förhistoria*. Studia historica gothoburgensia XII. Århus.
- Lovén, Christian 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. KVHAAH, Antikv. Serien, 40. Stockholm.
- Luoto, Jukka 1984. *Liedon Vanhanlinnan mäkilinna*. SMYA 87. Helsinki.
- Luoto, Jukka 1987. *Liinmaan linna Eurajoella*, Eurajoen historia I. Jyväskylä.
- Luoto, Jukka – Pihlman, Aki 1980. *Ala-Satakunnan keskiaikaisten linnojen arkeologiset taustasta*. Turun Historiallinen Arkisto, 34. Turku.
- Läntinen, Aarre 1978. *Turun keskiaikainen piispanpöytä*. Studia historica Jyväskylänensia, 16. Jyväskylä.

- Myrdal, Janken 2000. *Jordbruket under feodalismen 1000–1700*. Det svenska jordbrukets historia 2. Borås.
- Nyberg, Tore, 1975. *Har Finland varit förlänt till en holstensk greve?* Historisk Tidskrift för Finland 60.
- Nissinaho, Aino 1985. *Kokemäki Harola Linnaaluoto*. Karhunhammas 9.
- Nordman, V.A. 1938. *Albrecht, Herzog von Mecklenburg, König von Schweden*. Suomalaisen tiedeakateman toimituksia, B 44:1. Helsinki.
- Oakeshott, Ewart 1991. *Records of the medieval Sword*. The Boydell Press.
- Peirce, Ian G. 2002. *Swords of the Viking Age*. The Boydell Press.
- Porthan, Henrik Gabriel 1784–1800. *M. Pauli Juusten, Episc. Quondam Ab. Chronicon Episcoporum Finlandensium. Annotationibus et sylloge monumentorum illustratum, Aboae. Henrici Gabrielis Porthan Opera Omnia VI–VII*. Turku 1974, 1981.
- Porthan, Henrik Gabriel 1802–4. *Sylloge monumentorum ad illustrandam historiam Fennicam pertinentium*. Aboae. Henrici Gabrielis Porthan Opera Omnia XII. Turku 2005.
- Pirinen, Kauko 1940. *Albrekt Mecklenburgilaisen ajoilta. Erään kuninkaankirjeen analysointia*. HAik 38
- Pirinen, Kauko 1947. *Suomen keskiaikaiset arkistot*. HArk 52.
- Pirinen, Kauko 1996. *The Cartulary of Abo Cathedral – A Treasure of Finnish National History*. Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkans Svartbok. Facsimilie version of 1899 edition. National Archives of Finland.
- Puhle, Matthias 1992. *Die Vitalienbrüder. Klaus Störtebeker und die Seeräuber der Hansezeit*. Frankfurt – New York.
- Rinne, Juhani 1944. *Suomen keskiajan piispain ”Curia Kumo”*. HArk 59.
- Ruuth, J.W. 1900. *Porin kaupungin historia*. Helsinki.
- Salminen, Tapio 1993a. *Suomen linnojen ja voutikuntien hallinto vuosina 1412–1448. Tutkimus Suomen linnojen suhteesta keskushallintoon vanhemmalla unioniajalla*. Tampereen yliopisto, Suomen historia, pro gradu -työ, <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu02053.pdf>.
- Salminen, Tapio 1993b. *Huovintie Satakunnassa*. Satakuntaliitto, sarja A:210, Tiemuseon raportteja 4/1993. Pori.
- Salminen, Tapio 1994. *Dateringen av några urkunder rörande Kastelholm och Raseborg*, Historisk Tidskrift för Finland 79.
- Salminen, Tapio 1996. *”Jumalan ystävät ja koko maailman viholliset”. Merirosvois, kaapparitoiminta ja vitaliaanit keskiajan itämerellä*. Jarmo Peltola & Pirjo Markkola (toim.) Kuokkavieraiden Pidot. Tampere.
- Salminen, Tapio 1998. *Tidigare okända medeltida brev från Finland i Revels stadsarkiv*, Historisk Tidskrift för Finland 83.
- Salminen, Tapio 2003. *Unknown Hands, Trusted Men. Professional Writing in Finnish Medieval Town Administration*. Marjaana Niemi & Ville Vuolanto (eds) Reclaiming the City. Innovation, Culture, Experience, Studia Fennica Historica, 6. Helsinki.
- Salminen, Tapio 2007a. *Joki ja sen väki. Kokemäen ja Harjavallan historia jääkaudesta 1860-luvulle*, Kokemäen ja Harjavallan historia I:1. Jyväskylä.

- Salminen, Tapio 2007b. *Kokemäen ja Harjavallan papisto ennen vuotta 1870*. Tapio Salminen ja Tuula Hockman (toim.) Kokemäen ja Harjavallan talonhaltijat vuoteen 1900, torpat 1891–1900 sekä papisto ennen vuotta 1870. Kokemäen ja Harjavallan historia I:2. Jyväskylä.
- Salmo, Helmer 1952. *Rautakausi. Satakunnan historia II*. Vammala.
- Salo, Unto 2005. *Oliko Kalanti muinaismaakunta*. Muinainen Kalanti ja sen naapurit. SKS Toim. 825. Hämeenlinna.
- Saloranta, Elina 1994. *Rautakautinen kolonisaatio ja maankäyttö Turun (Maarian) Vähäjokilaaksossa*. Turun yliopisto, suomalainen ja vertaileva arkeologia, painamaton pro gradu -työ.
- Seppälä, Suvianne 2002. *Porin kuninkaankartanon arkipäivää Juhana-herttuan aikaan*. Turun Historiallinen Arkisto 55. Vaasa.
- Suhonen, Veli-Pekka 2002a. *Aborg ja Vreghdenborg*. Muinaistutkija 2002:1.
- Suhonen, Veli-Pekka 2002b. *Asuntolinnasta palatsilinaan, kahden varhaiskeskiaikaisena pidetyn linnan ajoitukset nykytutkimuksen valossa*. SKAS 2002:2.
- Suhonen, Veli-Pekka 2002c. *Kahden linnan aika – Länsi-Uudenmaan 1300-luvun lopun linnatilanne*. SKAS 2002:3.
- Suvanto, Seppo 1973. *Keskiaika, Satakunnan historia III*. Satakunnan kirjateollisuus.
- Suvanto, Seppo 1976. *Naantalin historia I*. Turku.
- Suvanto, Seppo 1985. *Keskiaika, Suomen historia 2*. Weilin & Göös, Porvoo.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 1990. *Ancient Hillforts of Finland*. SMYA 94. Helsinki 1990.
- Thors, Carl-Erik 1948. *Två österbottniska ortnamn*. Studier i nordisk filologi, 35:6, SSLF 317. Helsingfors.
- Voionmaa, Väinö 1912. *Suomalaisia keskiajan tutkimuksia*. Porvoo.
- Vähäkangas, Tapio 1999. *Jeppe Kurjen esivanhemmat ja jälkeläiset*, Suomen sukututkimusseuran vuosikirja 44. Helsinki.
- Waldenström, Stellan 2007. *Björneborgs svenska ortnamn*. Pori.

SUMMARY

Kumo castle, Aborch and Vreghdenborch – sources and past scholarship, a revision

The article discusses the traditional scholarly interpretations of the location, nature and use of the 14th-century castles of Kumo (1367), Aborch (1395) and Vreghdenborch (1395) on the basis of historical sources and certain archaeological sites in the parish of Kokemäki and the medieval province of Satakunda in western Finland. The only known source for the medieval castle of Kumo (Finnish Kokemäki) is a special warrant for the demolition and relocation of the castle issued by King Albert of Mecklenburg in 1367 for three noblemen named *Tyterico Wereggis*, *Nicolao Kætilson* and *Ernesto de Dotzom*. Because the relocation occurred after a complaint by the local population about heavy taxation, the castle was evidently a centre for the coercive activities of the crown similar to the other contemporary royal castles in Finland such as Åbo (Turku), Tavastehus (Hämeenlinna) and Viborg (Viipuri). No name is given in the warrant for the castle situated in the province of Satakunda, but when the text of the original document was copied to the chartulary of the cathedral of Åbo at the turn of the 1470s and 1480s, the warrant was titled "*on the demolition of the castle in Kumo*".

Today, no headmen or bailiffs of the Kumo castle or the underlying bailiwick are known, and both its actual time of foundation and the period of its use are unclear. Between 1367 and 1445 the only known source for castles and administrative centers in Satakunda is an agreement between Knut Bosson (Grip) and Jakob Abrahamsson (Djäkn) in 1395, where Jakob ceded to Knut all the castles and underlying bailiwicks in Finland which he had held on behalf of Knut's father, the Swedish drost Bo Jonsson. The cession consisted of "*The castle of Åbo with its bailiwick, Kastelholm in Åland with its bailiwick, the new castle of Wartholm with its bailiwick in Nyland, Aborch with its bailiwick in Satakunda and the castle of Vreghdenborch*". No other sources concerning the castles of Aborch and Vreghdenborch are known, but in 1390 Satakunda was cited as a single bailiwick, the bailiff of which was Jakob's brother Mårten Abrahamsson.

The text of the warrant of 1367 was first published in a history of the town of Björneborg (Pori) by P. G. Fortelius in 1732. Other early scholars like H. G. Porthan associated the castle of 1367 with the ruins of a fortified stone tower on a small rock in the Kokemäenjoki river near the site of the late 17th-century main building of the Kokemäenkartano manor. Kokemäenkartano was the late medieval administrative centre of Satakunda, functional as early as 1445 and allegedly formed on the basis of an earlier crown estate by the royal bailiff of Åbo, Klaus Lydeksson (Djäkn), in the 1420s or 1430s. The manor already existed in the spring of 1374, when Bo Jonsson (Grip), the headman of all provinces and castles in Finland, for unknown reasons spent a period of ten weeks there. Since 1862, J. A. Lindström and most other scholars have located the castle of 1367 on the small island of Linnaluoto ("Castle islet") in Forsby some 1,5 km downstream from the Kokemäenkartano manor. The actual site consists of the two islets of Linnaluoto and Katavaluoto controlling the river

and the riverbanks, with remains of fortifications on Linnaluoto. Excavations in 1885 and various archaeological surveys have confirmed the use of the place as a fortification with archaeological finds dating not only from the late 13th and early 14th centuries but also from the late Iron Age (12th c.). Evidently already the two islets formed a pathway for traversing the river already at an early date, and the two Iron-Age burial grounds in the immediate surroundings underline the role of the area as one of the local centres of the Kokemäki area in the Iron Age. The burial ground of Hiidenniemi, northwest of Linnaluoto, contains cremation burials dating back to the Migration period (350/400–550/600) and Late Roman period (175/200–350/400), while Leikkimäki in Äimälä, just opposite Katavaluoto, has cremation burials from the Merovingian period (550/600–800) and the Viking period (800–1025/1050), and probably also an inhumation cemetery from the end of the Iron Age (1025/1050–1150/1200). The name Hiidenniemi refers to a late Iron-Age cult site (Hiisi = Finnish mythological tutelary spirit frequently associated with sacred trees), which were often connected with early and mid-Iron-Age burial grounds.

In the late 18th century Linnaluoto was part of the property of the Forsby rusthåll on the north bank of the river close to Hiidenniemi, whereas Katavaluoto was assigned to Äimälä village in the south. In the Middle Ages Forsby belonged to the bishops of Åbo (Turku); it consisted originally of a small village with at least two farms. In Äimälä three of the five farms were owned by the bishop. The bishops of Åbo controlled some part of Forsby as early as 1355, when the merchant Andreas Vari gave his farm in Forsby to Bishop Hemming as a perpetual donation. Other contemporary sources from 1347–1362 confirm that the bishop even controlled certain pieces of land to the north of the Kokemäenjoki river at Pirilä and Laikko, downstream from Forsby, and he succeeded in establishing an important share in the fishing of the Lammaistenkoski rapids by Pirilä in 1347–1348. After the acquisition of the whole of Forsby in 1355, a system of *curia* and several *coloni* was formed, resulting in a total of 41 farms in the possession of the bishop of Åbo at the time of the confiscation of church property by King Gustavus Vasa in 1547. In the fiscal administration of the landed property of the bishops, however, *curia Forsby* remained of temporary nature cited in documents only in 1362–1372, after which the administration of all the bishop's estates and income in Satakunda was assigned to the care of the episcopal bailiff of the Köyliönkartano manor in Köyliö. In the late Middle Ages the bishop's farm in Forsby was considered as an ordinary *colonus* among his possessions in Satakunda. Of special interest regarding Forsby and its immediate surroundings are the three leases over the tenancy of Penttilä in 1365, 1368 and 1368, wherein landed possessions of the *colonus* were first agreed to reach the limits of the curia proper but then detracted by cutting off a special forested area called "lunder" which evidently consisted of the old cult place of Hiidenniemi. In 1229, the pope had assigned all the heathen cult places to the bishop and the church of Finland, and this may explain the bishop's original engagement in Forsby as well as in Pirilä and Laikko.

In literature the bishop's curia Forsby has sometimes been confused with the castle of 1367 as well as the later administrative centre of Kokemäenkartano, but the ruins and modifications of Linnaluoto are not those of the bishop's curia, which was situated on the north bank of the river in the armpit of the old cult place. Because the text of the original warrant was included in the chartulary of the church of Åbo enlisting all legal documents concerning

the ecclesiastical property and income of the diocese in the 1470s, the warrant must have been archived as a legal proof of the possession of the former lot of the castle of Kumo which had been handed over to the bishop soon after the demolition of the castle in 1367. The ruins on Linnaluoto are those of the castle of 1367, but the actual date of its foundation and the period of its use remain an open question.

Two possible dates for foundation of the castle of 1367 are presented here, the first dating back to the headmanship of Matias Kettilmundson in 1324–1325 and the other to the duchy of Bendt Algotsson in 1353–1355, when the bishop's curia Forsby would have been founded as a counterforce against the administration of King Magnus Eriksson in the area in the 1350s. According to the will of Matias Kettilmundson, certain landed possessions in Kokemäki were to be returned to the rightful heirs of one Magnus Bodde, the estates of whom have been located in the Harola-Hintikkala area some 6 km upstream of Forsby. Evidently Matias had seized Bodde's property either by force or through some illegal action and wanted to compensate for the deed in his will. Of special interest in this context is the landed nature of Harola's Linnanluoto ("Castle islet"), another small island in the Kokemäenjoki river with remains from the Iron Age and close to several mid and late Iron-Age burial grounds but without any documented signs of fortifications. In the 1690s the island belonged to the parish church of Kokemäki, the officials of which then issued a legal suite against the villagers of Harola for attempted seizure of the island and its meadows. During the hearing, the villagers insisted that the island had originally belonged to them and had been assigned to the church through an obscure will or seizure, but the diocese could produce genuine documents dating back to 1596, which is when the church had the ownership of the "*Linnan Saari*" ("Island of the Castle") and a nearby fishing ground. Since no remains of fortifications have ever been detected on the site, the only possible explanation for the 1596 name of the island is that it had once belonged to a castle. The most likely course for the medieval history of the island is that it had been annexed to the castle in Forsby by Matias Kettilmundson and given to the parish church after the demolition of the castle and the liquidation of some of its landed property in the late 1360s. The roles of both Erik Karlsson (Örnfot) and lagman Jakob Andrisson as potential headmen of the castle of 1367 because of their sojourn in Kokemäki in February 1362 are also discussed. There is evidence, however, that Erik Karlsson only visited the area briefly as an advocate for the council of the realm and his uncle drost Erik Turesson (Bielke) at the time of the election of King Hakon Magnusson; the engagement of lagman Jakob Andrisson with the castle of 1367 remains unsolved.

Regarding the origins and foundation of the 1395 castles of Aborch and Vreghdenborch, several earlier assumptions are discussed. Since neither of the two castles are cited in the last will of Bo Jonsson in 1384, the general notion of their foundation only after 1384 and before 1395 must be taken as valid. Another important source for the foundation of the two installations is the 1387 agreement between King Albert and Jakob Abrahamsson, wherein the King granted Jakob temporary possession of "*the castle of Åbo and its bailiwick, Satakunda and the bailiwick of Borgå*" on behalf of Bo Jonsson's widower Margareta Dume and their children until the liabilities of the deceased drost had been settled. In the agreement Jakob is further granted the right to build keeps and fortifications in case any of the headmen in Finland or the common people would harass him.

In the agreement of 1395, the castle of Aborch is said to lie in Satakunda with its bailiwick, but the location of the castle of Vreghdenborch is not specified and no bailiwick is said to be attached to it. In literature Vreghdenborch has traditionally been associated with the fortified mound of Liinmaa in Eurajoki some 35 km west of Kokemäki, with tales of pirate activity in the remote past. The activity in question has usually been connected with the Vitalians, a privateer force originally in the service of the dukes of Mecklenburg in 1389–1395 and later active as pirates in the Baltic Sea in 1395–1399. Until now the name Vreghdenborch has usually been connected with that of *Tyterico Wereggis*, one of the three men authorised to demolish and relocate the castle of Kumo in 1367. The etymology of *Wereggis-Vreghdenborch* was first introduced by Kauko Pirinen in a paper on the warrant of 1367 in 1940. The etymology must, however, be dismissed. The name *Wereggis* is a combination of Middle Low German words *vêr* (four) and *egge* (corner) whereas the basic element behind the word *vreghden* may be associated with the word *frechte* (freight or enclosure) or *vreden* (peace). All these explanations are possible as *frechte* can be understood either as a reference to the role of the castle as a centre of taxation or as a physical depiction of the Liinmaa mound as an enclosed earthwork, and *vreden* can be linked with what is known of the group mentality of the Vitalians in the 1390s.

Of the three noblemen who were authorized to demolish the castle of Kumo in 1367, Dietrich Vieregge was a mercenary captain in the service of Count Henrik of Holstein-Rendsburg in the Åbo castle and its underlying provinces (including Satakunda) in 1365–1367, whereas Nils Kettilmundsson (Vasa) must have been an advocate of the interests of the council of the realm in the amortization of the areas pawned to Count Henrik in Finland in 1367. Ernst van Dotzem was the headman of the Åbo castle and its bailiwick (including Satakunda?) under King Albert in 1367–1374. The pawning of the Åbo castle and western Finland to Count Henrik is likely to have occurred soon after the conquest of the castle by King Albert in the summer of 1365, as compensation for Gotland and Visby which the count had not been able to take into his possession because of the actions of Danish King Valdemar IV in 1361. During the 1364–1365 campaign against Åbo, King Albert's forces may have even laid siege to the castle of Kumo, which would explain why the castle is characterised as *instauratum* (refortified) in the 1367 warrant of demolition. Recent dendrochronological data from Liinmaa show at least two periods of fortification activity in late 13th century and around 1370–1390, but here the identification of the Liinmaa mound with Vreghdenborch is left an open question, even if it may not be altogether unlikely.

Different opinions have been expressed on the actual location of the castle of Aborch ever since the agreement of 1395 was first published by C. G. Styffe in 1859. An identification with Linnaluoto at Forsby must be considered invalid because of the warrant of 1367 concerning the transaction between the church and the crown. Although the original core of the late medieval administrative center of Kokemäenkartano may have been founded by Bo Jonsson some time around 1374, the actual relationship between the 15th-century royal manor and the castle of Aborch remains obscure. In Middle Low German *Â* is equivalent to a river. *Âborch* means “*a castle off/by the river*”, which can be connected not only with the surroundings of Kokemäenkartano but also with several other places including the very mouth of the Kokemäenjoki river just outside the medieval town of Ulfsby (Ulvila). Since

most of the late 14th-century castles in Finland were deliberately founded in the far ends of deep fjords controlling the access to nearby river mouths and various long-distance routes, the article stresses the possible location of Aborch on the site of the present town of Pori founded in 1558 on a location named Björneborg. The author is of the opinion that the word *borg* refers to a possible older fortification controlling the entrance to the estuary of the river Kokemäenjoki and the town of Ulfsby which was established as a mercantile centre in the 1340s.

The original site of Kokemäenkartano has since Arvo Inkilä (1911) been associated with the narrow island of Isoluoto (“Large islet”) in the middle of the river Kokemäenjoki some 1,5 km upstream of Linnaluoto, where remains of brick walls and earthwork of late medieval style could still be observed in the late 19th century. According to later research, the main building of the manor was removed from Isoluoto only in 1664 when a new wooden manor house was completed on the southern bank of the river some 100 m downstream of Isoluoto. Sixteenth-century account books bear witness to various activities in the manor, especially in the 1550s when old chimneys were repaired and new ones were built for eight rooms. This article provides new information on the stone tower opposite the later site of the manor, confirming the fact that the square tower was already used as a dungeon in 1596–1597 and 1623 by the bailiffs of the crown manor. The owner of the manor only demolished the ruins of the tower in 1834. At present the relation between the tower and the construction works of the 1550s is unclear, but the known ruins are all too small to be identified as the 1395 castle of Aborch, and no new information on Isoluoto and the site of the later manor house can be acquired without new archaeological excavations.

In the excursus, the organization of the chartularies and archives of the cathedral chapter and bishop of Åbo are analyzed with the help of documents related to the landed property which the bishop owned in Kokemäki.